

**UCHWAŁA NR XXI/134/2016
RADY GMINY SADLINKI**

z dnia 17 listopada 2016 r.

w sprawie przyjęcia " Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Sadlinki na lata 2016-2019".

Na podstawie art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (jt. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 ze zm.) i art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (jt. Dz. U. z 2016 r. poz. 446 z późn. zm.) oraz po uzyskaniu opinii Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku nr RD.5120.17.2016 z dnia 25 października 2016 Rada Gminy Sadlinki na wniosek Wójta Gminy Sadlinki uchwała, co następuje:

§ 1.

Przyjmuje się do realizacji "Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sadlinki na lata 2016-2019" stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2.

Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Sadlinki.

§ 3.

Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego.

§ 4.

Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

Przewodniczący Rady Gminy
Sadlinki

Wojciech Berent

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY SADLINKI
na lata 2016-2019**

1. Wstęp

Gmina Sadlinki, dzięki swojemu położeniu, posiada urozmaicony i atrakcyjny krajobraz. Na wyjątkowość krajobrazu gminy składa się od zachodu płaski, pocięty rowami melioracyjnymi teren Doliny Wisły, zaś od wschodu zwarty kompleks leśny na krawędzi Wysoczyzny Doliny Wisły.

Gmina posiada duży potencjał w postaci obiektów zabytkowych i cennych historycznych układów ruralistycznych. Aby zachować to bogate dziedzictwo kulturowe opracowano Program Opieki nad Zabytkami Gminy Sadlinki na lata 2016-2019 (dalej Program Opieki), który jest podstawowym dokumentem służącym inicjowaniu, wspieraniu oraz koordynowaniu prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego przez jednostki samorządu terytorialnego.

Głównym jego celem tego opracowania jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego położonego na obszarze gminy, w szczególności w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Realizacja tego celu będzie się odbywała poprzez wskazane w dokumencie kierunki działań w ramach zdefiniowanych priorytetów.

Ze względu na ogromną kulturową spuściznę, jaką otrzymało społeczeństwo ziemi sadlińskiej od niegdyś zamieszkujących te tereny osadników, działania Gminy powinny w pierwszej kolejności skupić się na wzmocnieniu obszarów dawnego osadnictwa olęderskiego w tym mennonickiego, poprzez wspieranie prac konserwatorskich i restauratorskich przy nielicznych już zachowanych zabytkach tej kultury (budynków mieszkalnych, gospodarczych, a także cmentarzy). Ważnym elementem działań na rzecz zachowania tego dziedzictwa jest wspieranie bądź współdziałanie przy zakładaniu parków etnograficznych, w których prezentowane byłyby oprócz kultury materialnej olędrów, także elementy kultury niematerialnej (zwyczaje, wartości, tradycje, religia, legendy). Ważnym elementem kulturowym i krajobrazowym, wyróżniającym gminę w województwie pomorskim są, związane z kontynuowaną nieprzerwanie od końca XIX w. uprawą tytoniu, drewniane suszarnie tytoniu. Ze względu na nasiloną w ostatnich latach degradację tych budynków należałoby objąć ścisłą ochroną konserwatorską te obiekty. Istotnym działaniem Gminy powinno być stworzenie programu mającego na celu ratowanie tych zabytków.

Ważnym czynnikiem promocji Gminy jest włączenie się do regionalnych lub międzynarodowych szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych oraz samochodowych). Dla realizacji tych działań niezbędna jest współpraca z gminami sąsiednimi.

Program Opieki opracowany został na cztery lata i będzie cyklicznie aktualizowany. Dwa lata od ogłoszenia w dzienniku urzędowym wójt sporządzi sprawozdanie z jego wykonania, które przedstawi radzie gminy. Prowadzony trakcie realizacji programu monitoring umożliwi uwzględnianie nowych uwarunkowań prawnych, społecznych i gospodarczych oraz sprecyzowanie lub modyfikację założonych celów.

2. Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków

Podstawą prawną niniejszego opracowania jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹.

Program Opieki ma na celu:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami

3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków

Na obowiązek ochrony zabytków wskazuje Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.² W myśl art. 5 Konstytucji „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...)”. Natomiast art. 6 mówi o tym, że „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”. Art. 73 zapewnia wolność korzystania z dóbr kultury. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż obowiązkiem Obywatela Polskiego jest m.in. troska o dobro wspólne.

3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie zabytku. Jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytki podlegają ochronie i opiece bez względu na stan zachowania. Podzielone zostały na grupy. Pierwszą stanowią zabytki nieruchome, do których zaliczają się krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Druga grupa obejmuje zabytki ruchome: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty, militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i order, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne. Trzecią grupą są zabytki archeologiczne: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

¹ jt. Dz. U. 2014 r. poz. 1446 ze zm.;

² Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.;

Organami ochrony zabytków są:

- minister właściwy do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,
- wojewoda, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć w drodze porozumienia wykonywanie części kompetencji wojewódzkiego konserwatora zabytków gminom i powiatom, z wyjątkiem prowadzenia rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez administrację publiczną działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków, wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa³, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku krajobrazowego, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na gminy obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami. Program opieki przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Następnie dokument ten jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji tegoż programu Wójt sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy. Co cztery lata program ten powinien być aktualizowany.

Organ stanowiący gminy może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada.

Ponadto zadania gminy z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wpisane są w ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym⁴.

3.4. Inne uregulowania prawne

Obowiązek ochrony zabytków uwzględniony został również w innych ustawach, takich jak:

- ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁵,
- ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane⁶,
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska⁷,
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody⁸,
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej⁹,
- ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie¹⁰,
- ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych¹¹,

³ przepis dotyczący Listy Skarbów Dziedzictwa wchodzi w życie 25 listopada 2016 r. na podstawie ustawy z dnia 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o muzeach (Dz. U. z dnia 24 sierpnia 2016 r. poz. 1330);

⁴ jt. Dz. U. z 2016 r. poz. 446;

⁵ jt. Dz. U. z 2016 r. poz. 778 ze zm.;

⁶ jt. Dz. U. z 2016, poz. 290 ze zm.;

⁷ jt. Dz. U. z 2016 r. poz. 672 ze zm.;

⁸ jt. Dz. U. z 2015 r. poz. 1651 ze zm.;

⁹ jt. Dz. U. z 2012 r. poz. 406 ze zm.;

¹⁰ jt. Dz. U. z 2016 poz. 239 ze zm.;

- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami¹²,
- ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych¹³,
- ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach¹⁴,
- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach¹⁵,
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach¹⁶,
- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach¹⁷.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1 Strategia Rozwoju Kraju 2020

„Strategia Rozwoju Kraju 2020” przyjęta została uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Kraju 2020 (M. P. z 2012r., poz. 882) i jest elementem nowego systemu zarządzania rozwojem kraju, którego fundamenty zostały określone w znowelizowanej ustawie z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz.U. z 2009 r. Nr 84, poz. 712, z późn. zm.) oraz w przyjętym przez Radę Ministrów 27 kwietnia 2009 r. dokumencie Założenia systemu zarządzania rozwojem Polski.

„Strategia Rozwoju Kraju 2020” (ŚSRK) stanowi najważniejszy dokument w perspektywie średniookresowej, określający cele strategiczne rozwoju Polski do 2020 r. Jest ona kluczowa dla określenia działań rozwojowych, w tym możliwych do sfinansowania w ramach przyszłej perspektywy finansowej UE na lata 2014-2020 oraz 9 zintegrowanych strategii, służących realizacji założonych celów rozwojowych.

Jako cel główny strategii średniookresowej wyznaczono „wzmocnienie i wykorzystanie gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych potencjałów zapewniających szybszy i zrównoważony rozwój kraju oraz poprawę jakości życia ludności”¹⁸.

W ŚSRK wybrano trzy obszary strategiczne (Sprawne i efektywne państwo, Konkurencyjna gospodarka, Spójność społeczna i terytorialna). W rozdziale „Główne obszary interwencji, cele i priorytety rozwojowe”¹⁹ jako obszar strategiczny I. wyznaczono: Sprawne i efektywne państwo

Cel I.1. Przejście od administrowania do zarządzania rozwojem²⁰.

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

I.1.1. Uporządkowanie kompetencji umożliwiające realizację działań rozwojowych,

I.1.2. Zwiększenie efektywności instytucji publicznych,

I.1.3. Wprowadzenie jednolitych zasad e-gov w administracji (e-administracja),

I.1.4. Poprawa jakości prawa,

I.1.5. Zapewnienie ładu przestrzennego,

Cel I.2. Zapewnienie środków na działania rozwojowe²¹

I.2.1. Modernizacja struktury wydatków publicznych,

I.2.2. Poprawa efektywności środków publicznych,

I.2.3. Zwiększenie wykorzystania środków pozabudżetowych,

¹¹jt. Dz. U. z 2015 r. poz. 2126 ze zm.;

¹²jt. Dz. U. z 2015 r. poz. 1774 ze zm.;

¹³jt. Dz. U. z 2015 r. poz. 909 ze zm.;

¹⁴jt. Dz. U. z 2015 r. poz. 2100 ze zm.;

¹⁵jt. Dz. U. z 2012 r. poz. 987 ze zm.;

¹⁶jt. Dz. U. z 2012 r. poz. 642;

¹⁷jt. Dz. U. z 2015 r. poz. 1446;

¹⁸ Strategia Rozwoju Kraju 2020, s. 23;

¹⁹ Tamże, s. 32;

²⁰ Tamże, s. 32;

²¹ Tamże, s. 39;

Cel I.3. Wzmocnienie warunków sprzyjających realizacji indywidualnych potrzeb i aktywności obywatela²²,

- I.3.1. Poprawa skuteczności wymiaru sprawiedliwości,
 - I.3.2. Rozwój kapitału społecznego
 - I.3.3. Zwiększenie bezpieczeństwa obywatela
 - I.3.4. Utrwalenie bezpieczeństwa narodowego,
- Obszar strategiczny II. Konkurencyjna gospodarka

Obszar strategiczny II. Konkurencyjna gospodarka

Cel II.1. Wzmocnienie stabilności makroekonomicznej²³

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- II.1.1. Uzdrawienie finansów publicznych
- II.1.2. Zwiększenie stopy oszczędności i inwestycji
- II.1.3. Integracja ze strefą euro
- II.1.4. Rozwój eksportu towarów i usług

Cel II.2. Wzrost wydajności gospodarki²⁴

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- II.2.1. Zwiększenie produktywności gospodarki,
- II.2.2. Wzrost udziału przemysłów i usług średnio i wysoko zaawansowanych technologicznie,
- II.2.3. Zwiększenie konkurencyjności i modernizacja sektora rolno-spożywczego ,
- II.2.4. Poprawa warunków ramowych dla prowadzenia działalności gospodarczej ,

Cel II.3. Zwiększenie innowacyjności gospodarki²⁵

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- II.3.1. Wzrost popytu na wyniki badań naukowych,
- II.3.2. Podwyższenie stopnia komercjalizacji badań
- II.3.3. Zapewnienie kadr dla B+R
- II.3.4. Zwiększenie wykorzystania rozwiązań innowacyjnych

Cel II.4. Rozwój kapitału ludzkiego²⁶

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- II.4.1. Zwiększanie aktywności zawodowej,
- II.4.2. Poprawa jakości kapitału ludzkiego,
- II.4.3. Zwiększanie mobilności zawodowej i przestrzennej.

Cel II.5. Zwiększenie wykorzystania technologii cyfrowych²⁷

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- II.5.1. Zapewnienie powszechnego dostępu do Internetu,
- II.5.2. Upowszechnienie wykorzystania technologii cyfrowych,
- II.5.3. Zapewnienie odpowiedniej jakości treści i usług cyfrowych.

Cel II.6. Bezpieczeństwo energetyczne i środowisko²⁸

²² *Tamże*, s. 43;

²³ *Tamże*, s. 56;

²⁴ *Tamże*, s. 62;

²⁵ *Tamże*, s. 68;

²⁶ *Tamże*, s. 77;

²⁷ *Tamże*, s. 85;

²⁸ *Tamże*, s. 90;

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- II.6.1. Racjonalne gospodarowanie zasobami,
- II.6.2. Poprawa efektywności energetycznej,
- II.6.3. Zwiększenie dywersyfikacji dostaw paliw i energii,
- II.6.4. Poprawa stanu środowiska,
- II.6.5. Adaptacja do zmian klimatu.

Cel II.7. Zwiększenie efektywności transportu²⁹

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- II.7.1. Zwiększenie efektywności zarządzania w sektorze transportowym,
- II.7.2. Modernizacja i rozbudowa połączeń transportowych,
- II.7.3. Udrożnienie obszarów miejskich.

Obszar strategiczny III. Spójność społeczna i terytorialna

Cel III.1. Integracja społeczna³⁰

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- III.1.1. Zwiększenie aktywności osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym,
- III.1.2. Zmniejszenie ubóstwa w grupach najbardziej nim zagrożonych.

Cel III.2. Zapewnienie dostępu i określonych standardów usług publicznych³¹

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- III.2.1. Podnoszenie jakości i dostępności usług publicznych,
- III.2.2. Zwiększenie efektywności systemu świadczenia usług publicznych.

Cel III.3. Wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju oraz integracja przestrzenna dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych³²

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

- III.3.1. Tworzenie warunków instytucjonalnych, prawnych i finansowych dla realizacji działań rozwojowych w regionach,
- III.3.2. Wzmacnianie ośrodków wojewódzkich,
- III.3.3. Tworzenie warunków dla rozwoju ośrodków regionalnych, subregionalnych i lokalnych oraz wzmocniania potencjału obszarów wiejskich,
- III.3.4. Zwiększenie spójności terytorialnej.

Spośród tych obszarów ważnym dla działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego kraju jest obszar strategiczny I „Sprawne i efektywne państwo”, w którym jednym z celów jest zapewnienie ładu przestrzennego. Wskazano, że w perspektywie średniookresowej należy zwiększyć stopień pokrycia planami zagospodarowania przestrzennego powierzchni kraju, a obowiązkowo terenów rozwojowych. W związku z tym wprowadzony zostanie obowiązek sporządzania planów zagospodarowania przestrzennego obszarów funkcjonalnych obejmujących: obszary miejskie, a w szczególności metropolitalne, tereny wrażliwe rozwojowo, związane z ochroną i użytkowaniem gospodarczym zasobów naturalnych, dziedzictwa kulturowego, objęte ryzykiem katastrof naturalnych, obszary górskie, obszary dotychczas nie objęte procesem planowania (strefa przybrzeżna, morze terytorialne, wyłączna strefa ekonomiczna) oraz obszary przygraniczne³³.

²⁹ *Tamże*, s. 103;

³⁰ *Tamże* s. 110;

³¹ *Tamże* s. 114

³² *Tamże*, s. 119;

³³ *Tamże*, s. 38;

Dziedzictwo kulturowe wymienione zostało również w obszarze strategicznym III „Spójność społeczna i terytorialna” w celu III.3.2. Wzmacnianie ośrodków wojewódzkich – gdzie wspierane będą działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego³⁴.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „Strategii Rozwoju Kraju 2020”.

4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

„Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030” przyjęto uchwałą Nr 235 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030 (M. P. z 2012 r., poz. 252).

„Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030” (KPZK) jest najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju. Została opracowana zgodnie z zapisami ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 roku. Zgodnie z wymogami ustawowymi określono także wynikające z KPZK 2030 ustalenia i zalecenia dla przygotowywania planów zagospodarowania przestrzennego województw³⁵.

W dokumencie tym zauważono, że „dziedzictwo kulturowe – tak materialne, jak i odnoszące się do sfery wartości niematerialnych – jest częścią współczesnej przestrzeni. Obejmuje nie tylko pojedyncze obiekty kubaturowe lub ich zespoły, ale także – całość jednostki przestrzennej – obiekt wraz z otaczającą go przestrzenią. Ta całość powinna podlegać badaniom i ochronie, nawet jeżeli na powierzchni ziemi – jak w wypadku wielu stanowisk archeologicznych – nie ma śladów pozwalających na eksponowanie jej w scenariuszach rozwoju funkcji symbolicznych. Odziedziczone obiekty muszą pełnić funkcje użytkowe współcześnie nadane, zgodne z ich potencjałem i wymogami ochrony. W przeciwnym wypadku niszczeją, giną, tracą wartość, nieodwracalnie zubożając potencjał rozwojowy i obraz dziedzictwa narodowego. W perspektywie najbliższych dwudziestu lat rola dziedzictwa kulturowego w procesach rozwoju przestrzennego będzie rosła – zwiększanie się zamożności społeczeństwa oraz przekształcenia o charakterze kulturowym będą powodowały wzrost znaczenia rozwojowego zarówno materialnych jak i niematerialnych składników dziedzictwa kulturowego. Ich lokalizacja i umiejętność wykorzystania w procesach rozwoju będzie wpływała pozytywnie na tok koncentracji gospodarczej, ludnościowej i rangę kultury i turystyki”³⁶.

W dokumencie tym określono cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju³⁷. Cel pierwszy to podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności. Cel drugi to poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów. Cel trzeci to poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej. Cel czwarty to kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski. Cel piąty to zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa. Cel szósty to przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

W ramach drugiego celu „Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej” określono kierunki działań polityki przestrzennej umożliwiające realizację celu wspomaganie spójności terytorialnej. Obejmują one: 2.1. Wspomaganie spójności w układzie krajowym: Pomorze Środkowe – Polska Zachodnia – Polska Centralna – Polska Wschodnia, 2.2. Regionalną integrację funkcjonalną, wspomaganie rozprzestrzeniania procesów

³⁴ Tamże, s. 124;

³⁵ Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030, s. 5;

³⁶ Tamże, s. 29;

³⁷ Tamże, s. 72;

rozwojowych na obszary poza głównymi miastami oraz budowanie potencjału do specjalizacji terytorialnej, 2.3. Wspomaganie spójności w obszarach problemowych. Kierunek 2.2 określa cele działań skupiające się na wspomaganie rozwoju specjalizacji terytorialnej. W ramach tego działania zauważono, że „szansą dla rozwoju wielu obszarów wiejskich jest osiągnięcie specjalizacji dzięki wykorzystaniu ich dziedzictwa kulturowego, zasobów przyrodniczych i krajobrazowych. Następować będzie wzmocnienie ekologicznych funkcji obszarów wiejskich poprzez zalesianie gruntów porolnych, odtwarzanie stosunków hydrologicznych oraz włączenie niektórych terenów rolniczych do systemu korytarzy ekologicznych (Cel 4.) z zachowaniem właściwej proporcji terenów otwartych. Dodatkowo zostanie wzmocnione zarządzanie ich przestrzenią funkcjonalną poprzez tworzenie nowych struktur o wysokich walorach krajobrazowych i przyrodniczych, ochronę i rewaloryzację zachowanych obiektów zabytkowych i zespołów ruralistycznych. Opracowane i wdrożone zostaną standardy związane z ochroną krajobrazu wiejskiego, obejmujące także określenie obszarów wsparcia rolnictwa zachowującego tradycyjny krajobraz rolniczy oraz opracowanie na szczeblu rządowym programów rozwoju form produkcji roślinnej i hodowlanej, zgodnej z wymaganiami systemu ekologicznego”³⁸.

W ramach czwartego celu „Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski” wyszczególniono działania w następujących obszarach: 4.1. Integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju jako podstawa ochrony najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych, 4.2. Przeciwdziałanie fragmentacji przestrzeni przyrodniczej, 4.3. Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, 4.4. Racjonalizacja gospodarowania ograniczonymi zasobami wód powierzchniowych i podziemnych kraju, w tym zapobieganie występowaniu deficytu wody na potrzeby ludności i rozwoju gospodarczego, 4.5. Osiągnięcie i utrzymanie dobrego stanu i potencjału wód i związanych z nimi ekosystemów, 4.6. Zmniejszenie obciążenia środowiska powodowanego emisjami zanieczyszczeń do wód, atmosfery i gleby, 4.7. Zabezpieczenie cennych gospodarczo złóż kopalin i zwiększenie wykorzystania surowców wtórnych.

W działaniu 4.1. „Integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju jako podstawa ochrony najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych” w celu zwiększenia stopnia ochrony funkcji obszarów węzłowych oraz walorów przyrodniczych i krajobrazowych Polski stwierdzono, że zostaną powołane nowe parki narodowe(...). Uzupełniona zostanie także sieć parków krajobrazowych chroniących najcenniejsze rozpoznane krajobrazy regionalne, mające znaczenie dla ochrony dziedzictwa kultury i ochrony funkcji łączności ekologicznej. W działaniu 4.3. „Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej” zauważono, że Polska w 2004 r. ratyfikowała Europejską Konwencję Krajobrazową (EKK)107, zobowiązując się tym samym do dbałości o jakość przestrzeni otaczającej – krajobrazu, stanowiącego zasób gospodarczy, przyczyniający się do wzrostu zatrudnienia, wpływający na jakość życia codziennego, a zarazem na dziedzictwo kultury. Działania w tym zakresie skoncentrują się zatem na objęciu ochroną prawną najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym krajobrazów naturalnych i historycznych, w tym układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz stanowisk archeologicznych.

W ramach piątego celu „Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa” określono kierunki działań polityki przestrzennej, która ma zapewniać zwiększenie odporności kraju na różnorakie zagrożenia, w tym związane z groźbą utraty bezpieczeństwa energetycznego, mające charakter naturalny oraz dotyczące obronności kraju. Są to: 5.1. Przeciwdziałanie zagrożeniu utraty bezpieczeństwa energetycznego i odpowiednie reagowanie na to zagrożenie; 5.2. Zwiększenie poziomu zabezpieczenia przed ekstremalnymi zjawiskami naturalnymi i antropogenicznymi; 5.3. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa. Kierunek 5.2. skupia się na m.in. zwiększeniu poziomu bezpieczeństwa przeciwpowodziowego. Działania w tym zakresie obejmują poprawę bezpieczeństwa przez realizowanie inwestycji hydrotechnicznych o znaczeniu przeciwpowodziowym na podstawie zweryfikowanych przez regiony wodne potrzeb zarządzania wodami. Towarzyszyć im będą m.in. działania w

³⁸ Tamże, s. 94-95;

zakresie utrzymania cieków oraz kształtowania przemieszczania się wezbrań w celu minimalizowania ryzyka powodziowego. Będą prowadzone inwestycje zwiększające bezpieczeństwo dużych aglomeracji, zakładów przemysłowych, infrastruktury przesyłowej i komunalnej oraz szczególnie cennych obiektów dziedzictwa kulturowego znajdujących się na obszarze narażonym na niebezpieczeństwo powodzi.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „*Koncepcji Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030*”.

4.1.3. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020

Misją *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury* jest: „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.” Formułując zadania gminy w zakresie ochrony dóbr kultury musimy realizować powyższy cel.

W 2005 r. Ministerstwo Kultury wydało *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*³⁹. Zawarto w niej cele realizacji Strategii, przy czym za cel strategiczny obrano zrównoważenie rozwoju kultury w regionach.

Cel nadrzędny realizowany jest przez następujące cele cząstkowe/uzupełniające⁴⁰:

1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury.
2. Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury.
3. Wzrost udziału kultury w PKB.
4. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.
5. Modernizacja i rozbudowa infrastruktury kultury.
6. Wzrost uczestnictwa w kulturze.
7. Rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych.
8. Efektywna promocja twórczości.
9. Promocja polskiej kultury za granicą.
10. Ochrona własności intelektualnej i walka z piractwem.
11. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.
12. Rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

Cele cząstkowe realizowane są w ramach pięciu obszarów priorytetowych, którym odpowiadają szczegółowo opisane w NSRK – Narodowe Programy Kultury (NPK):

- Czytelnictwo i sektor książki *NPK Promocja czytelnictwa i rozwój sektora książki*;
- Dziedzictwo kulturowe *NPK Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego*;
- Instytucje artystyczne i promocja twórczości *NPK Rozwój instytucji artystycznych*;
- Szkolnictwo artystyczne i promocja młodych twórców - *NPK Wspierania debiutów i rozwoju szkół artystycznych*;
- Sztuka współczesna *NPK Znaki Czasu*.

Instrumentami realizacji NSRK są Programy Operacyjne, które określają szczegółowo system realizacji Strategii w obszarze finansowania działalności kulturalnej ze środków pozostających w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Programy Operacyjne ogłaszane będą do 2020⁴¹.

W kolejnych latach ochrona dziedzictwa kulturowego odbywać się będzie poprzez Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”⁴². Celem tego programu jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i

³⁹ Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, Warszawa 2005, <http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf> [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 5.09.2016 r.];

⁴⁰ *Tamże*, s. 74-75;

⁴¹ *Tamże*, s. 77;

⁴² *Tamże*, s. 81;

organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę, a także realizacja zadań związanych z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupem starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

- Ochrona zabytków;
- Wspieranie działań muzealnych;
- Kultura ludowa;
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą;
- Ochrona zabytków archeologicznych;
- Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020”.

4.1.4. Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017

W dniu 24 czerwca 2014 r. Rada Ministrów przyjęła uchwałę nr 125/2014 w sprawie Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami⁴³. Głównym celem Programu jest „wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków”.

Dla realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

- wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,
- tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji, które z kolei realizowane będą w ramach szczegółowych zadań.

Po przeprowadzeniu analizy stanu dziedzictwa kulturowego w Polsce oraz potrzeb związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami, zdefiniowano cele i kierunki interwencji w tym zakresie, przyjęte na lata 2014-2017. W ramach programu rządowego będą one realizowane przy pomocy projektów wiodących, finansowanych ze środków budżetu państwa, w części której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

W odniesieniu do pierwszego celu szczegółowego zaplanowano następujące kierunki działań:

1. Porządkowanie rejestru zabytków nieruchomych.
2. Przygotowanie ratyfikacji *Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego*.
3. Wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych zgodnie z obowiązującą doktryną konserwatorską.
4. Wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego.
5. Opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków ruchomych.
6. Opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków.
7. Kontynuacja badań w ramach AZP na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego.

W odniesieniu do drugiego celu szczegółowego zaplanowano następujące kierunki działań:

1. Zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach.
2. Wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną.
3. Podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków.
4. Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków.

⁴³ http://bip.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20140818Krajowy_Program_Ochrony_Zabytkow_i_Opieki_nad_Zaby.pdf [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 5.09.2016 r.];

W odniesieniu do trzeciego celu szczegółowego zaplanowano następujące kierunki działań:

1. Przygotowanie ratyfikacji *Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa*, Faro 2005.
2. Wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych.
3. Promocja zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu.
4. Zwiększanie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „*Krajowego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017*”.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005-2020

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005-2020 przyjęta została przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 24 września 2012 r. (uchwała nr 458/XXII/12 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 24 września 2012 roku)⁴⁴.

W dokumencie tym zaakcentowano, że „województwo pomorskie charakteryzuje się unikatowym środowiskiem i walorami krajobrazowymi oraz różnorodnością kulturową, wynikającą z tożsamości regionalnej i lokalnej czerpiącej z dziedzictwa Kaszub, Kociewia, Powiśla, Żuław i innych części regionu oraz tradycji morskich i historycznych, w tym solidarnościowych.”⁴⁵.

Nakreślono w *Strategii* wizję województwa pomorskiego w roku 2020, kiedy to region będzie się cechował trwałym wzrostem, w którym uruchamiane i wykorzystywane będą zróżnicowane potencjały terytorialne dla wzmocnienia i równoważenia procesów rozwojowych. Województwo nasze posiadać będzie unikatową pozycję, dzięki aktywności społeczeństwa obywatelskiego, silnemu kapitałowi społecznemu i intelektualnemu, racjonalnemu zarządzaniu zasobami środowiska, gospodarczemu wykorzystaniu potencjału morza oraz inteligentnym sieciom infrastrukturalnym i powszechnemu stosowaniu efektywnych technologii. Ponadto będzie liderem pozytywnych zmian społecznych i gospodarczych w Polsce i w obszarze Południowego Bałtyku. Region nasz stać ma się miejscem cechującym się m.in. atrakcyjną przestrzenią, tworzącą trwałe podstawy rozwoju poprzez dostosowanie systemu transportowego i energetycznego do długofalowych potrzeb, a także racjonalnym wykorzystaniem zasobów i walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych. Pomorskie ograniczy i efektywnie rozwiązywać będzie konflikty przestrzenne, tworzyć wysokiej jakości przestrzeń oraz przeciwdziałać skutkom ekstremalnych zjawisk naturalnych w regionie⁴⁶.

Za jedno z wyzwań strategicznych dla regionu uznano stymulowanie aktywności społecznej i budowę regionalnej wspólnoty obywatelskiej czerpiącej m.in. z wielokulturowego dziedzictwa, tradycji morskich i solidarnościowych, a także wzrost kompetencji mieszkańców, które warunkują zdolność do funkcjonowania w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości. Kolejne wyzwania to konieczność lepszego zarządzania przestrzenią, aby zmniejszyć negatywny wpływ działalności człowieka na środowisko przyrodnicze, poprawienie bezpieczeństwa powodziowego, a także optymalne wykorzystywanie potencjałów terytorialnych (przyrodniczego, krajobrazowego, kulturowego i gospodarczego) dla zapewnienia wysokiej jakości życia⁴⁷.

W *Strategii* wskazano 3 cele strategiczne uszczegółowione poprzez 10 celów operacyjnych oraz 35 kierunków działań⁴⁸. W ramach celu strategicznego *1. Nowoczesna gospodarka* jednym z celów operacyjnych jest *3. Unikatowa oferta turystyczna i kulturalna*. Jego realizacja odbywać się będzie w ramach dwóch

⁴⁴ Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020, Gdańsk 2012,

http://strategia2020.pomorskie.eu/documents/240306/400793/Pomorskie_SRWP2020.pdf/d1fb1e1b-4c73-4221-8f2b-8cff5b3a9f45 [strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, 5.09.2016 r.];

⁴⁵ *Tamże*, s. 11;

⁴⁶ *Tamże*, s. 23;

⁴⁷ *Tamże*, s. 28;

⁴⁸ *Tamże*, s. 29;

kierunków działań: 1.3.1. *Rozwój sieciowych i kompleksowych produktów turystycznych* oraz 1.3.2. *Stworzenie rozpoznawalnej, wysokiej jakości oferty kulturalnej*.

Zobowiązaniem Samorządu Województwa Pomorskiego jest rozwój regionalnych sieciowych produktów turystycznych obejmujących m.in. małe porty morskie, mariny, szlaki rowerowe i kajakowe oraz śródlądowe drogi wodne, a także unikatowe dziedzictwo regionalne i ofertę kulturalną.

Partnerami kluczowymi dla realizacji Celu będą:

- Jednostki samorządu terytorialnego;
- Organizacje turystyczne;
- Instytucje kultury;
- Narodowy Instytut Dziedzictwa;
- Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów;
- Wojewódzki Konserwator Zabytków;
- Organizacje pozarządowe;
- Izby gospodarcze i organizacje przedsiębiorców, przedsiębiorcy, w tym operatorzy turystyczni⁴⁹.

Oczekiwany efektami mają być:

- całoroczna, kompleksowa i atrakcyjna oferta turystyczna i kulturalna regionu obejmująca także efektywne wykorzystanie obiektów sportowych o randze krajowej;
- unikatowe walory naturalne, kulturalne i dziedzictwa kulturowego, w tym kulinarne, wykorzystywane w sposób racjonalny, efektywny i zrównoważony;
- wzmocniony wizerunek regionu oraz większa rozpoznawalność i spójność kluczowych regionalnych marek turystycznych i kulturalnych;
- silna współpraca pomiędzy podmiotami branży turystycznej i kulturalnej.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005-2020”.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 30 września 2002 r. uchwałą Nr 639/XLVI/02, a następnie zmieniony w dniu 26 października 2009 r. uchwałą Nr 1004/XXXIX/2009 (Dz. U. Woj. Pom. Nr 172 z dnia 16 grudnia 2009 r., poz. 3361)⁵⁰.

W dokumencie tym uznano, że zrealizowanie celów polityki przestrzennej jest możliwe pod warunkiem stosowania określonych ogólnych zasad rozwijających zasadę generalną: długookresowego równoważenia rozwoju. Jedną z tych zasad jest stosowanie trójochrony (integralnej ochrony wartości przyrodniczych, kulturowych i krajobrazu) dla utrzymania równowagi środowiska i poprawy warunków i jakości życia.⁵¹

W rozdziale 12.1.2. poświęconym systemowi ochrony środowiska kulturowego wskazano, że ochrona elementów dziedzictwa kulturowego jest częścią składową procesu kształtowania i ochrony ładu przestrzennego⁵². Sformułowano następujące zasady zagospodarowania przestrzennego:

- „a) Ochrona różnorodności dziedzictwa kulturowego, wykształconego w wyniku wielu procesów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej.
- b) Ochrona zachowanych zespołów obiektów zabytkowych o wyrazistej tożsamości – nawet jeśli poszczególne obiekty nie posiadają wybitnej wartości historycznej, lub artystycznej.
- c) Wprowadzanie funkcji umożliwiających efektywne i racjonalne gospodarowanie obiektem zabytkowym.
- d) Unikanie przekształceń przestrzennych mogących zagrażać zasobom dziedzictwa kulturowego, np.:
dyszarmijne lub szkodliwe sąsiedztwo.

⁴⁹ Tamże, s. 38;

⁵⁰ Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego, Gdańsk, październik 2009,

http://www.gdansk.uw.gov.pl/du/2009/Nr_172_09.pdf [strona Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego, Dzienniki Urzędowe Województwa Pomorskiego, 5.09.2016 r.];

⁵¹ Tamże, s. 143;

⁵² Tamże, s. 154;

- e) Stwarzanie przestrzennych warunków dla kontynuacji funkcji tożsamy dla tradycji miejsca, których podtrzymywanie jest racjonalne np.: targowe w śródmieściach miast o korzeniu średniowiecznym, rybołówstwo na wybrzeżu i rybactwo na Zalewie Wiślanym.
- f) Eksponowanie w strukturze przestrzennej, w panoramach i sylwetach miejscowości elementów najcenniejszych i udostępnianie miejsc o wysokich walorach kulturowych, w szczególności zabytków rangi światowej, europejskiej i krajowej oraz wybitnych dóbr kultury współczesnej.
- g) Komponowanie nowych struktur z uwzględnieniem historycznej zabudowy – uzupełnianie istniejących struktur o nowe elementy tworzące harmonijną całość.
- h) W gminnych dokumentach planistycznych należy:
 - zidentyfikować istniejące i potencjalne konflikty funkcjonalno-przestrzenne związane z ochroną walorów kulturowych;
 - zidentyfikować elementy charakterystyczne krajobrazu kulturowego oraz określić zasady ich ochrony (np.: wskazanie wytycznych dotyczących zgodnych z tożsamością miejscowości zasad: posadowienia obiektów na działce, formy obiektu, detalu architektonicznego);
 - określić elementy charakterystyczne w przypadku dóbr kultury współczesnej, które winny zostać zachowane”.⁵³

Jako kierunki zagospodarowania przestrzennego wskazano:

„1) Ochronę i odnowę charakterystycznych zasobów dziedzictwa kulturowego regionu, m.in.: układów urbanistycznych i ruralistycznych, zabytków wsi pomorskiej, dziedzictwa morskiego i rzeczno, dziedzictwa budownictwa ceglanego (przede wszystkim najstarsze kościoły i założenia klasztorne, zamki krzyżackie) i drewnianego (przede wszystkim dziedzictwo kulturowe Ziemi Słupskiej, Żuław, Powiśla, Kaszub i Kociewia), obiektów dziedzictwa obronno i techniki (w tym systemów hydrotechnicznych), kultury materialnej portów morskich i rzecznych oraz wsi rybackich, materialnych relikwów dziedzictwa solidarnościowego, zespołów rezydencjalnych, zespołów zieleni urządzonej, wybitnych dóbr kultury współczesnej.⁵⁴ (...)

2) Ekspozycja i udostępnienie stanowisk archeologicznych o własnej formie krajobrazowej. (...)

5) Uwzględnianie w dokumentach strategicznych i planistycznych stref koncentracji elementów dziedzictwa kulturowego wymagających szczególnej ochrony wartości kulturowych i krajobrazowych: (...)

c) Obszar Powiśla – obszar wysokich walorów przyrodniczo-kulturowych. Silne osadnictwo kultury wielbarskiej (Goci) – obecne są pozostałości grodzisk; charakterystyczne cechy budownictwa ludowego w postaci występowania podcienia wystawkowego (typu żuławsko-warمیńskiego); tradycja stosowania specyficznych materiałów budowlanych – obszar w strefie zasięgu zwartego występowania budownictwa ryglowego typu glino-bitego; bardzo wysokie nasycenie najcenniejszymi obiektami zabytkowymi – przewaga typu sakralnego i mieszkalnego; duża różnorodność kulturowa; elementy charakterystyczne zagrody typu holenderskiego o układzie podłużnym, wsie rządowe pochodzenia olęderskiego oraz zadrzewienia szpalerowe.”⁵⁵

W rozdziale 12.1.3. poświęconym systemowi ochrony walorów krajobrazu wskazano następujące zasady zagospodarowania przestrzennego:

a) „W strefach krajobrazu harmonijnego (ziemia puckska, bytowska, kartuska, słowińska, dolina dolnej Wisły, Żuławy Wiślane, Równina Charzykowska oraz parki krajobrazowe, parki narodowe) zachowanie i uczytelnianie istniejących wartości estetyczno-widokowych związanych z rzeźbą terenu oraz jego naturalnym i kulturowym pokryciem.

b) W sferze krajobrazu dysharmonijnego i zdegradowanego (aglomeracja Trójmiasta, obszary podmiejskie ośrodków regionalnych, główne ciągi komunikacyjne) – przywracanie równowagi przyrodniczej, zwiększanie

⁵³ Tamże, s. 155;

⁵⁴ Tamże, s. 155;

⁵⁵ Tamże, s. 157;

bioróżnorodności, porządkowanie i odtwarzanie zasobów kulturowych, usuwanie lub maskowanie zielenią elementów obniżających walory estetyczno-widokowe.

c) Ograniczanie zainwestowania na terenach leśno-rolnych (szczególnie o wysokich wartościach kulturowych i estetycznych) przez wyznaczanie w dokumentach planistycznych gmin obszarów wyłączonych spod zabudowy i jej ograniczanie oraz wskazywanie linii zabudowy oddzielającej obszar zabudowany od obszarów rolnych lub zagrodowej zabudowy rozproszonej.

d) Eliminacja i przeciwdziałanie powstawaniu zabudowy o cechach dysharmonijnych w strefach wglądów na tereny o wysokich walorach krajobrazowych.

e) Ekspozowanie i odtwarzanie dominant architektonicznych (np. baszty, wieże zamków, kościołów czy ratuszy).

f) Preferowanie i kontynuacja dobrej praktyki w zagospodarowaniu przestrzeni (układów ruralistycznych, niw siedliskowych etc.) i sposobie użytkowania obszarów o wyraźnych walorach przyrodniczo-kulturowych i krajobrazowych.

g) Ochrona przestrzeni o specyficznych i unikatowych walorach krajobrazowych.

h) Ograniczanie wprowadzania obcych krajobrazowo elementów i form zagospodarowania antropogenicznego oraz dewastowania elementów przyrodniczych i architektonicznych krajobrazu – ochrona tożsamości wszystkich typów krajobrazu.

i) Kształtowanie i podnoszenie walorów krajobrazowych oraz ich lepsze udostępnienie, jako elementu jakości życia i atrakcyjności turystycznej województwa.

j) Opracowywanie studiów krajobrazowych przy realizacji inwestycji wielkopowierzchniowych, wysokościowych lub liniowych w dominujący sposób oddziałujących na przestrzeń.

k) Zachowanie charakterystycznych cech naturalnych krajobrazów nadmorskich i naturalnych procesów ich kształtowania, ekspozycji widokowej”.⁵⁶

Jako kierunki zagospodarowania przestrzennego wskazano m.in.:

„1) Uzupełnienie sieci obszarów ochrony krajobrazu o nowe:

a) utworzenie parków krajobrazowych: Dolnej Wisły (...);⁵⁷

2) Ochronę przedpola ekspozycji bądź poprawę wyekspozowania m.in. przez ograniczenie wprowadzania zabudowy, zalesień, reklam wielkoformatowych i innych przekształceń, ochronę charakterystycznych akcentów i dominant, odtwarzanie wartościowych elementów obiektów zabytkowych i historycznych sylwet panoramicznych, w tym szczególnie: (...)

- zespołów ruralistycznych: miejscowości: (...) Kaniczki (gm. Sadlinki), Nebrowo (gm. Sadlinki), Rusinowo (gm. Sadlinki), Bronisławowo (gm. Sadlinki)”.⁵⁸

3) Zachowanie przedpola ekspozycyjnego przez ograniczenie wprowadzania zabudowy, zalesień, reklam wielkoformatowych i innych przekształceń mogących przesłonić ekspozycję lub obniżyć walory krajobrazu wzdłuż ciągów drogowych: (...)

j) na odcinkach drogowych (DW nr 607, 518, 532, 612) Ryjewo – Kwidzyn – Sadlinki – Okrągła Łąka, ekspozujących prawobrzeżną Dolinę Kwidzyńską i lewy wysoki brzeg Wisły; (...)

8) Ochrona makronętrzy krajobrazowych, jako elementów odzwierciedlających atrakcyjność i różnorodność krajobrazową województwa (m.in.: przez ochronę przed dewastacją istniejących walorów, ograniczenie wprowadzania intensywnej zabudowy terenów otwartych, ograniczenie wprowadzania obcych kulturowo form zagospodarowania terenu):

a) sekwencji wewnątrz w Dolinie Dolnej Wisły (Dolina Walichnowska oraz Dolina Kwidzyńska); (...)

9) W gminnych dokumentach planistycznych należy określić:

a) elementy i obszary charakterystyczne dla krajobrazu kulturowego miejscowości oraz szczegółowe zasady ich przekształceń;

⁵⁶ *Tamże*, s. 157;

⁵⁷ *Tamże*, s. 158;

⁵⁸ *Tamże*, s. 158-159;

- b) strefy krajobrazu zdegradowanego oraz zasady i kierunki ich przekształceń;
- c) sposoby rekompozycji, restylizacji i uporządkowania chaotycznych układów zabudowy;
- d) zasady zagospodarowania punktów widokowych i ochrony panoram widokowych.

11) Podejmowanie czynnych działań – restytucji, rewaloryzacji i rekultywacji elementów przyrodniczych i architektoniczno-kulturowych decydujących o zachowaniu lub przywróceniu walorów krajobrazowych specyficznych dla poszczególnych typów obszarów.

12) Podejmowanie działań ochronnych na obszarach wiejskich mających na celu utrzymanie przestrzeni otwartych cennych krajobrazowo, w tym głównie ochrona terenów leśnych i rolnych, poprzez wyłączenie ich z terenów potencjalnie przeznaczanych pod zabudowę⁵⁹.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „*Planu zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego*”.

4.2.3. Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020

Zarząd Województwa Pomorskiego uchwałą nr 196/20/15 z dnia 3 marca 2015 r. przyjął **Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020 (RPO)** zatwierdzony decyzją C(2015) 908 przez Komisję Europejską w dniu 12 lutego 2015 r.⁶⁰

RPO skupia się na 10 celach tematycznych (CT) i 30 priorytetach inwestycyjnych (PI), które obejmują zagadnienia z zakresu gospodarki, edukacji, aktywności zawodowej i społecznej, obszarów o nie w pełni uruchomionych potencjałach, transportu, energii oraz środowiska⁶¹. W ramach celów tematycznych i priorytetów inwestycyjnych wydzielono 11 osi priorytetowych (OP). Wśród nich znalazła się *OP 8 – Konwersja*, która skupiać się będzie na kompleksowej rewitalizacji zdegradowanych obszarów miejskich oraz zrównoważonym wykorzystaniu regionalnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego⁶². Przewiduje się realizację działań w ramach PI 6c - ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Interwencją objęte zostaną przedsięwzięcia obejmujące ratowanie, przywracanie wartości i ochronę charakterystycznych zabytków lub ich zespołów wraz z otaczającym je kontekstem krajobrazowym, poprzez m.in. prace rehabilitacyjne i modernizacyjne służące nadaniu im nowych funkcji (usług turystyki lub kultury), przy możliwym jednoczesnym zachowaniu funkcji dotychczasowych, jak również wdrażanie nowych form zarządzania (tworzenie parków kulturowych). Ponadto interwencją objęte zostaną projekty ukierunkowane na podnoszenie jakości przestrzeni publicznej obejmujące realizację prac służących estetyzacji i podkreśleniu walorów kulturowych tej przestrzeni w ramach układów urbanistycznych i ruralistycznych wpisanych do rejestru zabytków. Wsparciem objęte będą również projekty umożliwiające bezpieczną eksploatację zasobów materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu, w tym w zakresie dokumentowania, popularyzacji, inwentaryzacji i udostępniania zasobów kultury z wykorzystaniem nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych (w szczególności digitalizacja zasobów, tworzenie nowych treści cyfrowych). Wspierane będą także działania służące podniesieniu atrakcyjności walorów dziedzictwa naturalnego, o charakterze sieciowym, koordynowane przez samorząd województwa, będące efektem trwałej współpracy wielu podmiotów (w tym gospodarczych) oraz społecznej akceptacji, polegające na rozwoju infrastruktury turystycznej, w tym infrastruktury żeglarskiej, szlaków rowerowych i kajakowych oraz tras turystycznych o charakterze regionalnym i ponadregionalnym⁶³. W zakresie dziedzictwa kulturowego oraz podnoszenia jakości przestrzeni publicznych preferowane będą projekty zlokalizowane na obszarach o wysokim potencjale turystyczno-rekreacyjnym środowiska kulturowego, w szczególności w (...) strefach koncentracji

⁵⁹ *Tamże*, s. 158;

⁶⁰ <http://strategia2020.pomorskie.eu/-/komisja-europejska-zatwierdzila-rpo-wp-2014-2020-zarząd-uchwała-dokument> [strona Samorządu Województwa Pomorskiego, 31.10.2016 r.];

⁶¹ Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020, s.11,

[http://strategia2020.pomorskie.eu/documents/240306/355260/RPO+2014-2020+\(Zatwier.+KE\)/7e3cbd92-d2cf-431b-a30d-1d87f9dd2310](http://strategia2020.pomorskie.eu/documents/240306/355260/RPO+2014-2020+(Zatwier.+KE)/7e3cbd92-d2cf-431b-a30d-1d87f9dd2310) [strona Samorządu Województwa Pomorskiego, 31.10.2016 r.];

⁶² *Tamże*, s. 14;

⁶³ *Tamże*, s. 100;

charakterystycznych dla regionu elementów dziedzictwa kulturowego, określonych w Planie zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego⁶⁴.

Beneficjentami będą jednostki samorządu terytorialnego i ich jednostki organizacyjne, związki i stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe, instytucje kultury, instytucje edukacyjne, szkoły wyższe, instytucje finansowe, przedsiębiorcy (w tym organizatorzy turystyczni), kościoły i związki wyznaniowe, parki narodowe, PGL Lasy Państwowe, kluby sportowe, Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej, urzędy morskie, operatorzy elektrowni wodnych, ROT/LOT⁶⁵.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020”.

4.2.4. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2020

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2020 przyjęty został przez Sejmik Województwa Pomorskiego uchwałą nr 247/XXVI/16 z dnia 26.09.2016 r.

Zgodnie z Wprowadzeniem do Programu głównym zamierzeniem tego dokumentu ma być stworzenie warunków dla kreowania i realizowania zadań z zakresu ochrony zabytków na terenie województwa pomorskiego oraz wykorzystanie dziedzictwa kulturowego jako czynnika wpływającego na realizację planów rozwojowych regionu w zakresie jakości życia mieszkańców oraz wzrostu konkurencyjności gospodarki.

Celem Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2019 jest „Wzmocnienie poziomu ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa pomorskiego, służące zachowaniu zabytków, budowaniu tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej regionu”⁶⁶.

Cel ten realizowany będzie poprzez wyznaczone działania w 4 priorytetach:

1. Zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi,
2. Zachowanie kulturowego dziedzictwa morskiego i rzeczno-jeziornego,
3. Badanie, dokumentacja i promocja dziedzictwa kulturowego,
4. Opieka nad zabytkami stanowiącymi mienie i własność samorządu województwa pomorskiego.

Priorytet pierwszy⁶⁷ obejmuje trzy kierunki działań, w których jako pierwszy kierunek zawiera się: zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi służące budowaniu tożsamości mieszkańców realizowane poprzez konserwację, renowację i inne działania służące poprawie stanu zachowania obiektów sakralnych (kościół, klasztorów, kaplic, domów modlitwy, kapliczek przydrożnych, cmentarzy, kalwarii itp.), parków, ogrodów, zieleni komponowanej, kompozycji małej architektury; rewitalizację zabytkowych zespołów ruralistycznych i urbanistycznych; zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.). Następnie - zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi regionu służące budowaniu atrakcyjnej oferty kulturalnej i turystycznej realizowane poprzez konserwację, renowację i inne działania służące poprawie stanu zachowania zabytków nieruchomych: obiektów budownictwa obronnego (mury, baszty, zamki, twierdze, zespoły fortyfikacji, zespoły koszarowe, budowle obronne itp.), obiektów przemysłu i techniki (fabryki, młyny, wiatraki, kuźnie, wieże ciśnień, hale produkcyjne, browary, gorzelnie itp.), obiektów gospodarczych (magazyny, spichlerze, stajnie, stodoły i inne obiekty w obrębie zespołów folwarcznych, zagród itp.), obiektów mieszkalnych miast i wsi (dwory, pałace, wille, kamienice, tradycyjne obiekty budownictwa wiejskiego, zagrody itp.), obiektów użyteczności publicznej (ratusze, szkoły, szpitale, przytułki, sądy, dworce, karczmy itp.); adaptację na cele kulturalne, edukacyjne, turystyczne obszarów i obiektów poprzemysłowych i powojennych, pokolejowych; ochronę i konserwację zabytków archeologicznych, zbiorów muzealnych i archiwaliów, zabytków ruchomych; montaż w obiektach

⁶⁴ Tamże, s. 101;

⁶⁵ Tamże, s. 101;

⁶⁶ Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2020, s. 45,

http://edziennik.gdansk.uw.gov.pl/WDU_G/2016/3415/Oryginal/Zalacznik1.pdf [strona Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku, 31.10.2016 r.];

⁶⁷ Tamże, s. 43;

zabytkowych urządzeń niezbędnych dla zapewnienia właściwych warunków przechowywania i eksponowania zabytków ruchomych, muzealiów oraz trwałego zachowania i użytkowania tych budowli. Kolejnym kierunkiem działań w ramach pierwszego priorytetu jest ochrona i ekspozycja charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego, w tym zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej realizowanym poprzez wprowadzenie zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego zapewniających ochronę wartościowych elementów krajobrazu kulturowego oraz dobrą kontynuację krajobrazową struktur osadniczych; eliminację obiektów dysharmonijnych i zakłócających ekspozycję krajobrazową cennych zespołów zabytkowych; skoordynowaną iluminację akcentów i dominant urbanistycznych o charakterze zabytkowym; oznakowanie obiektów zabytkowych i tworzenie szlaków kulturowych.

Priorytet drugi⁶⁸ skupia się na zachowaniu kulturowego dziedzictwa morskiego i rzeczno-śluzowego służące budowaniu tożsamości regionalnej – jako pierwszego kierunku działań, realizowanego poprzez konserwację, renowację i inne działania służące poprawie stanu zachowania: urządzeń hydrotechnicznych (śluzy, przepusty, stacje pomp, młyny, elektrownie wodne itp.), obiektów charakterystycznych dla krajobrazów morskich i rzecznych, takich jak między innymi mosty zwodzone, obrotowe, portów morskich (handlowych i rybackich z towarzyszącą zabudową i nabrzeżami), budowli przemysłowych związanych z gospodarką morską (w tym z przemysłem stoczniowym); rewitalizację zabytkowych obszarów portowych i poprzemysłowych związanych z przemysłem morskim i gospodarką morską; konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych dziedzictwa morskiego i rzeczno-śluzowego (w tym archeologicznych). Następnie, jako drugi kierunek działań wyznaczono zachowanie kulturowego dziedzictwa morskiego i rzeczno-śluzowego służące budowaniu atrakcyjnej oferty kulturalnej i turystycznej poprzez konserwację, renowację i inne działania służące poprawie stanu zachowania budowli przemysłowych związanych z gospodarką morską i żegluga, osad rybackich i ich dziedzictwa materialnego, latarni morskich, nadbrzeżnych fortyfikacji, elementów dziedzictwa kurortów i uzdrowisk nadmorskich; zachowanie zanikającej kultury materialnej portów morskich i rzecznych oraz wsi rybackich; odnowę i ożywienie zdegradowanych obszarów portowych i innych związanych z przemysłem morskim; zachowanie i ochronę charakterystycznych obiektów hydrotechnicznych, związanych z zagospodarowaniem wód śródlądowych; pielęgnowanie i promocję tradycji morskich oraz tradycji związanych z życiem codziennym mieszkańców strefy przybrzeżnej; adaptację na cele kulturalne, edukacyjne, turystyczne obszarów i obiektów dziedzictwa morskiego i rzeczno-śluzowego. Trzeci kierunek obejmuje ochronę i ekspozycję charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego: ekspozycję najcenniejszych zabytków dziedzictwa morskiego i rzeczno-śluzowego, zachowanie krajobrazu kulturowego charakterystycznych obszarów polderowych województwa (Żuławy, Powiśle); ochronę krajobrazu kulturowego strefy przybrzeżnej.

Priorytet trzeci⁶⁹ jako pierwszy kierunek wyznacza poszerzanie wiedzy dotyczącej dziedzictwa kulturowego regionu poprzez specjalistyczne opracowania badawczo-dokumentacyjne obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych obejmujące: inwentaryzacje architektoniczno-konserwatorskie, ekspertyzy techniczne i konserwatorskie, badania konserwatorskie, architektoniczne i archeologiczne, programy prac konserwatorskich i restauratorskich; współpracę z instytucjami kultury oraz jednostkami naukowymi w zakresie rozpoznania regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz wymiany informacji o jego zasobach; rozbudowę warstwy dziedzictwa kulturowego w ramach Systemu Informacji Przestrzennej. Drugi kierunek to edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym realizowany poprzez promocję najcenniejszych zabytków, w szczególności obejmującą charakterystyczne zabytki świadczące o odrębności i specyfice regionu; wspieranie działań edukacyjnych i promocyjnych oraz popularyzujących wiedzę o dziedzictwie kulturowym województwa pomorskiego (w szczególności przygotowanie i organizacja konferencji naukowych, publikacje książkowe i foldery, organizacja konkursów, popularyzacja dobrych praktyk związanych z opieką i gospodarowaniem zabytkami). Trzeci kierunek skupia się na szerokim dostępie do informacji o dorobku kultury regionalnej (cyfryzacja i udostępnianie materialnych i niematerialnych zasobów kultury regionu, udostępnianie baz danych o zabytkach przy użyciu nowoczesnych technologii).

⁶⁸ *Tamże*, s. 45;

⁶⁹ *Tamże*, s. 47;

Priorytet czwarty⁷⁰ dotyczy działań związanych z mieniem należącym do samorządu województwa pomorskiego.

Dla każdej grupy działań zostały wskazane podmioty uczestniczące w realizacji poszczególnych typów projektów oraz potencjalne źródła finansowania. Wdrażanie Programu będzie odbywać się przy pomocy właścicieli prywatnych, organizacji pozarządowych, jednostek samorządowych i instytucji, dla których opieka nad zabytkami jest działalnością statutową.

Niniejszy Program Opieki zgodny jest z zapisami „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2020”.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

5.1.1. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Sadlinki

„Strategia Rozwoju Społeczno – Gospodarczego Gminy Sadlinki”⁷¹ została opracowana w 2000r. Misją strategii jest hasło: „Sadlinki - gminą przyjazną dla mieszkańców, z pełną infrastrukturą sprzyjającą rozwojowi budownictwa mieszkaniowego i przedsiębiorczości”. Wśród priorytetów określono priorytet pod nazwą „Stworzenie wspólnego obszaru interesów społecznych i gospodarczych w oparciu o gminy Dolnego Powiśla”, z celami strategicznymi: „Zakończenie prac nad studium zagospodarowania przestrzennego” oraz „Rewitalizacja obszarów wiejskich”, w ramach których podjęte zostałyby następujące kierunki działań: „Plan szczegółowy obszarów turystycznych i rekreacyjnych” oraz „Identyfikacja terenów agroturystycznych i rolnictwa ekologicznego”. Działania te miałyby przyczynić się do stworzenia warunków do rozwoju turystyki na terenie gminy Sadlinki.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „Strategii Rozwoju Społeczno – Gospodarczego Gminy Sadlinki”.

5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sadlinki

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sadlinki jest podstawą bieżących działań władz samorządowych gminy, jak też planów rozwojowych, w tym materiałem merytorycznym i dokumentem wyjściowym do wykonania opracowań planistycznych z zakresu gospodarki przestrzennej. Studium przyjęte zostało uchwałą Nr XXXVI/226/02 Rady Gminy Sadlinki z dnia 8 października 2002 r. w sprawie „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sadlinki”⁷².

W *Studium* znajdują się zapisy odnośnie ochrony dziedzictwa kulturowego gminy. Sformułowano zasady ochrony obszarów objęte ochroną konserwatorską „A”, „B” i „K”. Wskazano historyczne wsie o najwyższych w skali gminy walorach kulturowych. Zwrócono uwagę na szczególne znaczenie pod względem krajobrazowym Doliny Kwidzyńskiej, na obszarze której znajduje się gmina, z unikalnymi cechami krajobrazowymi, ruralistycznymi i architektonicznymi, której odrębność i walory należy zachować, odtwarzać i rozwijać.

Przy wykonywaniu aktualizacji *Studium* należy wprowadzić wykazy obiektów i obszarów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, a także postulaty konserwatorskie mające na celu ochronę historycznych

⁷⁰ Tamże, s. 48;

⁷¹ http://www.sadlinki.pl/asp/pliki/download/progr_oper_strategia.PDF [strona Urzędu Gminy Sadlinki, 5.09.2016 r.];

⁷² http://www.biuletyn.net/nt-bin/_private/sadlinki/2753.pdf [strona Urzędu Gminy Sadlinki, 5.09.2016 r.];

układów ruralistycznych wsi, z uwzględnieniem ochrony sylwet wsi. Obszary i obiekty objęte ochroną należy wskazać na załączniku graficznym do Studium.

W zapisach o ochronie obszarów historycznych układów ruralistycznych (włączonych do gminnej ewidencji zabytków) należy uwzględnić następujące zasady ochrony konserwatorskiej:

- przedmiotem ochrony są historyczne podziały własnościowe, historyczny układ komunikacyjny, układ zabudowy w zagrodach, obiekty małej architektury oraz historyczna zieleń związana z zabudową i układem komunikacyjnym,
- w obrębie zabudowy zagrodowej obowiązuje wymóg zachowania historycznych zasad zagospodarowania,
- zabytkowa zieleń wysoka w obrębie strefy wymaga ochrony.

W zapisach o ochronie zespołów zabudowy o wartościach kulturowych należy uwzględnić następujące zasady ochrony konserwatorskiej:

- przedmiotem ochrony są historyczne: przedmiotem ochrony jest historyczny układ przestrzenny, z elementami struktury: historyczną zabudową i historyczną zielenią – starodrzew i elementy zieleni komponowanej,
- obowiązuje nakaz kontynuowania tradycji miejsca poprzez zachowanie tradycyjnych zasad kształtowania przestrzeni, architektury i jej otoczenia przyrodniczego; kontynuowania tradycji budowlanej poprzez utrzymanie (w przypadku modernizacji) i stosowanie (w przypadku przebudowy i rozbudowy) zasad kształtowania tradycyjnej bryły i form nawiązujących do form tradycyjnych w regionie,
- dopuszcza się lokalizację nowej zabudowy w historycznych zespołach pod warunkiem zharmonizowania z istniejącą zabudową o wartościach historycznych,

W zapisach dotyczących obiektów o wybitnych wartościach kulturowych (ujętych w gminnej ewidencji zabytków) należy uwzględnić następujące zasady ochrony konserwatorskiej:

- przedmiotem ochrony są historyczne: bryła i kształt dachu, dyspozycja ścian zewnętrznych, kształt i podziały stolarki okiennej i drzwiowej, detal architektoniczny.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sadlinki*”.

5.1.3. Formy ochrony dziedzictwa kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego w gminie Sadlinki

Na terenie gminy Sadlinki obowiązują następujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego:

1. miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego ul. Kwidzyńska dz. nr 75 w Sadlinkach, zespół zabudowy jednorodzinnej (Uchwała Nr XVIII/186/2001 Rady Gminy Sadlinki z dnia 26 stycznia 2001 r.)
2. miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego „Kwidzyńska dz. 76/14” w Sadlinkach (Uchwała Nr XVIII/149/2008 z dnia 20 października 2008 r.).

Ze względu na to, iż na terenach objętych w/w planami nie występują zabytkowe obiekty i obszary nie sformułowano w nich zasad ochrony konserwatorskiej.

Przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszarów i obiektów zabytkowych (wpisanych do rejestru zabytków lub ujętych w gminnej ewidencji zabytków) należy wprowadzić stosowne zapisy odnośnie zasad ochrony dziedzictwa kulturowego.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Sadlinki położona jest w południowo-wschodniej części województwa pomorskiego, w południowo-zachodniej części powiatu kwidzyńskiego i sąsiaduje z następującymi gminami: od północy -

Kwidzyn, miasto Kwidzyn, od wschodu - Gardeją, od południa - Rogózno. Od zachodu gmina graniczy z rzeką Wisłą, za którą leżą gminy Gniew i Nowe. Południowa granica gminy to równocześnie granica województwa pomorskiego.

Gmina leży na styku dwóch jednostek fizyczno – geograficznych: Doliny Kwidzyńskiej i Pojezierza Iławskiego. Ze względu na takie położenie zachodnia część gminy to teren płaski o minimalnych wzniesieniach, częściowo zabagniony, pokryty łąkami i polami uprawnymi, pocięty licznymi rowami odwadniającymi. Obszar ten jest niemal zupełnie odlesiony, jednakże z licznymi sadami owocowymi. Wschodnia część gminy obejmuje krawędź wysoczyzny Doliny Wisły, pokryta prawie w całości zwartym kompleksem leśnym (Las Kwidzyński).

Gmina Sadlinki ma obszar 112,0 km², w tym: użytki rolne: 54%, użytki leśne: 32%.

W skład gminy wchodzi 13 sołectw: Białki, Bronisławowo, Glina, Grabowo, Kaniczki, Karpiny, Nebrowo Małe, Nebrowo Wielkie, Okrągła Łąka, Olszanica, Rusinowo, Sadlinki, Wiśliny. Siedziba gminy to Sadlinki.

Znaczna część powierzchni gminy (ponad 37%) to tereny objęte różnymi formami ochrony przyrody. Są to m.in.: Sadliński Obszar Chronionego Krajobrazu, Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Kwidzyńskiej, użytki ekologiczne oraz projektowany rezerwat „Długi Staw”.

5.2.2. Zarys historii gminy

Obszar Gminy Sadlinki został zasiedlony przez człowieka znacznie później niż okoliczne gminy np. Gardeja czy Kwidzyn. Na podstawie analizy nielicznych stanowisk archeologicznych można stwierdzić, że tereny te były jedynie penetrowane przez człowieka w okresie późnolateńskim i wczesnośredniowiecznym. Ślady osadnictwa średniowiecznego pojawiają się sporadycznie w północno- zachodniej części gminy.

Od drugiej połowy X wieku do XII stulecia przypadał największy rozwój wczesnośredniowiecznego osadnictwa słowiańskiego, ściślej polskiego, na obszarze Dolnego Powiśla. Na wschodniej krawędzi Wisły i Nogatu od ujścia Osy aż po Żuławy funkcjonowało wiele grodzisk⁷³, jednakże wokół Sadlinek nie odnaleziono ich śladów.

Od wczesnego średniowiecza historia gminy Sadlinki związana była historią sąsiedniego miasta - Kwidzyna.

W początkach średniowiecza gospodarka i kultura na tych terenach były nieco opóźniona w porównaniu z rozwojem gospodarczym i społecznym państw sąsiednich. Stwarzało to dogodne warunki ekspansji polityczno-militarnej⁷⁴ oraz religijnej. Od czasów powstania państwa Mieszka I i jego chrystianizacji Polacy dążyli do podboju terenów położonych na wschód od Wisły, a zajmowanych przez plemiona pruskie. Pierwszymi misjonarzami na terenie Prus był św. Wojciech, a po nim św. Brunon z Kwerfurtu. Obydwie wyprawy zakończyły się śmiercią misjonarzy. Dopiero w XII w. książęta polscy podjęli ponownie inicjatywę podboju Prus⁷⁵. Krucjata prowadzona przez Bolesława IV Kędzierzawego w 1147 r. doprowadziła do uznania zwierzchności polskiej przez część Prusów. Ale reakcja pogańska i klęska wyprawy polskiej w 1166 r. położyły kres zwierzchności polskiej.⁷⁶ Stworzyło to odpowiednie warunki do aneksji przez Prusów pewnej części ziem, a tym samym chyba także najbliższych okolic Kwidzyna. Zajęcie bliżej nieokreślonych obszarów miało raczej charakter nie tyle etniczny, co polityczny, chociaż nie wyklucza się stałego osadnictwa pruskiego, o czym świadczą nazwy wielu miejscowości. Dolne Powiśle, a tym samym okolice Kwidzyna wchodziły przypuszczalnie w skład Pomezanii. Najbliżej Kwidzyna położone były dwie włości: Resia (Prabuty) i Prezła (Przęsławek). Także Kwidzyn miał wchodzić w skład włości Resi.⁷⁷

⁷³ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic, red. A. Wakar, Olsztyn 1982, s. 33-47.

⁷⁴ L. Kranz, J. Domasłowski, Katedra i zamek w Kwidzynie, Warszawa 1982, s. 6.

⁷⁵ *Tamże*, s. 22.

⁷⁶ K. Górski, Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego, Wrocław 1977, s. 21.

⁷⁷ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic ..., s. 47.

W 1206 r. miejsce miała pokojowa misja cystersów z Łekna (Wielkopolska), osiągnęła ona znaczne sukcesy zwłaszcza wśród Pomezanów⁷⁸. Mnich z Łekna – Chrystian mianowany został w 1215 r. przez papieża biskupem Prus⁷⁹.

W 1230 r. w okolicy dzisiejszego Torunia przybył pierwszy oddział krzyżacki, sprowadzony tu umową z 1225 r. przez Konrada Mazowieckiego w celu zajęcia terenów zamieszkałych przez Prusów. Zakon krzyżacki opanował w pierwszej kolejności ziemię chełmińską. W 1234 r. wyprawa pod wodzą Hermana Balka wkroczyła do Pomezanii. Pierwsze umocnienia założono na ostrowie utworzonym przez główne ramię Wisły i Stary Nogat. Gród ten został nazwany Wyspą Panny Marii (po niem. Marienwerder)⁸⁰. Następnie Krzyżacy przystąpili do dalszego podboju Pomezanii. Nowo założony gród przeniesiono na prawy, wyższy brzeg Wisły. Stąd połączone siły krzyżackie i polskie uderzyły na teren Resji, stanowiącej środkowozachodnią część Pomezanii. Zadali oni ciężką klęskę nad rzeką Dzierżgoń. Dzięki temu zwycięstwu w ręce Zakonu dostała się część Pomezanii położona w pobliżu Kwidzyna, na których to terenach rozpoczęto intensywną akcję osadniczą. Najstarsze umocnienia zwane później Małym Kwidzynem, Kwidzynkiem lub Castrum Quidin oraz okoliczne grunty wraz z innymi dochodami i uprawnieniami, nadał w 1236 r. Herman Balk potomkowi możnej rodziny szlacheckiej z Saksonii – Dytrychowi z Dypenow. Ostateczny podbój Pomezanii nastąpił po przybyciu do Prus drugiej grupy krzyżowców⁸¹.

Na mocy bulli z 1234 r. tereny opanowane przez Zakon Krzyżacki przeszły na własność Stolicy Apostolskiej, przez co znajdowały się pod jej bezpośrednią kościelną jurysdykcją. Zaś papież oddał je w wieczyste posiadanie zakonowi. Wprowadzono podział ziemi chełmińskiej i Prus na cztery diecezje. Obszar dzisiejszej gminy Sadlinki znalazł się w obrębie diecezji pomezkańskiej z siedzibą w Kwidzynie. W 1242 r. w wyniku pierwszego powstania pruskiego zburzono miasto Kwidzyn, które odrodziło się po objęciu biskupstwa pomezkańskiego przez Ernesta z Torgawy (1248-1260).

Okolice Kwidzyna były wielokrotnie terenem wypraw odwetowych ze strony Prusów. Podczas najazdów powstańców pruskich po 1260 r. miasto dwukrotnie burzono, ocalał jedynie gród biskupi. Dopiero po całkowitym uśmierzeniu zamieszek, drugi biskup pomezkański Albert (1260-1286) wzmocnił stolicę w Kwidzynie⁸². Z czasem biskupstwa pruskie uznały zwierzchnictwo Zakonu Krzyżackiego.

Po bitwie pod Grunwaldem biskup pomezkański Jan II (1409-1427) złożył przysięgę wierności królowi polskiemu i oddał mu miasto. W 1414 r., gdy na nowo wybuchła wojna, miasto przeszło w ręce Krzyżaków.

W marcu 1440 r. powstał w Kwidzynie Związek Pruski, który dążył do uzyskania wpływu na rządy w państwie krzyżackim i przywilejów stanowych, podobnych do posiadanych przez szlachtę i mieszczaństwo w krajach sąsiednich. W wyniku braku porozumienia z Zakonem Krzyżackim w 1454 r. Związek Pruski wypowiedział Zakonowi posłuszeństwo, w wyniku czego wybuchła wojna trzynastoletnia, w którą zaangażowana była także Polska, walcząca po stronie Związku Pruskiego. Kwidzyn był parokrotnie oblegany i niszczone przez wojska polskie. Na mocy II pokoju toruńskiego (1466 r.) dominium biskupów pomezkańskich pozostało w granicach państwa zakonnego. Pełnili oni jednocześnie jurysdykcję w tej części swej diecezji, która znalazła się w granicach Prus Królewskich⁸³.

Prusy Krzyżackie przeżywały na przełomie XV/XVI w. głęboki regres. Sytuacji tej nie zmieniły postępujące reformy administracyjne. W 1506 r. wielki mistrz Fryderyk Saski podzielił obszar swego państwa na pięć okręgów wojskowych, zrywając z dawnymi podziałami na komturstwa i dominie biskupie. Podział ten, który miał być pomocny w wypadku wojny, likwidował odrębności militarno-administracyjne biskupstwa pomezkańskiego. Sekularyzacja Prus postępowała za rządów Albrechta Hohenzollerna. Głównym celem polityki nowego przywódcy Krzyżaków było zniesienie postanowień traktatu toruńskiego. Z tego powodu doszło ostatecznie do wojny polsko-krzyżackiej. Wojska polskie wkroczyły do Pomezanii. W marcu 1520 r. poddał się Kwidzyn, a biskup Hiob von Dobeneck (1501-1521) złożył przysięgę wierności królowi polskiemu.

⁷⁸ L. Kranz, J. Domaśłowski, Katedra i zamek w Kwidzynie..., s. 6.

⁷⁹ K. Górski, Zakon Krzyżacki..., s. 23.

⁸⁰ L. Kranz, J. Domaśłowski, Katedra i zamek w Kwidzynie..., s. 7.

⁸¹ Tamże, s. 8.

⁸² L. Kranz, J. Domaśłowski, Katedra i zamek w Kwidzynie..., s. 10.

⁸³ Tamże, s. 12.

Jednocześnie w Prusach trwały przygotowania do sekularyzacji Zakon. W 1525 r. podpisano układ, zgodnie z którym Albrecht i jego następcy otrzymali w lenno ziemie Zakonu, przy czym powrócono do granic z 1466 r. Zagwarantowano także protekcję dla praw Kościoła katolickiego w Prusach. Sekularyzacja nie napotkała oporu ze strony Kościoła w Prusach ani ze strony Krzyżaków. Biskupstwo pomezzańskie objął w 1523 r. protegowany Albrechta – Erhard von Queiss. Diecezję zniesiono w 1587 r.⁸⁴

Wojny szwedzkie toczące się od 1563 do połowy XVII w. nie oszczędziły terenów dzisiejszej gminy Sadlinki, jak również sąsiednich gmin, a także samego Kwidzyna. Miasto było oblegane dwukrotnie: w 1628 r. przez Gustawa Adolfa i w 1659 r. przez Karola Gustawa⁸⁵, okoliczne wsie grabione i palone m.in. Bronisławowo, Kaniczki, Rusinowo, w wyniku czego znacznie spadła liczba osadników.

Od początku XVIII w. miasto i jego okolice weszły w skład nowego Królestwa Prus. W wyniku I rozbioru Polski w 1772 r. ustanowiono regencję obejmującą w swym okręgu ziemie polskie oraz część dawnych Prus Książęcych.

W 2 poł. XIX w. ukształtował się podział istniejący w zasadzie do dziś w zakresie produkcji rolnej. Specyfika gruntów wsi Białki, Olszanica, Sadlinki, Karpiny, Bronisławowo oraz Okrągła Łąka doprowadziła do rozwoju na tym obszarze produkcji zwierzęcej z przewagą hodowli bydła oraz koni. Na wschodnich i zachodnich obrzeżach doliny Starego Nogatu, na gruntach piaszczystych na wschodzie i gliniastych na zachodzie, dominowała produkcja rolna. Ten podział produkcji odcisnął swe piętno na typach zabudowy mieszkalno-gospodarczej. Cała zabudowa mieszkalna z okresu do ostatniej ćwierci XIX w. wznoszona była z drewna w konstrukcji wieńcowej. W 1 poł. XX w. budynki te zostały otynkowane. Podobną konstrukcję miały budynki inwentarskie, jednak w 1 ćw. XX w. zamieniono je na murowane. Pod koniec XIX w. pojawił się na tym terenie nowy profil produkcji rolnej, który wyparł dotychczasowe tradycyjne rolnictwo. Była to produkcja tytoniu. W ślad za nią pojawiła się charakterystyczna zabudowa tj. suszarnie tytoniu.⁸⁶

Po I wojnie światowej na terenie zwanym później Powiślem (obejmującym powiaty malborski, sztumski, kwidzyński i suski), na mocy traktatu wersalskiego z 1919 r., przeprowadzono Plebiscyt, w którym jego mieszkańcy mieli wypowiedzieć się za przynależności do Polski lub do Prus Wschodnich. Po Plebiscycie w 1920 r., pięć wsi obejmujących obszar dzisiejszego Janowa: Bursztych, Janowo, Kramrowo, Nowe Lignowy i Małe Pólko utworzyło tzw. „Małą Polskę” - enklawę polską na ziemiach niemieckich, pozostałe tereny włączone zostały do państwa niemieckiego.

Teren dzisiejszej gminy Sadlinki został włączony do Polski po II wojnie światowej.

5.2.3. Krajobraz kulturowy

Gmina Sadlinki znajduje się na pograniczu dwóch jednostek fizjograficznych: Pojezierza Iławskiego i Doliny Dolnej Wisły (Dolina Kwidzyńska). Jednostki te kształtują się w układzie północ – południe, zaś granica między nimi przebiega wzdłuż granicy wysoczyzny biegnącej z północy od Ryjewa poprzez Kwidzyn i Sadlinki dalej na południe. Z tego też powodu w części zachodniej i środkowej posiada krajobraz płaski, otwarty, ze zróżnicowaną roślinnością, charakterystyczny dla terenów nadrzecznych i zalewowych, zaś w części wschodniej krajobraz charakterystyczny dla Pojezierza Iławskiego – pagórkowaty, lesisty.

Ukształtowanie terenu części zachodniej ma typowo antropogeniczne pochodzenie; część pokrycia przyrodniczego została stworzona przez człowieka np. wał wiślany, groble, kanały, rowy i nasadzenia zieleni, pozostałe elementy krajobrazu kulturowego to domy, układy przestrzenne wsi, architektura mieszkalna i gospodarcza oraz cmentarze. Pod względem gospodarczym jest to typowy krajobraz wiejski (rolniczy); charakterystyczne są mozaikowate uprawy polowe, użytki zielone (łąki i pastwiska) ze zwartym i rozproszonym osadnictwem wiejskim.

⁸⁴ *Tamże*, s. 13.

⁸⁵ *Tamże*, s. 13.

⁸⁶ Bernard Jesionowski, Gminna Ewidencja Zabytków, cz. 2 Karpiny, Rusinowo, Malbork 2006 (archiwum Urzędu Gminy w Sadlinkach).

W części wschodniej gminy wpływ działalności człowieka na ukształtowanie terenu jest znacznie mniejszy, ze względu na brak bezpośredniego zagrożenia powodziowego, a także konieczności regulacji rzek i tworzenia polderów. Pozostawiona została naturalna rzeźba terenu i znaczne obszary leśne.

Najbardziej charakterystycznymi dla panoram gminy są wsie zlokalizowane w otwartym terenie, w areale rolnym (rozłogi pól), z niewielkimi grupami drzew przydrożnych lub częściej przydomowymi sadami. Ze względu na specyficzny dla tego regionu charakter produkcji rolnej, kontynuowany nieprzerwanie od końca XIX w. (uprawy tytoniu) cechą charakterystyczną krajobrazu ziemi sadlińskiej są suszarnie tytoniu.

Kolejnym charakterystycznym elementem krajobrazu są wspomniane wcześniej kanały i rowy melioracyjne, przecinające niemal całą powierzchnię gminy.

Historyczna sieć drożna jest zachowana w dość dobrym stopniu. Jednakże większość dróg pozbawiona została nasadzeń, w tym drzew owocowych. Aleje i zadrzewienia dróg zachowane są w części środkowej np. droga przez Bronisławowo i Olszanicę, na krótkim odcinku szpaler przy drodze z Nebrowa Małego do Nebrowa Wielkiego oraz z Bronisławowa do Nebrowa Małego.

Układ komunikacyjny wzbogacony został o linię kolejową relacji Toruń Wschodni – Malbork (ze stacjami kolejowymi w Białkach, Sadlinkach i przystankiem kolejowym w Dziwnie) z 1883 r. oraz linię kolejki wąskotorowej z 1901 r. relacji Marezka – Rusinowo Wąskotorowe (stacje i przystanki kolejowe: Grabowo, Kaniczki Przystanek, Kaniczki, Wiśliny, Nebrowo Wielkie Przystanek, Nebrowo Wielkie, Nebrowo Małe, Stagendorf Hp., Glina, Rusinowo Wąskotorowe), linia ta, a wraz z nią stacje została zamknięta w 1985 r., a w 1989 r. – rozebrana. W terenie nie ma można odnaleźć widocznych śladów przebiegu dawnego torowiska.

Przeważająca część gminy posiada bardzo dobrze zachowany, w swej historycznej formie, i najmniej zdegradowany przez działalność człowieka krajobraz. Najbardziej widoczne zmiany, wprowadzone w krajobrazie przez działalność ludzką, występują na obszarze obejmującym międzywale Wisły. Jednakże teren ten nadal odznacza się dużymi walorami krajobrazowymi.

Tereny najsilniej przekształcone antropogenicznie w pobliżu gminy to tereny przemysłowe – zakładów celulozowo-papierniczych IP w Kwidzynie.

Zakłady celulozowe wpływają pośrednio na obniżenie wartości krajobrazowych części północno-zachodniej gminy Sadlinki. Pośredni wpływ w okolicach wsi Grabowo, Olszanica i Kaniczki, chociaż ze względu na płaskie ukształtowanie terenu kominy zakładów widoczne są także z dalszych części gminy. W Białkach widok na zakłady jest złagodzony ze względu na znajdującą się otulinę lasów od strony północnej wsi i znaczne różnice poziomu terenu powodujące przesłonięcie widoku na zakłady, jednakże w dalszej perspektywie – z doliny – widoczne są silosy i budowle zakładów celulozowych, obniżających wartości krajobrazowe.

Inne zjawiska o negatywnym charakterze to m.in. silna presja inwestycyjna, mająca bardzo duży wpływ na przekształcanie się krajobrazu kulturowego, objawiająca się zanikiem układów przestrzennych wsi, zagród, detali architektonicznych, proporcji budynków oraz zacieraniem charakterystycznych dla regionu układów zieleni (usuwanie zadrzewień śródpolnych i wzdłuż dróg). Negatywny wpływ na krajobraz może mieć również transformacja użytków zielonych w inne użytki rolne (grunty orne, sady), leśne lub osadnicze.

Duży wpływ na zacieranie swoistości i niepowtarzalności krajobrazu kulturowego ma stosowanie współczesnych, zbyt zindywidualizowanych form architektonicznych, a także brak harmonijnego wkomponowania zabudowy w istniejące walory krajobrazowe.

Ochrona i rewaloryzacja krajobrazu kulturowego w gminie powinna następować poprzez wykorzystywanie elementów budownictwa regionalnego w budownictwie współczesnym, sytuowanie i komponowanie bryły zgodnie z ukształtowaniem terenu, ograniczeni gabarytów budynków oraz użycie lokalnych materiałów budowlanych (drewno, miejscowy kamień, ceramika), a także stosowanie historycznej kolorystyki dachów i elewacji.

5.2.4. Układy ruralistyczne i urbanistyczne

BIAŁKI

Dawne nazwy: niem. Bialken.

Podstawowe dane historyczne: miejscowość nad rzeką Liwą. W 1394 r. biskup Jan zezwolił swojemu słudze Janowi Lemanowi (Löman) na zbudowanie młyna olejnego na Liwie. Leman miał tłoczyć olej dla wszystkich dworów biskupich oraz uiszczać roczny czynsz w wysokości siedmiu grzywien. W 1481 r. biskup Jan IV zezwolił Brosianowi (Ambrożemu) Neumarkтови postawić nad Liwa karczmę, w której prowadzono sprzedaż piwa gdańskiego i elbląskiego.

Po sekularyzacji Białki stały się osadą książęcą. Zarówno młyn, jak i karczmę na mocy przywileju z 1559 r. prowadził Schmit. Potem książę pozbył się posiadłości, odsprzedając ją Rębowskiemu. W XVIII w. właścicielem osady był szlachcic Henryk von Groeben. Należały także do niej 22 morgi ziemi, zwanej Żuławkami. Następnie osadę przejęła pruska Kamera. W 1787 r., po wzięciu pod uprawę pastwisk i nieużytków, we wsi było 7 łąnów, na których gospodarowało 36 mieszkańców.

Szybszy rozwój Białek nastąpił po uwłaszczeniu. W 1885 r. wieś zajmowała 450 ha i liczyła 312 mieszkańców. W 1939 r. było tu 175 gospodarstw domowych, w których mieszkało 438 osób.

Po drugiej wojnie światowej pierwszym sołtysiem został Apolinary Wierzbicki (1945-1948), następnie Julian Stasiewicz (1948-1968). W 1946 r. zorganizowano w Białkach czteroklasową szkołę podstawową. W 1970 r. wieś liczyła 455 mieszkańców.⁸⁷

W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa elbląskiego. Od stycznia 1999 r. należy do powiatu kwidzyńskiego, województwa pomorskiego⁸⁸.

Położenie: 6 km na południe od Kwidzyna. Przy drodze wojewódzkiej nr 532, przy trasie kolejowej Malbork – Kwidzyn – Grudziądz.

Układ historyczny: wielodrożnica.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany, zachowana historyczna zabudowa.

BRONISŁAWOWO

Dawne nazwy: niem. Schinkenberg.

Podstawowe dane historyczne: W średniowieczu teren ten należał do biskupstwa. Nie wiadomo jednak jak był zagospodarowany. Stałe osadnictwo na żuławie zaczęło się rozwijać dopiero po wybudowaniu wałów przeciwpowodziowych. Bronisławowo otrzymało przywilej lokacyjny w 1575 r. Chłopi – ołędry – mieli kontrakty długoterminowe. W 1659 r. wieś przeszła w ręce tajnego radcy elektora – Ulryka Dobrzeńskiego. W jego rodzinie pozostawała do 1719 r. Po zniszczeniach w czasie wojny północnej i klęskach powodzi w l. 1709-1711 powrócono do systemu wydzierżawiania działek ołędrom. W 1885 r. powierzchnia wsi wynosiła około 690 ha. Było tam 529 mieszkańców⁸⁹, 53 domy, 70 dymów, 360 mieszkańców, w tym: 346 ewangelików, 7 katolików, 7 Żydów.⁹⁰

W 1889 r. wieś miała powierzchni 514 ha (w tym 118 roli ornej 149 łąk), we wsi była szkoła ewangelicka, stacja pocztowa w Rundewiese (Okragłej Łące)⁹¹.

W 1939 r. w Bronisławowie były 123 gospodarstwa domowe, w których mieszkały 583 osoby.

Po drugiej wojnie światowej pierwszym sołtysiem był Michał Serafin, a po nim – przez 25 lat – Paweł Dyka. W l. 1955-1977 Bronisławowo było siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej. Funkcję przewodniczącego Prezydium GRN pełnił Marian Mendak. We wrześniu 1958 r. otwarto tu czteroklasową szkołę podstawową. W 1970 r. wieś liczyła 507 mieszkańców.⁹²

W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa elbląskiego. Od stycznia 1999 r. należy do powiatu kwidzyńskiego, województwa pomorskiego⁹³.

⁸⁷ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic, red. A. Wakar, Olsztyn 1982, s. 238.

⁸⁸ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa (Dz.U. 1998, Nr 96 poz. 603).

⁸⁹ *Tamże*, s. 240.

⁹⁰ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa, 1889, t. X, s. 374.

⁹¹ *Tamże*, s. 373-374.

⁹² Kwidzyn: z dziejów..., s. 240.

⁹³ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału...

Położenie: 14 km na południowy zachód od Kwidzyna. Przy drodze wojewódzkiej nr 611.

Układ historyczny: rzędówka bagienna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny oraz krajobraz kulturowy zachowany, niezmieniony układ siedlisk, pól i dróg, zachowana historyczna zabudowa.

GLINA

Dawne nazwy: niem. Stangendorf.

Podstawowe dane historyczne: Pierwotna nazwa Gliny — Stangendorf (Stangów) — sugeruje, że wieś mogła być lokowana na prawie niemieckim przez Dytrycha Stango, administratora dóbr biskupich do 1285 r. Natomiast z całą pewnością wieś wyodrębniła się z Nebrowa w 1576 r. po wybudowaniu wałów przeciwpowodziowych. Na 30,5 łanach osadzono chłopów – olędrów – na prawie emfiteutycznym (dzierżawy długoterminowe). W 1646 r. pojawili się tu także Szkoci, którzy zajmowali się handlem obwoźnym. W 1719 r. były w Glinie dwie karczmy i 45 gospodarzy. Wobec urodzajności ziemi i starannej uprawy mieli oni nadzieję często mniejsze niż jeden łan. W 1788 r. uzyskali ziemię w dziedziczne użytkowanie.⁹⁴

W 1885 r. we wsi było 47 domów, 70 dymów, 417 mieszkańców, w tym: 76 katolików, 336 ewangelików i 5 osób innej wiary. W 1890 r. stacja pocztowa była w Rundewiese (Okragłej Łące), parafia katolicka w Nowem, wieś miała 772 ha (w tym 534 roli ornej).⁹⁵

W 1939 r. wieś liczyła 334 mieszkańców i 93 gospodarstwa domowe. Po wyzwoleniu szkołę podstawową zorganizował Bolesław Paprocki. W 1970 r. żyło w Glinie 309 osób.⁹⁶

W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa elbląskiego. Od stycznia 1999 r. należy do powiatu kwidzyńskiego, województwa pomorskiego⁹⁷.

Położenie: 20 km na południowy zachód od Kwidzyna, około 1 km na wschód od prawego brzegu Wisły.

Układ historyczny: rzędówka bagienna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny oraz krajobraz kulturowy zachowany, niezmieniony układ siedlisk, pól i dróg, zachowana historyczna zabudowa.

GRABOWO

Dawne nazwy: niem. Gross Grabau.

Podstawowe dane historyczne: W XIII w. był to teren porośnięty grabami, od których pochodzi pseudodzierżawcza nazwa polska późniejszej wsi. Obszar Grabowa od 1250 r. należał do dominium biskupów pomezzańskich. W 1381 r. sołtysiem był tu Volkmar. Widocznie wcześniej lokowano Grabowo na prawie niemieckim. W 1386 r. biskup Jan zatwierdził układ między kapitułą a mieszkańcami wsi odnośnie podziału prac melioracyjnych. W 1394 r. Grabowianie wraz z innymi mieszkańcami biskupiej żuławy musieli brać udział w pracach przy wale w krzyżackim Wełczu. Wody Wisły były groźne i często przerywały wały ochronne. Najtragiczniejszą w skutkach była powódź za rządów biskupa Jana IV (l. 1479-1501). Zniszczone zostały wówczas wsie, kościoły, pola i pastwiska, w tym także w Grabowie. Jeszcze w 1540 r. obszar wsi wykorzystywano jako pastwiska. Dopiero w 1575 r. przybyli tu olędrzy z Wielkich Żuław, usypali wały przeciwpowodziowe i osuszyli teren, zapoczątkowując ponownie stałe osadnictwo. Szybki rozwój wsi zawdzięczała także bliskości przeprawy przez Wisłę.

W 1715 r. nagły wylew Wisły zahamował rozwój Grabowa. W 1788 r. było tu jednak 21 gospodarstw, prawie sto lat później wieś miała powierzchnię 439 ha i 210 mieszkańców.⁹⁸

W 1881 r. wieś włościańska, od strony Wisły osłonięta mocną groblą, posiadała 1379 mórg ziemi, 54 budynków, domów mieszkalnych 21, katolików 24, ewangelików 201. Parafia i poczta Kwidzyn, szkoła w Grabówku.⁹⁹

⁹⁴ *Tamże*, s. 246-247.

⁹⁵ Słownik Geograficzny..., t. XI, s. 182.

⁹⁶ Kwidzyn: z dziejów..., s. 246-247.

⁹⁷ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału...

⁹⁸ *Tamże*, s. 251.

⁹⁹ Słownik Geograficzny..., t. II, s. 785.

W 1939 r. w 43 gospodarstwach domowych mieszkały 202 osoby.

Po drugiej wojnie światowej powstała w Grabowie gmina wiejska. Pierwszymi organizatorami miejscowej administracji byli: wójt Kazimierz Lipiński i sekretarz zarządu gminnego – Feliks Maziarz. Kolejni wójtowie to: Aleksander Ciszkowski i Zbigniew Śniada. Od 1954 r. funkcję przewodniczącego Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej sprawował Tadeusz Piwowarski, a następnie Bolesław Burzawa. 31 grudnia 1958 r. gromadę Grabowo przyłączono do gromady Mareza.

W latach 70-tych XX w. wybudowano tu w czynie społecznym wiejską świetlicę. W 1970 r. żyło w Grabowie 108 osób.¹⁰⁰

W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa elbląskiego. Od stycznia 1999 r. należy do powiatu kwidzyńskiego, województwa pomorskiego¹⁰¹.

Położenie: 10 km na południowy zachód od Kwidzyna, około 1 km na wschód od prawego brzegu Wisły.

Układ historyczny: rzędówka bagienna z koloniami po stronie zachodniej.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny oraz krajobraz kulturowy zachowany, niezmieniony układ siedlisk, pól i dróg, zachowana historyczna zabudowa.

KANICZKI

Dawne nazwy: niem. Kanitzken.

Podstawowe dane historyczne: Obszar późniejszych Kaniczek i Olszanicy oddzielał niegdyś Stary Nogat, którego śladem było w XIV w. jezioro Senichchen. Nazwa wsi prawdopodobnie pochodzi od nazwy jeziora i została zanotowana w źródłach z 1378 r. i XVI w. jako Kunczken, Konnitzken, Canitzken, Konitzken. Jest to zapewne liczba mnoga zdrobniałej nazwy Cienica, Sienica lub Konica z typowym sufiksem polskim *-ica*. Cała okolica od 1250 r. należała do dominium biskupstwa pomezjańskiego.

W 1378 r. kapituła nadała swemu staremu słudze Piotrowi Staroście celem lokacji wieś Kunczken z dwudziestoma ogrodami, każdy po trzy morgi. Dwa z nich były wolne od czynszu i służby. Pozostałe ogrody obowiązywał roczny czynsz w wysokości czterech skojców z ogrodu oraz robocizna według potrzeby na własny koszt, z wyjątkiem pracy przy sianokosach, wykonywanej według starego zwyczaju.

Mieszkańcy wsi byli niewątpliwie Polakami. W wyniku zniszczeń wojennych i powodzi Kaniczki przynajmniej częściowo opustoszały.

W 1542 r. były tu tylko dwa gospodarstwa należące do Krótkiego i Bartlińskiego. Resztę areału wsi traktowano jako pastwiska. Brak odpowiedniej wysokości tam i wałów przeciwpowodziowych, co powodowało częste wylewy Wisły, skłoniły księcia do sprowadzenia tu olędrow z żuław malborskich i osadzenia ich na 40 łanach. W 1575 r. chłopię zagospodarowali tylko 37 łanów i dziesięć mórg. Duże straty wyrządziły dwa wielkie wylewy Wisły w latach 1672 i 1717, ale powierzchnia uprawna nie wynosiła mniej niż 34 łany. Ponieważ olędrzy mieli kontrakty długoterminowe, to w 1788 r. uzyskali prawo do dziedzicznego użytkowania ziemi, a w okresie reform uwłaszczeniowych zostali uwłaszczeni w pierwszej kolejności. W 1885 r. na 783 ha mieszkało 511 osób. Zmiana nazwy wsi na Kunkenau nastąpiła w 1938 r. Rok później wieś liczyła 97 gospodarstw domowych, w których mieszkały 372 osoby.

Z 1804 r. pochodzi drewniany, podpiwniczony dom (nr 21), przebudowany w początkach XX w. Sześciosiowy, z drewnianą nadbudówką, wspartą na czterech rzeźbionych słupach, tworzącą podcienia.¹⁰²

W 1882 r. wieś miała 2552 morgi powierzchni, 148 budynków, 52 domy, we wsi mieszkało 85 katolików, 409 ewangelików, we wsi była szkoła, parafia i poczta w Nowem.¹⁰³

Już 19 czerwca 1945 r. powstała tu jedna z pierwszych szkół podstawowych w Kwidzyńskim. W l. 1962-1965 wzmocniono korpus przeciwpowodziowy wału nadwiślańskiego na odcinku wsi Kaniczki. 29 sierpnia 1965 r. oddano do użytku nowy budynek szkolny. W 1970 r. było tu 347 mieszkańców.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Kwidzyn: z dziejów..., s. 251.

¹⁰¹ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału...

¹⁰² Tamże, s. 256,258.

¹⁰³ Słownik Geograficzny ..., t. III, s. 803.

¹⁰⁴ Kwidzyn: z dziejów..., s. 256,258.

W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa elbląskiego. Od stycznia 1999 r. należy do powiatu kwidzyńskiego, województwa pomorskiego¹⁰⁵.

Położenie: 12 km na południowy zachód od Kwidzyna, na prawym brzegu Wisły.

Układ historyczny: rzędówka bagienna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny oraz krajobraz kulturowy zachowany, niezmieniony układ siedlisk, pól i dróg, zachowana historyczna zabudowa.

KARPINY

Dawne nazwy: niem. Treuengkohl.

Podstawowe dane historyczne: W końcu XVI w. Karpiny nosiły nazwę Polska Wieś. W następnym wieku, gdy przybyli tu koloniści z Turynгии, wieś nazwano Treuengkohl.

Po zaprowadzeniu ordynku wałowego w 1755 r. Karpiny były zobowiązane stawić ośmiu chłopów jako straż nadwiślańską w Wiślinie. Z powodu znacznej odległości nie potrzebowali dowozić sprzętu przeciwpowodziowego.¹⁰⁶

W 1892 r. wieś miała 359 ha powierzchni (w tym 180 ha roli ornej, 7 ha łąk, 4 ha lasu), 53 domy, 60 dymów, 290 mieszkańców (w tym 279 ewangelików, 6 katolików, 5 Żydów), we wsi była szkoła ewangelicka, stacja pocztowa w Sadlinkach, parafia katolicka w Kwidzynie.¹⁰⁷

W 1939 r. Karpiny liczyły 316 mieszkańców, którzy zajmowali 87 gospodarstw domowych.

Po drugiej wojnie światowej wieś nazwano Karpiny. W 1970 r. do czteroklasowej szkoły podstawowej uczęszczało 29 uczniów. W tymże roku w Karpinach żyło 312 osób.¹⁰⁸

W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa elbląskiego. Od stycznia 1999 r. należy do powiatu kwidzyńskiego, województwa pomorskiego¹⁰⁹.

Położenie: 12 km na południe od Kwidzyna.

Układ historyczny: zabudowa rozproszona o nieregularnym układzie przestrzennym.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny wywodzi się z rzędówki bagiennej (kolonijnej), obecnie zniekształconej. Zachowana zabudowa historyczna.

NEBROWO WIELKIE i NEBROWO MAŁE

Dawne nazwy: Nebrowo Wielkie – niem. Gross Nebrau; Nebrowo Małe – niem. Klein Nebrau.

Podstawowe dane historyczne: Od 1250 r. obszar późniejszych wsi Nebrowo Wielki i Małe wszedł w skład dominium biskupstwa pomezjańskiego. Możliwe, że Nebrowo w końcu XIII w. (lata 80-te i 90-te) było w rękach dwóch braci z Nawry pod Toruniem (zwanej wtedy Niewierz, a w formie zgermanizowanej Neber lub Eber): Fryderyka i Jana. W 1361 r. wielki mistrz Winrich von Kniprode rozstrzygnął spór o Nebrowo między niejakim Eberleinem i zapewne biskupstwem. Wieś pozostawała w posiadaniu panów z Nawry na prawie magdeburskim. Nebrowo było w tym czasie lokalnym ośrodkiem handlowym, podobnie jak sąsiednie Wiśliny.

W 1373 r. sołtysiem nebrowskim był Jan, a rektorem kościoła w Nebrowie w 1393 r. – Mikołaj, co przemawia za wcześniejszym powstaniem tu parafii. Ślady dawnego kościoła, zapewne ceglanego lub kamiennego, odkryto w 1799 r. na starym cmentarzu pomiędzy Wielkim a Małym Nebrowem.

W początkach 1421 r. zatory lodowe spowodowały przerwanie wałów ochronnych na Wiśle. Woda zalała wiele wsi, nie oszczędzając także Nebrowa. Poważne szkody w zasiewach wyrządziły też późniejsze długotrwałe upały. Skutki powodzi i suszy usunięto z dużym wysiłkiem. W 1435 r. w Nebrowie zatrzymały się wojska krzyżackie, mające bronić przeprawy pod Nowem na wypadek ataku husytów, którzy właśnie najechali Pomorze. Wyprawę husycką opisał Konrad Bitschin, późniejszy nebrowski pleban (1445 r.). Na początku wojny trzynastoletniej, we wrześniu 1454 r., Jan Szczekociński, polski starosta z Grudziądza, wezwał do siebie sołtysów żuławskich i ich rajców, w tym również z Nebrowa. Miało to związek z przyspieszeniem odbudowy

¹⁰⁵ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału...

¹⁰⁶ *Tamże*, s. 258.

¹⁰⁷ Słownik Geograficzny ..., t. XII, s. 473.

¹⁰⁸ Kwidzyn: z dziejów..., s. 258.

¹⁰⁹ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału...

wsi, która jednak nie odzyskała poprzedniego znaczenia. Powodzie w l. 1480-1501 i wojna polsko-krzyżacka w l. 1519-1521 dokończyły dzieła zniszczenia Nebrowa. Odtąd dzieliło ono los wielu osad nadwiślańskich.

W 1547 r. książę wystawił nebrowianom przywilej na prawie chełmińskim na 43 łany, ale z obowiązkiem naprawy wałów. Z ruiny gospodarczej wieś dzwigała się powoli, lecz systematycznie. O wzroście zaludnienia świadczy fakt wybudowania w 1590 r. nowego kościoła, który spłonął w 1624 r. W tymże roku wyodrębniła się osada Nebrowo Małe.

Pastorzy gminy nebrowskiej głosili kazania po polsku aż do lat 30-tych XIX w. Również dzieci uczyli w tym języku. Po wspomnianym pożarze kościoła w 1624 r. wybudowano nową świątynię, którą traktowano jako prowizoryczną i którą rozebrano. Nowy kościół (parafialny, pod wezwaniem Matki Boskiej Królowej Polski) stanął w 1749 r. barokowy, na planie prostokąta. Do zachodniej elewacji przylega wieża dzwonna (dzwon z 1689 r). We wnętrzu świątyni z trzech stron empory.

Wcześniej oczyszczowani chłopci otrzymali ziemię w dożywotnie użytkowanie w 1788 r. Wówczas w Nebrowie Wielkim były 23 gospodarstwa, a w Nebrowie Małym znajdowało się siedemnaście gospodarstw. W 1910 r. mieszkały tu 202 osoby, w Nebrowie Wielkim było 395 osób.¹¹⁰

W 1885 r. Nebrowo Wielkie miało 1735,97 mórg magdeburskich obszaru, 73 budynki, w tym 27 domów, 262 mieszkańców, 39 katolików, 221 ewangelików. Stacja pocztowa w Rundewiese (Okrągła Łąka), parafia katolicka w Nowem, szkoła i parafia ewangelicka w miejscu.¹¹¹

Nebrowo Małe w 1885 r. miało 1548,8 mórg obszaru, 86 budynków, 22 domy, 247 mieszkańców, 12 katolików, 235 ewangelików. Szkoła ewangelicka w miejscu, stacja pocztowa i parafia katolicka w Nowem, parafia ewangelicka w Nebrowie Wielkim.¹¹²

W 1939 r. liczba mieszkańców wynosiła 321, zajmowali oni 93 gospodarstwa domowe. W tymże roku w Nebrowie Małym było 48 gospodarstw domowych i 226 mieszkańców.

W 1945 r. utworzono w Nebrowie Wielkim gminę wiejską. Pierwszym wójtem był Franciszek Kocznur, a sekretarzem zarządu gminnego – Aleksander Klusek. Kolejnymi wójtami byli: Władysław Barczykowski, Józef Piotrowski i Władysław Słysz. Przewodniczącym GRN był Piotr Jurczyk. Od 1954 r. Nebrowo Wielkie było siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej. Funkcje przewodniczących Prezydium GRN pełnili w kolejności: Antoni Królikowski, Jan Kwiatkowski, Roman Domozych i Stanisław Gałczyński. 1 stycznia 1973 r. gromadę Nebrowo Wielkie włączono do gminy Sadlinki.

Od 1945 r. działa w Nebrowie Wielkim szkoła podstawowa. W roku szkolnym 1960/1961 było tu 119 uczniów i czterech nauczycieli. W ramach czynów społecznych we wsi wybudowano świetlicę i remizę strażacką, założono też wodociąg.

W 1974 r. w Nebrowie Wielkim oprócz szkoły podstawowej działał ośrodek kultury, biblioteka publiczna i klub „Ruchu”. W 1970 r. wieś liczyła 368 mieszkańców. W 1961 r. w Nebrowie Małym powstała RSP „Nebrowianka”.

W 1970 r. wieś liczyła 239 mieszkańców.¹¹³

W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa elbląskiego. Od stycznia 1999 r. należy do powiatu kwidzyńskiego, województwa pomorskiego¹¹⁴.

Położenie: 17 km na południowy zachód od Kwidzyna. Na prawym brzegu Wisły. Nebrowo Małe oddalone od Nebrowa Wielkiego o 2 km na wschód.

Układ historyczny: Nebrowo Wielkie – ulicówka przywałowa i rzędówka bagienna. Nebrowo Małe – ulicówka bagienna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: w obu wsiach układ przestrzenny oraz krajobraz kulturowy zachowany, niezmienny układ siedlisk, pól i dróg, zachowana historyczna zabudowa.

¹¹⁰ *Tamże*, s. 270-272.

¹¹¹ Słownik Geograficzny..., t. VI, s. 944.

¹¹² *Tamże*, t. VI, s. 944.

¹¹³ Kwidzyn: z dziejów..., s. 270-272.

¹¹⁴ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału...

OKRĄGŁA ŁĄKA

Dawne nazwy: niem. Rundewiese.

Podstawowe dane historyczne: Pojedyncze znalezisko z okresu rzymskiego z terenu Okrągłej Łąki może świadczyć o ówczesnej penetracji gospodarczej. Około 1581 r. część wsi Rusinowo zaczęto nazywać Okrągłą Łąką. Później, w XVIII w., rozwinął się tu pańszczyźniany folwark szlachecki.¹¹⁵

W 1868 r. we wsi było 87 budynków, 52 domy, 375 mieszkańców, 19 katolików, 356 ewangelików. W 1885 r. wieś miała 273 ha powierzchni (w tym 5 ha lasu, 81 łąk, 99 roli ornej), 53 domy, 60 dymów, 327 mieszkańców, w tym 319 ewangelików, na obszarze wsi występowały pokłady torfowe, mieszkańcy zajmowali się uprawą tytoniu, we wsi była agentura pocztowa, parafia katolicka w Mokrem (filia Wołcz). We wsi była 2-klasowa szkoła ewangelicka, liczyła 132 dzieci. Nazwę Ryundewiese nosiły też dobra rycerskie folwarkiem Reutersrode o powierzchni 741 ha (w tym 153 ha lasu, 216 ha łąk, 324 roli). W 1868 r. były tam 33 budynki, 13 domów, 345 mieszkańców, 29 katolików, 310 ewangelików. W 1885 r. 37 domów, 51 dymów, 282 mieszkańców, 9 katolików, 253 ewangelików.¹¹⁶

W 1939 r. w Okrągłej Łące było 567 mieszkańców, którzy zajmowali 134 gospodarstwa domowe.

Pierwszym sołtysiem po drugiej wojnie światowej był Stanisław Jankiewicz, osadnik z Legionowa. W roku szkolnym 1960/1961 do miejscowej siedmioklasowej szkoły uczęszczało 115 uczniów, pracowało tu czterech nauczycieli.

W 1970 r. w Okrągłej Łące żyło 400 osób. W tymże roku działały tu: ośmioklasowa szkoła podstawowa, licząca pięciu nauczycieli i 102 dzieci, wiejska świetlica i klub „Ruchu”.¹¹⁷

W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa elbląskiego. Od stycznia 1999 r. należy do powiatu kwidzyńskiego, województwa pomorskiego¹¹⁸.

Położenie: 17 km na południowy zachód od Kwidzyna. Przy drodze wojewódzkiej nr 611.

Układ historyczny: rzędówka z koloniami.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny wywodzi się z rzędówki bagiennej (kolonijnej) obecnie zniekształconej. Zachowana zabudowa historyczna.

OLSZANICA

Dawne nazwy: niem. Ellerwalde.

Podstawowe dane historyczne: Przywilej lokacyjny otrzymała w 1575 r. Osada była wówczas tak zwaną „stróżą bobrów i sokołów”, w której zajmowano się racjonalną hodowlą tych zwierząt.

W 1939 r. 129 gospodarstw domowych zamieszkiwało 605 osób. Po 1945 r. życie szybko wróciło tu do normy, w czym nie ma zasługa sołtysów: Antoniego Chmury (1945-1950) i Zygmunta Pomianowskiego (1950-1972). W roku szkolnym 1960/1961 w szkole podstawowej pracowało czterech nauczycieli, było tu 123 uczniów.

W 1970 roku w Olszanicach mieszkało 506 osób.¹¹⁹

W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa elbląskiego. Od stycznia 1999 r. należy do powiatu kwidzyńskiego, województwa pomorskiego¹²⁰.

Położenie: 11 km na południowy zachód od Kwidzyna.

Układ historyczny: rzędówka bagienna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny oraz krajobraz kulturowy zachowany, niezmienny układ siedlisk, pól i dróg, zachowana historyczna zabudowa.

RUSINOWO

Dawne nazwy: niem. Russenau.

¹¹⁵ *Tamże*, s. 275.

¹¹⁶ Słownik Geograficzny..., t. X, s. 13.

¹¹⁷ Kwidzyn: z dziejów..., s. 275.

¹¹⁸ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału...

¹¹⁹ *Tamże*, s. 275-276.

¹²⁰ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału...

Podstawowe dane historyczne: W drugiej połowie XIII w. obszar miejscowości wszedł w skład dominium biskupiego. W miarę zagospodarowywania żuławy kapituła pomezkańska zgłosiła pretensje do udziału w jej podziale. Dokonano go w 1344 r. Kapituła uzyskała między innymi 40 łanów nowo lokowanych przy granicy z komturstwem grudziądzkim. Był to teren późniejszego Rusinowa i zapewne Okrągłej Łąki.

W 1365 r. kapituła nadała niejakiemu Jakubowi celem lokacji wieś Russenow z 40 łanami, z których cztery miały należeć do wolnego sołectwa na prawie chełmińskim. Każdy łan kmiecy obłożono rocznym czynszem w postaci dwu grzywien i ośmiu skojców, tustej gęsi oraz takimi robocznymi, jakie wykonywali mieszkańcy innych wsi na żuławie. Sołtys otrzymał karczmę za dwie grzywny rocznego czynszu. Mieszkańcy ponadto byli zobowiązani do kopania rowów odwadniających. W 1389 r. sołtys z Rusenow uzyskał od kapituły wyspę wiślaną naprzeciw wsi, za roczny czynsz pół grzywny. W 1394 r. kapituła nadała wsi miejsce na zbudowanie wiatraka, który miał służyć mieszkańcom całej wsi. Sołtysem był wówczas Kunk. Około 1400 r. mieszkańcami wsi byli: chłop Henryk Stolze, karczmarz Dytrych i Lorenz Grosse, syn Hanki. Wcześniej powstała tu parafia.

Na prośbę sołtysa Jakuba Stabayna, rajców Henryka Ramnana i Andrzeja Moliera oraz reszty mieszkańców kapituła w 1414 r. odnowiła przywilej lokacyjny wsi, potwierdzając równocześnie zezwolenie na wiatrak. Ciężary zostały rozłożone bardziej równomiernie.

Uciążliwe robocizny wałowe na Wiśle, zwłaszcza poza granicami miejscowości, wywoływały ciągły opór mieszkańców wsi (pomimo układu z 1390 r. między biskupstwem a Krzyżakami) zarówno w XIV jak i XV w. Ludność krzyżackiego Welcza miała dbać o wały w górnej części rzeki, lecz nie wywiązywała się z tych obowiązków. W 1446 r. biskup Kaspar oświadczył nawet wielkiemu mistrzowi, że zubożali mieszkańcy żuław nie będą wykonywać robocizny poza granicami dominium biskupiego, ponieważ Welczanie nie dbają o wały na swoim odcinku, co może przynieść poważne szkody (w pierwszej kolejności dla niżej położonego Rusinowa).

W XVI w. rozwój wsi nadal zależał od zabezpieczenia pól przed wylewami Wisły. Dlatego też zamiast gruntów ornych przeważały tu pastwiska. Około 1581 r. pojawiła się dla części wsi nowa nazwa – Okrągła Łąka. Podczas wizytacji w 1586 r. areal wsi określono na 72 łany i dwanaście mórg.

Jednym z dzierżawców Rusinowa (w l. 1593-1618) był Stefan Loytz, syn bankiera Zygmunta Augusta. Innym dzierżawcą był Ernest Kersenstein, oficer wojsk polskich. Wojny szwedzkie i brak opieki nad wałami powodowały częste zatapianie pól i łąk, i zmniejszanie się gruntów uprawnych. Groźne w skutkach były powodzie z lat 1661, 1672 i 1715. Spowodowały one, że w 1719 r. uprawiano w Rusinowie już tylko dwadzieścia łanów i 2,5 morgi. W tych warunkach nie mogło więc być mowy o utrzymaniu chłopów pańszczyźnianych. Osadnicy zgadzali się jedynie na warunki czynszowe.¹²¹

W 1868 r. we wsi było 56 budynków, 20 domów, 177 mieszkańców, 34 katolików, 143 ewangelików. W 1885 r. we wsi było 26 domów, 38 dymów, 207 mieszkańców, 22 katolików, 185 ewangelików, szkoła ewangelicka w miejscu liczyła 30 dzieci. W 1889 r. wieś miała 350 ha (w tym 48 łąk, 256 roli ornej), parafia katolicka w Mokrem (filia Wołcz), okręg urzędu stanu cywilnego w Nebrowie.¹²²

Przed uwłaszczeniem w Rusinowie było osiemnaście łanów i dwadzieścia osiem mórg. W 1910 r. mieszkało tam 556 osób. W 1938 r. nazwę wsi zmieniono na Reussenau. W 1939 r. było tu 183 mieszkańców i 39 gospodarstw domowych.

W l. 1962-1965 umocniono nadwiślańskie wały ochronne. W 1970 r. w Rusinowie mieszkało 178 osób.¹²³

W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa elbląskiego. Od stycznia 1999 r. należy do powiatu kwidzińskiego, województwa pomorskiego¹²⁴.

Położenie: 20 km na południowy zachód od Kwidzyna. Na prawym brzegu Wisły.

Układ historyczny: rzędówka przywałowa.

¹²¹ *Tamże*, s. 285-286.

¹²² Słownik Geograficzny..., t. X, s. 28.

¹²³ Kwidzyn: z dziejów..., s. 285-286.

¹²⁴ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału...

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny oraz krajobraz kulturowy zachowany, niezmieniony układ siedlisk, pól i dróg, zachowana historyczna zabudowa.

SADLINKI

Dawne nazwy: niem. Sedlinen.

Podstawowe dane historyczne: We wczesnym średniowieczu był tu najprawdopodobniej gródek, który chronił drogę z Kwidzyna do Grudziądza. Spotykana w dokumentach nazwa miejscowości pochodzi albo od pruskiego rzeczownika sadil – siedziba, albo od imienia Prusa Zcedela (Sadels [?]), albo też jest spruszczone słowiańską nazwą typu Siodło – Siedle (osada). W 1346 r. była to posiadłość biskupia, zarządzana przez włodarza. Wydaje się, że istniał tu dwór stanowiący ośrodek administracji gospodarczej przyległych dóbr biskupich. Komornikiem i sługą biskupstwa w l. 1379-1383 był Mathis (Maciej) z Sadlinek, w 1395 r. – Jakub, syn Katarzyny.

W XV w. dwór sadliński zniszczono, pozostał tu pusty majątek Sadeln.

Po sekularyzacji Sadlinki były już wsią szlachecką. W 1543 r. było tu trzynaście łąnów, a w 1558 r. – dwadzieścia łąnów. U schyłku XVI w. wieś należała do Rębowskich-Sabińskich. Potem przeszła w ręce Jana Groebena, dworzanina króla Jana Kazimierza. W 1662 r. włości przejął pod swój zarząd elektor pruski. W 1686 r. folwark liczył dziewięć łąnów, a grunty chłopskie – 30 łąnów. W 1787 r. było tutaj 193 mieszkańców.¹²⁵

W 1885 r. w miejscowości było 10 domów, 16 dymów, 79 mieszkańców, 77 ewangelików i 2 katolików. Szkoła ewangelicka liczyła w 1887 r. 167 dzieci. W 1889 r. dobra rycerskie ze stacją pocztową, telefoniczną i kolejową, parafia katolicka w Kwidzynie, wraz z dworem obejmują 520 ha powierzchni (w tym 77 ha lasu, 126 ha łąk, 146 roli).¹²⁶

Według spisu z 1910 r. powierzchnia wsi wynosiła 516 ha, było tu 190 mieszkańców.

W okresie międzywojennym zbudowano drogę z Sadlinek do Okrągłej Łąki. W 1939 r. wieś liczyła 906 mieszkańców i 258 gospodarstw domowych.

Kościół parafialny, pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża Świętego pochodzi z 1930 r. Wewnątrz znajduje się bogato zdobiona ambona z pierwszej połowy XVIII w.

Po 1945 r. pierwszym wójtem został Stefan Szwarz, następnie Władysław Stępień, Kazimierz Dunin-Pawłowski, Konstanty Bieńkowski i Józef Łukasiak.

Od 1954 r. w Sadlinkach mieściła się siedziba Gromadzkiej Rady Narodowej. Funkcje przewodniczących Prezydium GRN pełnili: Konstanty Bieńkowski (do 1969 r.) i Jan Krzywania (do końca 1972 r.).

Dnia 1 stycznia 1973 r. utworzono tu Gminną Radę Narodową, przyłączając do gminy gromadę Nebrowo Wielkie. Kolejnymi naczelnikami gminy byli: Jerzy Kołpajło, Marian Buliński i Ryszard Borowski.

Po 1945 r. Sadlinki stały się prężnym ośrodkiem życia oświatowo-kulturalnego. W 1946 r. zorganizowano tu szkołę podstawową. W 1957 r. oddano do użytku nowy, pięcioletni budynek lekcyjny. W 1974 r. w ośmioklasowej szkole było 264 uczniów i trzynastu nauczycieli. Oprócz szkoły we wsi działały także: wiejski dom kultury, biblioteka publiczna i kino.

W 1970 r. wieś liczyła 915 mieszkańców.¹²⁷

W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa elbląskiego. Od stycznia 1999 r. należy do powiatu kwidzyńskiego, województwa pomorskiego¹²⁸.

Położenie: 9 km na południe od Kwidzyna. Przy drodze wojewódzkiej nr 532 i na trasie linii kolejowej 207 Malbork - Toruń Wschodni.

Układ historyczny: wieś złożona z osad o układzie rzędówki oraz kolonii.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: krajobraz kulturowy w złym stanie, układ przestrzenny zniekształcony, powiększony o zabudowę z XX w.

¹²⁵ *Tamże*, s. 286-287.

¹²⁶ Słownik Geograficzny..., t. X, s. 199.

¹²⁷ Kwidzyn: z dziejów..., s. 286-287.

¹²⁸ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału...

WIŚLINY

Dawne nazwy: niem. Weichselburg.

Podstawowe dane historyczne: Wieś nad Wisłą, w wyższej części Żuławy Kwidzyńskiej. Nie wykluczone, że Krzyżacy założyli tutaj pierwsze w Prusach umocnienie warowne, zwane Marienwerder. Później teren Wiślin należał do biskupstwa pomezkańskiego. W 1375 r. sołtysiem w Weisselburgu był Jan, prawdopodobnie wieś lokowano naprawie niemieckim. W 1386 r. musiał znajdować się tu kościół parafialny, którego plebanem był Mikołaj z Wisilburga. W 1399 r. sołtysiem Wiślin został Werner. W tym czasie wieś była chroniona przed wylewami Wisły wałem ochronnym.

W 1400 r. Wyselburg określono jako miasteczko, którego sołtysiem był Jan Swarczenyeckel (Czarny Mikołaj). Jego mieszkańcy byli zadłużeni u Krzyżaków. W 1405 r. miejscowość ponownie była wsią. Część długów mieszkańców Wiślin przejął na siebie w 1411 r. biskup pomezkański.

Wiśliny rozwijały się w owym okresie jako lokalny ośrodek rzemieślniczo-handlowy. Rozwój ten zahamowała, w 1427 r., wielka powódź wiślana, która zniszczyła wiele wsi na żuławie, w tym także miasteczko Weichselburg. Wieś kmiecia jednak istniała tu nadal. Kres jej przyniosła wielka powódź około 1489 r.

Osadnictwo stałe w Wiślinach rozpoczęło się ponownie dopiero około 1580 r. Na 28 łanach i 25 morgach było wtedy trzynastu gburów – olędrów. We wsi dominowały pastwiska. Ochrona gruntów przed powodzią i wylewami Wisły była istotnym warunkiem rozwoju Wiślin. Ponieważ z zabezpieczeniem bywało różnie, stąd też zaludnienie ulegało dużym wahaniom.¹²⁹

W 1893 r. wieś miała 700 ha (w tym 391 roli ornej, 40 ha łąk, 87 lasu), 56 domów, 89 dymów, 426 mieszkańców (80 katolików, 346 ewangelików). Stacja pocztowa w Nebrowie, parafia katolicka w Nowem, szkoła ewangelicka w miejscu.¹³⁰

W 1910 r. było w Wiślinach 509 ha i 399 mieszkańców. W 1939 r. wieś zamieszkiwały 273 osoby, było tu 70 gospodarstw domowych.

Po drugiej wojnie światowej miejscowość została wsią sołecką (gmina Nebrowo Wielkie). W 1970 r. mieszkało tu 265 osób.¹³¹

W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa elbląskiego. Od stycznia 1999 r. należy do powiatu kwidzyńskiego, województwa pomorskiego¹³².

Położenie: 14 km na południowy zachód od Kwidzyna. Na prawym brzegu Wisły.

Układ historyczny: rzędówka bagienna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny oraz krajobraz kulturowy zachowany, niezmienny układ siedlisk, pól i dróg, zachowana historyczna zabudowa.

5.2.5. Zabytki nieruchome

Na terenie gminy znajdują się dwa zabytki wpisane do rejestru zabytków województwa pomorskiego: kościół p.w. Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski (d. ewangelicki) oraz kaplica p.w. Św. Wojciecha Biskupa i Męczennika w Nebrowie Wielkim.

Kościół oraz kaplica w Nebrowie Wielkim są w dobrym stanie technicznym.

5.2.6. Zabytki ruchome

Na terenie gminy nie występują zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków.

5.2.7. Zabytki archeologiczne

Na terenie gminy znajduje się 8 zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych, żadne z nich nie zostało wpisane do rejestru zabytków. Analiza wyników badań nad nimi wskazuje, że teren ten nie był

¹²⁹ *Tamże*, s. 297-298.

¹³⁰ Słownik Geograficzny..., t. XIII, s. 187.

¹³¹ Kwidzyn: z dziejów..., s. 297-298.

¹³² Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału...

zasiedlony do czasów wczesnego średniowiecza, we wcześniejszych okresach przez człowieka był jedynie penetrowany.

5.2.8. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie gminy Sadlinki nie występują zabytki w zbiorach muzealnych.

5.2.9. Dziedzictwo niematerialne

Kulturę Dolnego Powiśla tworzyły trzy grupy etniczne: polska, niemiecka i holenderska – różniące się między sobą językiem, zwyczajami, kulturą i bardzo często religią. Grupa polska, to potomkowie osadników z Ziemi Chełmińskiej, Mazowsza i lewobrzeżnego Pomorza. Grupa niemiecka to koloniści sprowadzani początkowo przez Zakon Krzyżacki, grupa holenderska to potomkowie mennonitów osiedlających się w dolinie Wisły od XVI wieku również z powodów religijnych. Po II wojnie światowej zmienił się kierunek napływu ludności na te tereny, pojawili się osadnicy z województw sąsiednich, z województw południowo – wschodnich (krakowskiego, lubelskiego, kieleckiego, rzeszowskiego) oraz repatrianci ze ZSRR. Taka sytuacja spowodowała znaczne zróżnicowanie kulturowe, które nie poddały się procesowi integracji. Nie nastąpił również proces ich rozwoju.

W chwili obecnej nie istnieje kontynuacja niematerialnego dziedzictwa olędrów (menonitów, Holendrów i Niemców).

Z zachowanych niematerialnymi elementami dziedzictwa kulturowego pozostały nazwy geograficzne i historyczne (regionu – Powiśle oraz nazwy większości miejscowości na terenie gminy), są one nośnikami tradycji, świadectwem minionych pokoleń oraz historii i wielokulturowości regionu. Sposobem ich utrwalenia i zachowania jest możliwość wpisu do rejestru zabytków (art. 9 ust. 2 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lp	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru zabytków woj. pomorskiego	Nr dawnego rejestru zabytków	Organ wpisujący do rejestru zabytków	Data wpisu
1.	Nebrowo Wielkie	kaplica p.w. Św. Wojciecha Biskupa i Męczennika	1436	325/94	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	25.01.1994 r.
2.	Nebrowo Wielkie	kościół p.w. Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski	1441	338/94	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	3.03.1994 r.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

5.4.1. Obiekty nieruchome

Lp	miejscowość	ulica	nr domu	obiekt	nr działki	datowanie	nr GEZ	tom GEZ
----	-------------	-------	---------	--------	------------	-----------	--------	---------

3.	Bronisławowo		1	budynek mieszkalno - gospodarczy	12	ok. 1905-1915	1	cz. 1 Bronisławowo
4.	Bronisławowo		2	budynek mieszkalny	95	ok. 1860 r.	2	cz. 1 Bronisławowo
5.	Bronisławowo		2	budynek gospodarczy	95	ok. 1910 r.	3	cz. 1 Bronisławowo
6.	Bronisławowo		3	budynek mieszkalny	96/7	ok. 1860 r.	4	cz. 1 Bronisławowo
7.	Bronisławowo		4	budynek mieszkalno - gospodarczy	15/5	ok. 1910 r.	5	cz. 1 Bronisławowo
8.	Bronisławowo		4	suszarnia tytoniu	15/5	ok. 1920 r.	6	cz. 1 Bronisławowo
9.	Bronisławowo		4	stodoła	15/5	ok. 1925 r.	7	cz. 1 Bronisławowo
10.	Bronisławowo		5	budynek mieszkalno - gospodarczy	16	ok. 1900 r.	8	cz. 1 Bronisławowo
11.	Bronisławowo		5	suszarnia tytoniu	16	ok. 1920 r.	9	cz. 1 Bronisławowo
12.	Bronisławowo		6	stodoła	17/3	ok. 1920 r.	10	cz. 1 Bronisławowo
13.	Bronisławowo		7	budynek mieszkalno - gospodarczy	99	ok. 1920 r.	12	cz. 1 Bronisławowo
14.	Bronisławowo		10	budynek mieszkalny	264	1847 r.	13	cz. 1 Bronisławowo
15.	Bronisławowo		10	budynek gospodarczy	264	1923 r.	14	cz. 1 Bronisławowo
16.	Bronisławowo		13	budynek mieszkalny	110	ok. 1905-1910	17	cz. 1 Bronisławowo
17.	Bronisławowo		13	suszarnia tytoniu	110	ok. 1910 r.	18	cz. 1 Bronisławowo
18.	Bronisławowo		14	budynek mieszkalny	112	ok. 1910 r.	19	cz. 1 Bronisławowo
19.	Bronisławowo		14	budynek gospodarczy	112	ok. 1920 r.	20	cz. 1 Bronisławowo
20.	Bronisławowo		15	budynek gospodarczy	115/2	ok. 1925 r.	22	cz. 1 Bronisławowo
21.	Bronisławowo		16	budynek mieszkalno - gospodarczy	116/1	ok. 1920 r.	23	cz. 1 Bronisławowo
22.	Bronisławowo		17	budynek mieszkalny	120	ok. 1860 r.	25	cz. 1 Bronisławowo
23.	Bronisławowo		19	budynek mieszkalno - gospodarczy	121	ok. 1860 r.	26	cz. 1 Bronisławowo
24.	Bronisławowo		20	usługowo - budynek mieszkalny	129	ok. 1910 r.	27	cz. 1 Bronisławowo
25.	Bronisławowo		23	budynek mieszkalno - gospodarczy	140	1929 r.	28	cz. 1 Bronisławowo

26.	Bronisławowo		25	budynek mieszkalny	141/2	ok. 1920 r.	29	cz. 1 Bronisławowo
27.	Bronisławowo		25	stodoła z oborą	141/1	ok. 1920 r.	30	cz. 1 Bronisławowo
28.	Bronisławowo		25	suszarnia tytoniu z oborą	141/1	ok. 1920 r.	31	cz. 1 Bronisławowo
29.	Bronisławowo		25	suszarnia tytoniu	141/1	ok. 1920 r.	32	cz. 1 Bronisławowo
30.	Bronisławowo		26	suszarnia tytoniu	52/4	ok. 1920 r.	33	cz. 1 Bronisławowo
31.	Bronisławowo		27	budynek mieszkalny	147/1	ok. 1900 r.	34	cz. 1 Bronisławowo
32.	Bronisławowo		27	budynek inwentarski	147/1	ok. 1920 r.	35	cz. 1 Bronisławowo
33.	Bronisławowo		27	kuźnia	147/1	ok. 1920 r.	36	cz. 1 Bronisławowo
34.	Bronisławowo		27	suszarnia tytoniu	147/1	ok. 1920 r.	37	cz. 1 Bronisławowo
35.	Bronisławowo		28	budynek mieszkalno - gospodarczy	69 / 1	ok. 1830/1900	38	cz. 1 Bronisławowo
36.	Bronisławowo		29	budynek mieszkalno - gospodarczy	268/1	ok. 1910 r.	39	cz. 1 Bronisławowo
37.	Bronisławowo		29	suszarnia tytoniu	268/1	ok. 1920 r.	40	cz. 1 Bronisławowo
38.	Bronisławowo		30	budynek mieszkalno - gospodarczy	156/1	ok. 1880 r.	42	cz. 1 Bronisławowo
39.	Bronisławowo		31	budynek mieszkalno - gospodarczy	70/2	ok. 1910 r.	43	cz. 1 Bronisławowo
40.	Bronisławowo		34	budynek handlowo - mieszkalny	157/3, 154/4	ok. 1910 r.	44	cz. 1 Bronisławowo
41.	Bronisławowo		36 (d. 35)	budynek mieszkalny	166/1	ok. 1910 r.	46	cz. 1 Bronisławowo
42.	Bronisławowo		36 (d. 35)	budynek inwentarski	166 / 1	ok. 1920 r.	47	cz. 1 Bronisławowo
43.	Bronisławowo		36 (d. 35)	suszarnia tytoniu	166 / 1	ok. 1920 r.	48	cz. 1 Bronisławowo
44.	Bronisławowo		35 (d. 38)	suszarnia tytoniu	175	ok. 1920 r.	49	cz. 1 Bronisławowo
45.	Bronisławowo		35 (d. 39)	budynek mieszkalny	73	ok. 1910 r.	50	cz. 1 Bronisławowo
46.	Bronisławowo		35 (d. 39)	suszarnia tytoniu	73	ok. 1920 r.	51	cz. 1 Bronisławowo
47.	Bronisławowo		39 (d. 40)	budynek mieszkalno - gospodarczy	75	ok. 1910 r.	52	cz. 1 Bronisławowo
48.	Bronisławowo		41	budynek mieszkalny	78	ok. 1920 r.	53	cz. 1 Bronisławowo
49.	Bronisławowo		41	suszarnia tytoniu nr 1	76/1	ok. 1920 r.	54	cz. 1 Bronisławowo

50.	Bronisławowo		41	suszarnia tytoniu nr 2	78	ok. 1920 r.	55	cz. 1 Bronisławowo
51.	Bronisławowo		41	suszarnia tytoniu nr 3	78	ok. 1920 r.	56	cz. 1 Bronisławowo
52.	Bronisławowo		41	budynek inwentarsko - magazynowy	78	ok. 1920 r.	57	cz. 1 Bronisławowo
53.	Bronisławowo		42	budynek mieszkalny	80	ok. 1925 r.	58	cz. 1 Bronisławowo
54.	Bronisławowo		42	budynek inwentarsko - magazynowy	79	ok. 1920 r.	59	cz. 1 Bronisławowo
55.	Bronisławowo		42	suszarnia tytoniu	79	ok. 1920 r.	60	cz. 1 Bronisławowo
56.	Bronisławowo		46	budynek mieszkalno - gospodarczy	84/1	ok. 1860/1900	61	cz. 1 Bronisławowo
57.	Bronisławowo		47	budynek mieszkalny	13/1	ok. 1860 r.	62	cz. 1 Bronisławowo
58.	Bronisławowo		49	budynek mieszkalno - gospodarczy	54	1931 r.	63	cz. 1 Bronisławowo
59.	Bronisławowo		50	budynek mieszkalno - gospodarczy	17	1910 r.	64	cz. 1 Bronisławowo
60.	Bronisławowo		51	suszarnia tytoniu	23	ok. 1920 r.	67	cz. 1 Bronisławowo
61.	Bronisławowo		53	suszarnia tytoniu	23/1	ok. 1920 r.	69	cz. 1 Bronisławowo
62.	Bronisławowo		55	budynek mieszkalno - gospodarczy	205/3	ok. 1860 r.	70	cz. 1 Bronisławowo
63.	Bronisławowo		56	budynek inwentarski	204/2	ok. 1910 r.	71	cz. 1 Bronisławowo
64.	Bronisławowo		56	stodoła	204/2	ok. 1920 r.	72	cz. 1 Bronisławowo
65.	Bronisławowo		57	budynek mieszkalno - gospodarczy	201	1912 r.	73	cz. 1 Bronisławowo
66.	Bronisławowo		57	suszarnia tytoniu	201	ok. 1920 r.	74	cz. 1 Bronisławowo
67.	Bronisławowo		58	budynek mieszkalno - gospodarczy	278/1	ok. 1920 r.	75	cz. 1 Bronisławowo
68.	Bronisławowo		59	budynek mieszkalno - gospodarczy	197/1	ok. 1880 r.	76	cz. 1 Bronisławowo
69.	Bronisławowo		61	budynek mieszkalno - gospodarczy	193/1	ok. 1910 r.	77	cz. 1 Bronisławowo
70.	Bronisławowo		62	budynek mieszkalno - gospodarczy	183/1	ok. 1925 r.	78	cz. 1 Bronisławowo
71.	Bronisławowo		68	budynek mieszkalno -	159/3	ok. 1920 r.	82	cz. 1 Bronisławowo

				gospodarczy				
72.	Bronisławowo		69	suszarnia tytoniu	153/2	ok. 1920 r.	83	cz. 1 Bronisławowo
73.	Bronisławowo		70	budynek mieszkalno - gospodarczy	152/7	ok. 1930 r.	84	cz. 1 Bronisławowo
74.	Bronisławowo		71	budynek mieszkalny	144/3	ok. 1900 r.	85	cz. 1 Bronisławowo
75.	Bronisławowo		72	budynek mieszkalno - gospodarczy	136/2	ok. 1900 r.	86	cz. 1 Bronisławowo
76.	Bronisławowo			cmentarz	18	ok. 1900 r.	87	cz. 1 Bronisławowo
77.	Bronisławowo			mostek	211	ok. 1900 r.	88	cz. 1 Bronisławowo
78.	Karpiny		1	budynek mieszkalno - gospodarczy	3/7	1928 r.	89	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
79.	Karpiny		3	budynek mieszkalno - gospodarczy	11/7	1929 r.	92	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
80.	Karpiny		3	suszarnia tytoniu	11/7	ok. 1925 r.	93	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
81.	Karpiny		6	budynek mieszkalno - gospodarczy	15/1	ok. 1920 r.	94	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
82.	Karpiny		10	budynek mieszkalny	36/3	ok. 1900 r.	95	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
83.	Karpiny		11	suszarnia tytoniu	43/6	ok. 1925 r.	96	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
84.	Karpiny		12	budynek mieszkalny	42/2	ok. 1900 r.	97	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
85.	Karpiny		16	budynek mieszkalny	33	ok. 1930 r.	98	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
86.	Karpiny		17	budynek mieszkalno - gospodarczy	16/1	ok. 1910 r.	100	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
87.	Karpiny		20	budynek mieszkalny	28/1	ok. 1920 r.	101	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
88.	Karpiny		20	budynek gospodarczy	28/1	ok. 1920 r.	102	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
89.	Karpiny		22	suszarnia tytoniu	63/4	ok. 1920 r.	103	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
90.	Karpiny		23/23A	suszarnia tytoniu	66/2	ok. 1920 r.	104	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
91.	Karpiny		24	budynek mieszkalno - gospodarczy	65/1	ok. 1905	106	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
92.	Karpiny		25	budynek mieszkalno - gospodarczy	72/2	ok. 1880 r.	107	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
93.	Karpiny		26	szkoła	178/5	Ok. 1910 r.	108	cz. 2 Karpiny, Rusinowo

94.	Karpiny		28	budynek mieszkalno - gospodarczy	82/1	ok. 1910 r.	109	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
95.	Karpiny		28	suszarnia tytoniu	82/1	ok. 1930 r.	110	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
96.	Karpiny		29	suszarnia tytoniu	83/2	ok. 1930 r.	112	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
97.	Karpiny		35	budynek mieszkalno - gospodarczy	88	ok. 1910 r.	113	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
98.	Karpiny		38	budynek mieszkalno - gospodarczy	97/2	ok. 1910 r.	114	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
99.	Karpiny		39	budynek mieszkalno - gospodarczy	110/3	ok. 1910 r.	115	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
100.	Karpiny		39	suszarnia tytoniu	110/3	ok. 1920 r.	116	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
101.	Karpiny		40	budynek mieszkalny	107/4	ok. 1935 r.	117	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
102.	Karpiny		41	budynek mieszkalny	108	ok. 1935 r.	118	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
103.	Karpiny			cmentarz	44	ok. 1900 r.	121	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
104.	Karpiny			transformator	13/8	ok. 1920 r.	122	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
105.	Karpiny		43	budynek mieszkalno - gospodarczy	116	ok. 1910 r.	124	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
106.	Karpiny		43	suszarnia tytoniu	116	ok. 1930 r.	125	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
107.	Karpiny		44	budynek mieszkalno - gospodarczy	131	ok. 1910 r.	126	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
108.	Karpiny		45	budynek mieszkalno - gospodarczy	134/3	ok. 1910 r.	127	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
109.	Karpiny		51	budynek mieszkalno - gospodarczy	153/4	ok. 1925 r.	129	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
110.	Karpiny		52	suszarnia tytoniu	154/4	ok. 1930 r.	130	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
111.	Karpiny		53	budynek mieszkalno - gospodarczy	156/3	ok. 1925 r.	131	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
112.	Karpiny		53	suszarnia tytoniu	156/3	ok. 1930 r.	132	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
113.	Karpiny			cmentarz nr 2	142	4 ćw. XIX w.	133	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
114.	Karpiny		37	budynek mieszkalny	80/2	1864 r.	134	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
115.	Okrażła Łąka		1	budynek mieszkalno - gospodarczy	263/2	ok. 1925 r.	135	cz. 3 Okrażła Łąka, Głina

116.	Okraęła Łąka		4	budynek mieszkalny	69	ok. 1925 r.	138	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
117.	Okraęła Łąka		5	budynek gospodarczy	119/2	1931 r.	139	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
118.	Okraęła Łąka		8	budynek mieszkalny	62	1908 r.	142	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
119.	Okraęła Łąka		9	budynek mieszkalno - gospodarczy	55/1	ok. 1910 r.	143	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
120.	Okraęła Łąka		10	budynek gospodarczy	53	1939 r.	144	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
121.	Okraęła Łąka		10	suszarnia tytoniu	53	ok. 1925 r.	145	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
122.	Okraęła Łąka		10	budynek inwentarsko - magazynowy	53	ok. 1925 r.	146	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
123.	Okraęła Łąka		11	budynek mieszkalno - gospodarczy	49/2	ok. 1910 r.	147	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
124.	Okraęła Łąka		12	budynek mieszkalny	47	1934 r.	149	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
125.	Okraęła Łąka		13	budynek mieszkalno - gospodarczy	46/6	1922 r.	150	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
126.	Okraęła Łąka		14	budynek mieszkalno - gospodarczy	44/3	ok. 1890 r.	151	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
127.	Okraęła Łąka		14	suszarnia tytoniu	44/3	ok. 1920 r.	152	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
128.	Okraęła Łąka		15	budynek mieszkalno - gospodarczy	37	ok. 1920 r.	153	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
129.	Okraęła Łąka		15	suszarnia tytoniu	37	ok. 1920 r.	154	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
130.	Okraęła Łąka		15	stodoła	37	ok. 1925 r.	155	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
131.	Okraęła Łąka		15	budynek inwentarsko - magazynowy	37	ok. 1925 r.	156	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
132.	Okraęła Łąka		18	budynek mieszkalno - gospodarczy	135	ok. 1890 r.	159	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
133.	Okraęła Łąka		19	budynek mieszkalno - gospodarczy	146	ok. 1900 r.	161	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
134.	Okraęła Łąka		21	budynek mieszkalno - gospodarczy	151/1	ok. 1890 r.	162	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
135.	Okraęła Łąka		24	budynek mieszkalny	176	ok. 1900 r.	164	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
136.	Okraęła Łąka		25	budynek mieszkalny	155, 157	ok. 1920 r.	165	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
137.	Okraęła Łąka		25	stodoła	155	ok. 1925 r.	166	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina

138.	Okraęła Łąka		obok zagrody 25	transformator	158/1	ok. 1920 r.	168	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
139.	Okraęła Łąka		27	budynek mieszkalny	160, 161	ok. 1920 r.	169	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
140.	Okraęła Łąka		27	budynek inwentarsko - magazynowy	160, 161	1922 r.	170	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
141.	Okraęła Łąka		28	budynek mieszkalny	201/4	ok. 1925 r.	171	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
142.	Okraęła Łąka		29	budynek mieszkalno - gospodarczy	204/2	ok. 1910 r.	172	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
143.	Okraęła Łąka		30	budynek mieszkalny	207	ok. 1920 r.	173	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
144.	Okraęła Łąka		31	budynek mieszkalno - gospodarczy	210/2	ok. 1870 r.	174	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
145.	Okraęła Łąka		32	szkoła	211/2	ok. 1910 r.	175	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
146.	Okraęła Łąka		34	budynek mieszkalny	212	ok. 1930 r.	176	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
147.	Okraęła Łąka		35	budynek mieszkalno - gospodarczy	193/5	ok. 1925 r.	177	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
148.	Okraęła Łąka		36	budynek mieszkalny	344/2	ok. 1910 r.	178	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
149.	Okraęła Łąka		37	budynek mieszkalny	345/1	ok. 1910 r.	179	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
150.	Okraęła Łąka		41	budynek mieszkalny	177/3	ok. 1930 r.	180	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
151.	Okraęła Łąka		41 A	budynek mieszkalny	177/3	ok. 1930 r.	181	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
152.	Okraęła Łąka		41	budynek gospodarczy	177/3	ok. 1930 r.	182	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
153.	Okraęła Łąka		41 A	budynek gospodarczy	177/3	ok. 1930 r.	183	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
154.	Okraęła Łąka		42	budynek mieszkalno - gospodarczy	244	ok. 1925/1980	184	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
155.	Okraęła Łąka		44	budynek mieszkalno - gospodarczy	242/1	ok. 1920 r.	185	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
156.	Okraęła Łąka		53	budynek mieszkalny	247, 251	ok. 1910 r.	192	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
157.	Okraęła Łąka		53	suszarnia tytoniu nr 1	251	ok. 1920 r.	193	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
158.	Okraęła Łąka		53	stodoła	247	ok. 1925 r.	195	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
159.	Okraęła Łąka		53	budynek inwentarsko - magazynowy	247	ok. 1910 r.	196	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina
160.	Okraęła Łąka		62	stodoła	316/2	ok. 1925 r.	199	cz. 3 Okraęła Łąka, Glina

161.	Okraęła Łąka		62	suszarnia tytoniu	316/2	ok. 1920 r.	200	cz. 3 Okraęła Łąka, Głina
162.	Okraęła Łąka		61	budynek mieszkalno - gospodarczy	323	ok. 1910 r.	201	cz. 3 Okraęła Łąka, Głina
163.	Okraęła Łąka		61	suszarnia tytoniu	323	ok. 1920 r.	202	cz. 3 Okraęła Łąka, Głina
164.	Okraęła Łąka		68	suszarnia tytoniu	312	ok. 1920 r.	204	cz. 3 Okraęła Łąka, Głina
165.	Okraęła Łąka		66	budynek mieszkalno - gospodarczy	355	ok. 1880 r.	205	cz. 3 Okraęła Łąka, Głina
166.	Okraęła Łąka			cmentarz mennonicki	191	ok. 1800 r.	207	cz. 3 Okraęła Łąka, Głina
167.	Okraęła Łąka			cmentarz - miejsce po grobowcu	196/2	ok. 1880 r.	208	cz. 3 Okraęła Łąka, Głina
168.	Rusinowo		1	budynek mieszkalny	264/1, 263/2	ok. 1930 r.	209	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
169.	Rusinowo		1A	budynek mieszkalny	14/3	ok. 1890 r.	210	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
170.	Rusinowo		2	budynek mieszkalny	15/2	ok. 1860 r.	211	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
171.	Rusinowo		4	budynek mieszkalny	17/1	ok. 1905 r.	212	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
172.	Rusinowo		4	budynek gospodarczy	17/1	ok. 1910 r.	213	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
173.	Rusinowo		6	budynek gospodarczy	24	1927 r.	214	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
174.	Rusinowo		6	stodoła	24	ok. 1930 r.	215	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
175.	Rusinowo		8	szkoła	27	ok. 1925 r.	216	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
176.	Rusinowo		9	budynek mieszkalny	31/2	ok. 1925 r.	218	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
177.	Rusinowo		9	budynek gospodarczy	31/2	ok. 1925 r.	219	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
178.	Rusinowo		11/11A	budynek mieszkalny	65, 66	ok. 1925 r.	220	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
179.	Rusinowo		12	budynek mieszkalno - gospodarczy	73/2	ok. 1925 r.	221	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
180.	Rusinowo		13	budynek gospodarczy	76/2	ok. 1925 r.	222	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
181.	Rusinowo		15	budynek mieszkalny	78/2	ok. 1890 r.	223	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
182.	Rusinowo		15	budynek gospodarczy	78/2	ok. 1925 r.	224	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
183.	Rusinowo		16	budynek mieszkalny	79/4	ok. 1870 r.	226	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
184.	Rusinowo		16	budynek gospodarczy	79/4	ok. 1910 r.	227	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
185.	Rusinowo		20	budynek mieszkalno -	10	ok. 1850 r.	228	cz. 2 Karpiny, Rusinowo

				gospodarczy				
186.	Rusinowo		21	budynek mieszkalno - gospodarczy	11/1, 11/2	ok. 1920 r.	229	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
187.	Rusinowo		24	budynek mieszkalny	62/9	ok. 1850/1890	230	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
188.	Rusinowo		25	budynek mieszkalny	56	ok. 1840 r.	232	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
189.	Rusinowo		25	budynek gospodarczy	56	ok. 1910 r.	233	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
190.	Rusinowo		25	stodoła	56	ok. 1920 r.	234	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
191.	Rusinowo		27	budynek mieszkalno - gospodarczy	37/2	ok. 1910 r.	235	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
192.	Rusinowo			ogniowo obserwacyjne stanowisko - bunkier	14/1	ok. 1944 r.	236	cz. 2 Karpiny, Rusinowo
193.	Glina		6	budynek mieszkalny	65/1	ok. 1860 r.	237	cz. 3 Okrągła Łąka, Glina
194.	Glina		10	budynek mieszkalny	140/2	ok. 1870 r.	241	cz. 3 Okrągła Łąka, Glina
195.	Glina		10	stodoła	140/2	ok. 1920 r.	242	cz. 3 Okrągła Łąka, Glina
196.	Glina		10	budynek gospodarczy	140/2	ok. 1925 r.	243	cz. 3 Okrągła Łąka, Glina
197.	Glina		11	budynek mieszkalny	136/1	ok. 1860 r.	244	cz. 3 Okrągła Łąka, Glina
198.	Glina		11	stodoła	136/1	ok. 1920 r.	245	cz. 3 Okrągła Łąka, Glina
199.	Glina		14	budynek mieszkalno - gospodarczy	131/2	ok. 1880/1910	246	cz. 3 Okrągła Łąka, Glina
200.	Glina		15	budynek mieszkalny	130	ok. 1930 r.	247	cz. 3 Okrągła Łąka, Glina
201.	Glina		25	budynek gospodarczy	207/5	ok. 1920 r.	250	cz. 3 Okrągła Łąka, Glina
202.	Glina		25	budynek gospodarczy	207/5	ok. 1920 r.	251	cz. 3 Okrągła Łąka, Glina
203.	Glina		26	budynek mieszkalny	208	ok. 1870 r.	252	cz. 3 Okrągła Łąka, Glina
204.	Glina		30	budynek mieszkalny	231/1 0	ok. 1925 r.	254	cz. 3 Okrągła Łąka, Glina
205.	Glina			transformator	162/1	ok. 1920 r.	255	cz. 3 Okrągła Łąka, Glina
206.	Glina		30 A	budynek mieszkalny	231/6	ok. 1840 r.	256	cz. 4 Glina, Grabowo
207.	Glina		30 A	suszarnia tytoniu ze stodołą	231/4	ok. 1920 r.	258	cz. 4 Glina, Grabowo
208.	Glina		31	budynek mieszkalny	211/2	ok. 1925 r.	259	cz. 4 Glina, Grabowo

209.	Glina		31	budynek mieszkalny	211/4	ok. 1930 r.	261	cz. 4 Glina, Grabowo
210.	Glina		34	budynek mieszkalny	222	ok. 1905 r.	262	cz. 4 Glina, Grabowo
211.	Glina		34	budynek inwentarski	222	ok. 1910 r.	263	cz. 4 Glina, Grabowo
212.	Glina		34	stodoła	222	ok. 1910 r.	264	cz. 4 Glina, Grabowo
213.	Glina		35	budynek mieszkalny	205/3, 205/5	ok. 1910 r.	265	cz. 4 Glina, Grabowo
214.	Glina		35	stodoła	205/7	ok. 1930 r.	266	cz. 4 Glina, Grabowo
215.	Glina		35	budynek inwentarsko - magazynowy	205/5	ok. 1910 r.	267	cz. 4 Glina, Grabowo
216.	Glina		37	budynek mieszkalny	198	ok. 1910 r.	268	cz. 4 Glina, Grabowo
217.	Glina		37	suszarnia tytoniu ze stodołą	198	ok. 1920 r.	269	cz. 4 Glina, Grabowo
218.	Glina		37	stodoła	198	ok. 1930 r.	270	cz. 4 Glina, Grabowo
219.	Glina		40	budynek inwentarsko - magazynowy	159/2	ok. 1910 r.	271	cz. 4 Glina, Grabowo
220.	Glina		43	szkoła	162/8, 162/9, 162/12, 162/21	ok. 1920 r.	273	cz. 4 Glina, Grabowo
221.	Glina		43	budynek mieszkalno - magazynowy	162/6	ok. 1930 r.	274	cz. 4 Glina, Grabowo
222.	Glina		43	budynek toalety szkolnej	162/21	ok. 1930 r.	275	cz. 4 Glina, Grabowo
223.	Glina		45	budynek mieszkalny	119/2, 161/3	ok. 1910 r.	276	cz. 4 Glina, Grabowo
224.	Glina		45	spichlerz	119/2	ok. 1890 r.	277	cz. 4 Glina, Grabowo
225.	Glina		48	budynek mieszkalny	83/1	ok. 1880 r.	278	cz. 4 Glina, Grabowo
226.	Glina		48	budynek inwentarsko - magazynowy	83/1	ok. 1900 r.	279	cz. 4 Glina, Grabowo
227.	Glina		50	budynek mieszkalny	81	ok. 1880 r.	280	cz. 4 Glina, Grabowo
228.	Glina		50	budynek inwentarsko - magazynowy	81	ok. 1900 r.	282	cz. 4 Glina, Grabowo
229.	Glina		50	budynek inwentarsko - magazynowy	81	ok. 1910 r.	283	cz. 4 Glina, Grabowo

230.	Glina		52	budynek mieszkalny	31/2	ok. 1910 r.	284	cz. 4 Glina, Grabowo
231.	Glina		53	budynek mieszkalny	33	ok. 1910 r.	285	cz. 4 Glina, Grabowo
232.	Glina		55	budynek inwentarsko - magazynowy	48/2	ok. 1910 r.	286	cz. 4 Glina, Grabowo
233.	Glina		3	budynek mieszkalny	10/1	ok. 1910 r.	287	cz. 4 Glina, Grabowo
234.	Glina		3	stodoła	10/1	ok. 1910 r.	288	cz. 4 Glina, Grabowo
235.	Glina		obok 55	transformator	162/1	ok. 1920 r.	290	cz. 4 Glina, Grabowo
236.	Grabowo		1	budynek mieszkalny	9/1	ok. 1895 r.	291	cz. 4 Glina, Grabowo
237.	Grabowo		1	budynek inwentarsko - magazynowy	9/1	ok. 1910 r.	292	cz. 4 Glina, Grabowo
238.	Grabowo		1	kuźnia	9/1	ok. 1910 r.	293	cz. 4 Glina, Grabowo
239.	Grabowo		8	budynek mieszkalny	31/4	ok. 1905 r.	294	cz. 4 Glina, Grabowo
240.	Grabowo		14	budynek mieszkalny	44/5	ok. 1925 r.	295	cz. 4 Glina, Grabowo
241.	Grabowo		15	budynek mieszkalny	45	ok. 1910 r.	296	cz. 4 Glina, Grabowo
242.	Grabowo		17	budynek inwentarsko - magazynowy	136	ok. 1930 r.	297	cz. 4 Glina, Grabowo
243.	Grabowo		b. nr	budynek mieszkalny	15	ok. 1910 r.	298	cz. 4 Glina, Grabowo
244.	Grabowo			cmentarz	29	ok. 1860 r.	299	cz. 4 Glina, Grabowo
245.	Kaniczki		1	budynek mieszkalny	149/1	ok. 1910 r.	300	cz. 5 Kaniczki
246.	Kaniczki		3	budynek mieszkalny	74/2	ok. 1930 r.	301	cz. 5 Kaniczki
247.	Kaniczki		4	budynek mieszkalny	3/1	1913 r.	302	cz. 5 Kaniczki
248.	Kaniczki		4	budynek inwentarsko - magazynowy nr 1	3/1	1913 r.	303	cz. 5 Kaniczki
249.	Kaniczki		4	budynek inwentarsko - magazynowy nr 2	3/1	1924 r.	304	cz. 5 Kaniczki
250.	Kaniczki		14	budynek mieszkalny	80	ok. 1880 r.	308	cz. 5 Kaniczki
251.	Kaniczki		14	element ogrodzenia posesji	80	ok. 1880 r.	309	cz. 5 Kaniczki
252.	Kaniczki		14	budynek inwentarsko -	80, 82	ok. 1920 r.	310	cz. 5 Kaniczki

				magazynowy				
253.	Kaniczki		14	budynek inwentarski	81	ok. 1900 r.	311	cz. 5 Kaniczki
254.	Kaniczki		21	budynek mieszkalno - gospodarczy podcieniowy	41	ok. 1820 r.	312	cz. 5 Kaniczki
255.	Kaniczki		22	budynek mieszkalno - gospodarczy	43	ok. 1910 r.	313	cz. 5 Kaniczki
256.	Kaniczki		22	stodoła	43	ok. 1920 r.	314	cz. 5 Kaniczki
257.	Kaniczki		23	budynek mieszkalny	45/5	ok. 1880 r.	315	cz. 5 Kaniczki
258.	Kaniczki		25	budynek mieszkalno - gospodarczy	15	ok. 1870 r.	316	cz. 5 Kaniczki
259.	Kaniczki		25	kuźnia	15	1931 r.	317	cz. 5 Kaniczki
260.	Kaniczki		31	budynek mieszkalny	49	ok. 1840 r.	318	cz. 5 Kaniczki
261.	Kaniczki		32	szkoła	92/2	ok. 1930 r.	319	cz. 5 Kaniczki
262.	Kaniczki		32	budynek gospodarczy	92/2	ok. 1890 r.	320	cz. 5 Kaniczki
263.	Kaniczki		36	budynek mieszkalno - gospodarczy	165	ok. 1890 r.	322	cz. 5 Kaniczki
264.	Kaniczki		36	budynek gospodarczy	165	ok. 1930 r.	323	cz. 5 Kaniczki
265.	Kaniczki		39	budynek mieszkalno - gospodarczy	134/1	ok. 1910 r.	326	cz. 5 Kaniczki
266.	Kaniczki		40	budynek mieszkalno - gospodarczy	100/3	ok. 1913 r.	327	cz. 5 Kaniczki
267.	Kaniczki		41	budynek mieszkalno - gospodarczy	98/1, 98/2	ok. 1925 r.	328	cz. 5 Kaniczki
268.	Kaniczki		43	budynek mieszkalny	303	ok. 1880 r.	329	cz. 5 Kaniczki
269.	Kaniczki		43	budynek gospodarczy - piwnica	303	ok. 1900 r.	330	cz. 5 Kaniczki
270.	Kaniczki		49	budynek mieszkalno - gospodarczy	56	ok. 1860 r.	331	cz. 5 Kaniczki
271.	Kaniczki		50	budynek mieszkalno - gospodarczy	59/2	ok. 1910 r.	332	cz. 5 Kaniczki
272.	Kaniczki		50	budynek inwentarski	59/2	ok. 1910 r.	333	cz. 5 Kaniczki
273.	Kaniczki		50	budynek magazynowy	59/2	ok. 1910 r.	334	cz. 5 Kaniczki

274.	Kaniczki		50	kuźnia	59/2	ok. 1910 r.	335	cz. 5 Kaniczki
275.	Kaniczki		50	wjazdowa brama do gospodarstwa	59/2	ok. 1910 r.	336	cz. 5 Kaniczki
276.	Kaniczki		50	park przydomowy	59/2	1 poł. XIX w.	337	cz. 5 Kaniczki
277.	Kaniczki		52	budynek mieszkalno - gospodarczy	58	ok. 1925 r.	339	cz. 5 Kaniczki
278.	Kaniczki		54	budynek mieszkalny	318/1	ok. 1880 r.	340	cz. 5 Kaniczki
279.	Kaniczki		54	wjazdowa brama	318/1	ok. 1910 r.	341	cz. 5 Kaniczki
280.	Kaniczki		55	budynek mieszkalno - gospodarczy	70/1, 70/2	ok. 1880 r.	342	cz. 5 Kaniczki
281.	Kaniczki		55	spichlerz	70/2, 71/1	ok. 1890 r.	343	cz. 5 Kaniczki
282.	Kaniczki		56	budynek mieszkalno - gospodarczy	28/1	ok. 1860 r.	344	cz. 5 Kaniczki
283.	Kaniczki		57	budynek mieszkalno - gospodarczy	29	ok. 1890 r.	345	cz. 5 Kaniczki
284.	Kaniczki		61	budynek mieszkalno - gospodarczy	32/1	ok. 1890 r.	346	cz. 5 Kaniczki
285.	Kaniczki		65	budynek mieszkalny	108/1, 109/2	ok. 1900 r.	347	cz. 5 Kaniczki
286.	Kaniczki		65	budynek inwentarski	108/1, 109/2	ok. 1930 r.	348	cz. 5 Kaniczki
287.	Kaniczki		65	ogród	108/1, 109/2	ok. 1900 r.	350	cz. 5 Kaniczki
288.	Kaniczki		67	budynek mieszkalny	72	ok. 1930 r.	351	cz. 5 Kaniczki
289.	Kaniczki		68	budynek mieszkalny	73/1	ok. 1930 r.	352	cz. 5 Kaniczki
290.	Kaniczki		69	budynek mieszkalny	110/2	ok. 1930 r.	353	cz. 5 Kaniczki
291.	Kaniczki		obok 25 (26)	budynek mieszkalny	16	ok. 1840/1930	354	cz. 5 Kaniczki
292.	Kaniczki		obok 56 (57)	budynek mieszkalno - gospodarczy	29	ok. 1930 r.	355	cz. 5 Kaniczki
293.	Kaniczki		b nr (16)	budynek mieszkalny	7	ok. 1880 r.	356	cz. 5 Kaniczki
294.	Kaniczki		obok 4 (13)	budynek mieszkalno - gospodarczy dom wałowego	1	ok. 1910 r.	357	cz. 5 Kaniczki
295.	Kaniczki		południowa część wsi	transformator	83/1	ok. 1920 r.	359	cz. 5 Kaniczki

296.	Kaniczki			cmentarz	65/2	poł. XIX w.	360	cz. 5 Kaniczki
297.	Nebrowo Małe		7	budynek mieszkalny	126	ok. 1920 r.	361	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
298.	Nebrowo Małe		7	budynek inwentarski	126	ok. 1930 r.	362	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
299.	Nebrowo Małe		18	budynek mieszkalno - gospodarczy	141/1	ok. 1910 r.	363	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
300.	Nebrowo Małe		18	budynek gospodarczo - magazynowy	141/1, 141/2	ok. 1920 r.	364	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
301.	Nebrowo Małe		19	budynek mieszkalny	142/4, 142/6	ok. 1925 r.	365	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
302.	Nebrowo Małe		19	stodoła	142/4, 142/6	ok. 1930 r.	366	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
303.	Nebrowo Małe		26	budynek mieszkalny	36/1	1907 r.	367	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
304.	Nebrowo Małe		27	budynek mieszkalny	33	ok. 1905 r.	368	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
305.	Nebrowo Małe		27	budynek gospodarczy	33	ok. 1905 r.	369	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
306.	Nebrowo Małe		28	budynek mieszkalny	238	ok. 1930 r.	370	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
307.	Nebrowo Małe		28	budynek gospodarczy	238	ok. 1905 r.	371	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
308.	Nebrowo Małe		29/29 A	budynek mieszkalny	53/1, 54/1	ok. 1930 r.	372	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
309.	Nebrowo Małe		31	budynek mieszkalny	48, 49	ok. 1900 r.	373	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe

310.	Nebrowo Małe		37	budynek gospodarczo - spichlerzowo - inwentarski	27/5	ok. 1910 r.	375	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
311.	Nebrowo Małe		17	zlewnia mleka	138/3, 138/5, 138/6, 138/9, 138/2	ok. 1935 r.	377	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
312.	Nebrowo Małe		nr 2 południowe wsi	transformator	221/1	ok. 1915 r.	378	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
313.	Nebrowo Małe		na północy wsi	transformator	35/1	ok. 1915 r.	379	cz. 4 Glina, Grabowo, Nebrowo Małe
314.	Wiśliny		3	budynek mieszkalny	44, 45	ok. 1910 r.	380	cz. 4 Glina, Grabowo
315.	Wiśliny		3	budynek gospodarczy	44, 45	ok. 1915 r.	381	cz. 4 Glina, Grabowo
316.	Wiśliny		5	budynek mieszkalny	164, 165	ok. 1910 r.	382	cz. 4 Glina, Grabowo
317.	Wiśliny		6	budynek inwentarsko - magazynowy	53	ok. 1935 r.	383	cz. 4 Glina, Grabowo
318.	Wiśliny		7	budynek mieszkalny	39/1, 39/2	ok. 1870 r.	384	cz. 4 Glina, Grabowo
319.	Wiśliny		11	budynek mieszkalny	59	ok. 1920 r.	386	cz. 4 Glina, Grabowo
320.	Wiśliny		12	budynek inwentarsko - gospodarczy	36	1917 r.	387	cz. 4 Glina, Grabowo
321.	Wiśliny		13	budynek mieszkalny	35/4	ok. 1880 r.	388	cz. 4 Glina, Grabowo
322.	Wiśliny		14	budynek mieszkalny	128, 129	ok. 1910 r.	389	cz. 4 Glina, Grabowo
323.	Wiśliny		26	budynek mieszkalny	28/3	ok. 1920 r.	392	cz. 4 Glina, Grabowo
324.	Wiśliny		28	budynek mieszkalny	22/3	ok. 1880 r.	393	cz. 4 Glina, Grabowo
325.	Wiśliny		31	budynek mieszkalny	4	ok. 1890 r.	395	cz. 4 Glina, Grabowo
326.	Wiśliny		33	budynek mieszkalny	283/1	ok. 1890 r.	396	cz. 4 Glina, Grabowo
327.	Wiśliny		34	budynek mieszkalny	103	ok. 1880 r.	397	cz. 4 Glina, Grabowo
328.	Wiśliny		34	budynek gospodarczy	103	ok. 1915 r.	398	cz. 4 Glina, Grabowo
329.	Wiśliny		b. nr (35a)	budynek mieszkalny	111/2	ok. 1860 r.	399	cz. 4 Glina, Grabowo

330.	Wiśliny		35	budynek mieszkalny	84, 85	ok. 1860 r.	400	cz. 4 Glina, Grabowo
331.	Wiśliny		36	budynek mieszkalny	11, 12	ok. 1930 r.	402	cz. 4 Glina, Grabowo
332.	Wiśliny		37	budynek mieszkalny	10	ok. 1900 r.	403	cz. 4 Glina, Grabowo
333.	Wiśliny		38	budynek mieszkalny	89	ok. 1920 r.	404	cz. 4 Glina, Grabowo
334.	Wiśliny		39	budynek mieszkalny	94	ok. 1905 r.	405	cz. 4 Glina, Grabowo
335.	Wiśliny		39	budynek gospodarczy	94	ok. 1910 r.	406	cz. 4 Glina, Grabowo
336.	Wiśliny		40	budynek mieszkalny	2	ok. 1890 r.	407	cz. 4 Glina, Grabowo
337.	Wiśliny		41	budynek mieszkalny	5	ok. 1840 r.	408	cz. 4 Glina, Grabowo
338.	Wiśliny		42	budynek mieszkalny	6/2	ok. 1905 r.	409	cz. 4 Glina, Grabowo
339.	Wiśliny		43	budynek mieszkalno - gospodarczy	8/2, 9/2	ok. 1880 r.	410	cz. 4 Glina, Grabowo
340.	Wiśliny		17	budynek mieszkalny	32/4	ok. 1930 r.	411	cz. 4 Glina, Grabowo
341.	Wiśliny		24	budynek mieszkalny	26/2	ok. 1930 r.	412	cz. 4 Glina, Grabowo
342.	Wiśliny		22	budynek mieszkalny	25/1	ok. 1910 r.	413	cz. 4 Glina, Grabowo
343.	Wiśliny		32a	budynek mieszkalno - gospodarczy	87/2	ok. 1880 r.	414	cz. 4 Glina, Grabowo
344.	Wiśliny			transformator	24/1	ok. 1920 r.	416	cz. 4 Glina, Grabowo
345.	Olszanica		3	budynek mieszkalny	268/1	ok. 1910 r.	421	cz. 4 Glina, Grabowo
346.	Olszanica		6	suszarnia tytoniu	238	ok. 1910 r.	424	cz. 4 Glina, Grabowo
347.	Olszanica		8	budynek mieszkalny	166/7	ok. 1930 r.	426	cz. 4 Glina, Grabowo
348.	Olszanica		9	budynek mieszkalny	165/1	ok. 1920 r.	427	cz. 4 Glina, Grabowo
349.	Olszanica		9	suszarnia tytoniu	165/1	ok. 1910 r.	428	cz. 4 Glina, Grabowo
350.	Olszanica		10	budynek mieszkalny	164/2	ok. 1920 r.	429	cz. 4 Glina, Grabowo
351.	Olszanica		10	budynek gospodarczy	164/2	ok. 1930 r.	430	cz. 4 Glina, Grabowo
352.	Olszanica		10	stodoła	164/2	ok. 1930 r.	431	cz. 4 Glina, Grabowo
353.	Olszanica		11 (12)	budynek mieszkalny	249	1928 r.	432	cz. 4 Glina, Grabowo
354.	Olszanica		11 (12)	budynek gospodarczy	249	ok. 1930 r.	433	cz. 4 Glina, Grabowo
355.	Olszanica		11 (12)	suszarnia tytoniu	249	ok. 1930 r.	434	cz. 4 Glina, Grabowo

356.	Olszanica		13 (11a)	budynek mieszkalno - gospodarczy	247/4	ok. 1900 r.	435	cz. 4 Glina, Grabowo
357.	Olszanica		13 (11a)	suszarnia tytoniu	247/4	ok. 1910 r.	436	cz. 4 Glina, Grabowo
358.	Olszanica		15	budynek mieszkalny	161/2, 162/2	1931 r.	437	cz. 4 Glina, Grabowo
359.	Olszanica		15	budynek gospodarczy	161/2, 162/2	ok. 1910 r.	438	cz. 4 Glina, Grabowo
360.	Olszanica		15	stodoła	161/2, 162/2	ok. 1930 r.	439	cz. 4 Glina, Grabowo
361.	Olszanica		18	budynek mieszkalny	69/1	1931 r.	441	cz. 4 Glina, Grabowo
362.	Olszanica		18	budynek gospodarczy	69/1	ok. 1930 r.	442	cz. 4 Glina, Grabowo
363.	Olszanica		18	suszarnia tytoniu	69/1	ok. 1930 r.	443	cz. 4 Glina, Grabowo
364.	Olszanica		19 (28)	budynek mieszkalny	158	ok. 1930 r.	444	cz. 4 Glina, Grabowo
365.	Olszanica		19 (28)	suszarnia tytoniu	158	ok. 1930 r.	445	cz. 4 Glina, Grabowo
366.	Olszanica		20	budynek mieszkalny	159/2	1933 r.	446	cz. 4 Glina, Grabowo
367.	Olszanica		20	suszarnia tytoniu	159/2	ok. 1930 r.	447	cz. 4 Glina, Grabowo
368.	Olszanica		21	budynek mieszkalno - gospodarczy	160	ok. 1930 r.	448	cz. 4 Glina, Grabowo
369.	Olszanica		21	suszarnia tytoniu	160	ok. 1930 r.	449	cz. 4 Glina, Grabowo
370.	Olszanica		22	budynek mieszkalny	76	ok. 1930 r.	450	cz. 4 Glina, Grabowo
371.	Olszanica		22	stodoła	76	ok. 1930 r.	451	cz. 4 Glina, Grabowo
372.	Olszanica		22	suszarnia tytoniu	76	ok. 1930 r.	452	cz. 4 Glina, Grabowo
373.	Olszanica		24	budynek mieszkalny	167, 168	ok. 1930 r.	453	cz. 4 Glina, Grabowo
374.	Olszanica		24	stodoła	167, 168	ok. 1930 r.	454	cz. 4 Glina, Grabowo
375.	Olszanica		24	budynek gospodarczy	167, 168	1926 r.	455	cz. 4 Glina, Grabowo
376.	Olszanica		25	budynek mieszkalny	169/6	ok. 1930 r.	456	cz. 4 Glina, Grabowo
377.	Olszanica		25	budynek gospodarczy	169/6	ok. 1930 r.	457	cz. 4 Glina, Grabowo
378.	Olszanica		27	budynek mieszkalno - gospodarczy	172/1	ok. 1920 r.	458	cz. 4 Glina, Grabowo
379.	Olszanica		27	budynek mieszkalny	172/1	ok. 1840 r.	459	cz. 4 Glina, Grabowo
380.	Olszanica		27	budynek gospodarczy	172/1	ok. 1910 r.	460	cz. 4 Glina, Grabowo

381.	Olszanica		27	suszarnia tytoniu	172/1	ok. 1910 r.	461	cz. 4 Glina, Grabowo
382.	Olszanica		28 (19)	suszarnia tytoniu	173	ok. 1920 r.	462	cz. 4 Glina, Grabowo
383.	Olszanica		28 (19)	budynek gospodarczy	173	ok. 1915 r.	463	cz. 4 Glina, Grabowo
384.	Olszanica		29	budynek mieszkalno - gospodarczy	175/1	ok. 1920 r.	464	cz. 4 Glina, Grabowo
385.	Olszanica		31	suszarnia tytoniu	177	ok. 1920 r.	465	cz. 4 Glina, Grabowo
386.	Olszanica		36 (33)	budynek mieszkalno - gospodarczy	184/1	ok. 1930 r.	466	cz. 4 Glina, Grabowo
387.	Olszanica		36 (33)	suszarnia tytoniu	184/1	ok. 1920 r.	467	cz. 4 Glina, Grabowo
388.	Olszanica		38	budynek gospodarczy	189/1, 190	ok. 1915 r.	468	cz. 4 Glina, Grabowo
389.	Olszanica		38	budynek mieszkalny	189/1, 190	ok. 1915 r.	469	cz. 4 Glina, Grabowo
390.	Olszanica		39	budynek mieszkalny	192	ok. 1930 r.	470	cz. 4 Glina, Grabowo
391.	Olszanica		39	budynek gospodarczy	192	ok. 1930 r.	471	cz. 4 Glina, Grabowo
392.	Olszanica		41 (40)	budynek mieszkalny	132/1	ok. 1925 r.	472	cz. 4 Glina, Grabowo
393.	Olszanica		41 (40)	budynek gospodarczy	132/1	1927 r.	473	cz. 4 Glina, Grabowo
394.	Olszanica		41 (40)	suszarnia tytoniu	132/1	ok. 1930 r.	474	cz. 4 Glina, Grabowo
395.	Olszanica		42	szkoła z częścią mieszkalną	134/2	ok. 1925 r.	475	cz. 4 Glina, Grabowo
396.	Olszanica		42	budynek gospodarczy	134/2	ok. 1925 r.	476	cz. 4 Glina, Grabowo
397.	Olszanica		43	budynek mieszkalny	136	1923 r.	477	cz. 4 Glina, Grabowo
398.	Olszanica		43	budynek gospodarczy	136	ok. 1925 r.	478	cz. 4 Glina, Grabowo
399.	Olszanica		47	budynek mieszkalny	140	ok. 1925 r.	479	cz. 4 Glina, Grabowo
400.	Olszanica		49	budynek mieszkalny	213	ok. 1920 r.	481	cz. 4 Glina, Grabowo
401.	Olszanica		49	suszarnia tytoniu	213	ok. 1920 r.	482	cz. 4 Glina, Grabowo
402.	Olszanica		50	budynek mieszkalny	215	1928 r.	483	cz. 4 Glina, Grabowo
403.	Olszanica		50	suszarnia tytoniu	215	ok. 1930 r.	484	cz. 4 Glina, Grabowo
404.	Olszanica		51	budynek mieszkalny	218/4	ok. 1920 r.	485	cz. 4 Glina, Grabowo
405.	Olszanica		51	budynek gospodarczy	218/4	ok. 1925 r.	487	cz. 4 Glina, Grabowo

406.	Olszanica		54	budynek mieszkalny	222	ok. 1890 r.	491	cz. 4 Gлина, Grabowo
407.	Olszanica		55	suszarnia tytoniu	226/2	ok. 1920 r.	492	cz. 4 Gлина, Grabowo
408.	Olszanica		55	budynek gospodarczy	226/2	ok. 1910 r.	493	cz. 4 Gлина, Grabowo
409.	Olszanica		56	budynek mieszkalny	228	ok. 1910 r.	494	cz. 4 Gлина, Grabowo
410.	Olszanica		58	budynek mieszkalny	230/5	ok. 1920 r.	495	cz. 4 Gлина, Grabowo
411.	Olszanica		58	suszarnia tytoniu	230/5	ok. 1920 r.	496	cz. 4 Gлина, Grabowo
412.	Olszanica		62	stodoła	237/7	ok. 1930 r.	498	cz. 4 Gлина, Grabowo
413.	Olszanica		66	budynek mieszkalny	318/4	ok. 1910 r.	499	cz. 4 Gлина, Grabowo
414.	Olszanica		66	suszarnia tytoniu nr 1	318/4	ok. 1920 r.	500	cz. 4 Gлина, Grabowo
415.	Olszanica		66	suszarnia tytoniu nr 2	318/4	ok. 1920 r.	501	cz. 4 Gлина, Grabowo
416.	Olszanica		69	suszarnia tytoniu	311/1	ok. 1920 r.	502	cz. 4 Gлина, Grabowo
417.	Olszanica		71	budynek mieszkalny	310/5	ok. 1930 r.	503	cz. 4 Gлина, Grabowo
418.	Olszanica		72	suszarnia tytoniu	309/4	ok. 1930 r.	505	cz. 4 Gлина, Grabowo
419.	Olszanica		73	suszarnia tytoniu	223	ok. 1930 r.	506	cz. 4 Gлина, Grabowo
420.	Olszanica		76	budynek mieszkalno - gospodarczy	217/2	ok. 1840 r.	507	cz. 4 Gлина, Grabowo
421.	Olszanica			cmentarz	320	ok. 1800 r.	509	4 GRUBY TOM
422.	Białki		1	budynek mieszkalno - gospodarczy	111	ok. 1910 r.	509	cz. 8 Białki
423.	Białki		2	biurowo - budynek mieszkalny	113/1	ok. 1895 r.	510	cz. 8 Białki
424.	Białki		3	budynek mieszkalno - gospodarczy	112	ok. 1900 r.	511	cz. 8 Białki
425.	Białki		4	budynek magazynowy	107/10	ok. 1910 r.	512	cz. 8 Białki
426.	Białki		8	suszarnia tytoniu	302	ok. 1910 r.	518	cz. 8 Białki
427.	Białki		8	budynek inwentarski	302	ok. 1920 r.	520	cz. 8 Białki
428.	Białki		9	suszarnia tytoniu	119	ok. 1920 r.	522	cz. 8 Białki
429.	Białki		9	budynek gospodarczy	119	ok. 1920 r.	523	cz. 8 Białki

430.	Białki		14	budynek mieszkalny	138/1	ok. 1920 r.	524	cz. 8 Białki
431.	Białki		15	budynek mieszkalny	139/5, 139/6	ok. 1910 r.	525	cz. 8 Białki
432.	Białki		16	budynek mieszkalno - gospodarczy	187/6	ok. 1910 r.	526	cz. 8 Białki
433.	Białki		30	budynek mieszkalny	58/2	ok. 1930 r.	532	cz. 8 Białki
434.	Białki		34	budynek mieszkalny	59/8	ok. 1930 r.	533	cz. 8 Białki
435.	Białki		35	budynek mieszkalny	59/7	ok. 1930 r.	534	cz. 8 Białki
436.	Białki		36	budynek mieszkalny	59/9	ok. 1930 r.	535	cz. 8 Białki
437.	Białki		37	budynek mieszkalny	59/6	ok. 1930 r.	536	cz. 8 Białki
438.	Białki		38	budynek gospodarczy	170	ok. 1910 r.	537	cz. 8 Białki
439.	Białki		38	browar	50/2	ok. 1880 r.	538	cz. 8 Białki
440.	Białki		39	młyn wodny	215	ok. 1920 r.	539	cz. 8 Białki
441.	Białki		39	obora	215	ok. 1910 r.	540	cz. 8 Białki
442.	Białki		39	jaz wodny	216	1938 r.	542	cz. 8 Białki
443.	Białki		40	suszarnia tytoniu	206/1	ok. 1920 r.	543	cz. 8 Białki
444.	Białki		42	budynek mieszkalny	166/7	ok. 1880 r.	544	cz. 8 Białki
445.	Białki		43	budynek mieszkalny	165/5	ok. 1910 r.	545	cz. 8 Białki
446.	Białki		46	budynek mieszkalny	177	ok. 1880 r.	548	cz. 8 Białki
447.	Białki		49	budynek mieszkalny	164	ok. 1880 r.	550	cz. 8 Białki
448.	Białki		50	budynek mieszkalno - gospodarczy	162/1	ok. 1900 r.	553	cz. 8 Białki
449.	Białki		53	budynek mieszkalno - gospodarczy	158	ok. 1910 r.	554	cz. 8 Białki
450.	Białki		54	budynek mieszkalny	236	ok. 1900 r.	555	cz. 8 Białki
451.	Białki		55	budynek mieszkalno - gospodarczy	156/1	ok. 1900 r.	556	cz. 8 Białki

452.	Białki		57	budynek handlowo - mieszkalny	180/8	ok. 1890/1910	557	cz. 8 Białki
453.	Białki		58	budynek mieszkalny	154/5	ok. 1930 r.	558	cz. 8 Białki
454.	Białki		61	budynek mieszkalny	152/6	ok. 1905 r.	559	cz. 8 Białki
455.	Białki		61	suszarnia tytoniu	152/3	ok. 1920 r.	560	cz. 8 Białki
456.	Białki		61	młyn	152/6	ok. 1905 r.	561	cz. 8 Białki
457.	Białki		61	piekarnia	151, 152/3, 152/6	ok. 1910 r.	562	cz. 8 Białki
458.	Białki		62	budynek mieszkalno - gospodarczy	149/6	ok. 1915 r.	563	cz. 8 Białki
459.	Białki		62	magazynowo - gospodarczy	149/6	ok. 1915 r.	564	cz. 8 Białki
460.	Białki		65	budynek mieszkalny	92/6, 93/3	1905 r.	565	cz. 8 Białki
461.	Białki		67	suszarnia tytoniu	86/2	ok. 1920 r.	567	cz. 8 Białki
462.	Białki		72	budynek gospodarczy	12	ok. 1915 r.	569	cz. 8 Białki
463.	Białki		72	suszarnia tytoniu	8	ok. 1920 r.	570	cz. 8 Białki
464.	Białki		412/7	suszarnia tytoniu		ok. 1920 r.	571	cz. 8 Białki
465.	Białki		70	budynek mieszkalny	3/1, 4/4	1932 r.	572	cz. 8 Białki
466.	Białki			most drogowy	105/6	ok. 1900 r.	574	cz. 8 Białki
467.	Białki			most kolejowy	135	ok. 1880/1900	575	cz. 8 Białki
468.	Białki			cmentarz w Białki	44/2	XIX w.	576	cz. 8 Białki
469.	Białki			cmentarz majątku Boggusch	50/1	XIX w.	577	cz. 8 Białki
470.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	1	budynek mieszkalny	147/1	ok. 1880 r.	578	cz. 8 Nebrowo Wielkie
471.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	1	budynek gospodarczy	147/1	ok. 1930 r.	579	cz. 8 Nebrowo Wielkie
472.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	2	budynek mieszkalny	211/3	ok. 1920 r.	580	cz. 8 Nebrowo Wielkie
473.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	2	budynek gospodarczy	211/4	ok. 1930 r.	581	cz. 8 Nebrowo Wielkie
474.	Nebrowo	Nadwiślańska	3	budynek	210/2	1906 r.	582	cz. 8 Nebrowo

	Wielkie			mieszkalny				Wielkie
475.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	3	budynek gospodarczy	210/2	ok. 1910 r.	583	cz. 8 Nebrowo Wielkie
476.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	5	budynek mieszkalny	207	ok. 1910 r.	584	cz. 8 Nebrowo Wielkie
477.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	6	budynek mieszkalno - gospodarczy	146	ok. 1890 r.	585	cz. 8 Nebrowo Wielkie
478.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	7	budynek plebanii	162	ok. 1928 r.	586	cz. 8 Nebrowo Wielkie
479.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	8	budynek gospodarczy	163	ok. 1910 r.	587	cz. 8 Nebrowo Wielkie
480.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	9	budynek mieszkalny	160/5	ok. 1910 r.	588	cz. 8 Nebrowo Wielkie
481.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	11	budynek mieszkalny	143/1	ok. 1920 r.	589	cz. 8 Nebrowo Wielkie
482.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	11	budynek gospodarczy nr 1	143/1	ok. 1910 r.	590	cz. 8 Nebrowo Wielkie
483.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	11	budynek gospodarczy nr 2	143/1	ok. 1920 r.	591	cz. 8 Nebrowo Wielkie
484.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	11	budynek mieszkalny	143/1	ok. 1910 r.	592	cz. 8 Nebrowo Wielkie
485.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	14	budynek restauracyjno - hotelowy	140/1	ok. 1880/1910	593	cz. 8 Nebrowo Wielkie
486.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	14 A	budynek mieszkalny	155/1	ok. 1905 r.	594	cz. 8 Nebrowo Wielkie
487.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	16 A	budynek mieszkalny	153/4	ok. 1910 r.	596	cz. 8 Nebrowo Wielkie
488.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	17	budynek mieszkalny	151/5	ok. 1910 r.	595	cz. 8 Nebrowo Wielkie
489.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	17	młyn	151/5	ok. 1910 r.	597	cz. 8 Nebrowo Wielkie
490.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	18	budynek mieszkalny	151/4	ok. 1910 r.	598	cz. 8 Nebrowo Wielkie
491.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	18	budynek gospodarczy	151/4	ok. 1020	599	cz. 8 Nebrowo Wielkie
492.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	19	budynek mieszkalny	138/2	ok. 1870/1910	600	cz. 8 Nebrowo Wielkie
493.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	20	budynek mieszkalny	150/3	ok. 1910 r.	601	cz. 8 Nebrowo Wielkie
494.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	22	plebania	148/1	ok. 1910 r.	603	cz. 8 Nebrowo Wielkie
495.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	22	budynek gospodarczy	148/1	ok. 1930 r.	604	cz. 8 Nebrowo Wielkie
496.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	29	budynek mieszkalno -	40	ok. 1930 r.	607	cz. 8 Nebrowo Wielkie

				gospodarczy				
497.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	30	budynek mieszkalny	63	ok. 1840 r.	608	cz. 8 Nebrowo Wielkie
498.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	33	budynek mieszkalno - gospodarczy	37	1901 r.	609	cz. 8 Nebrowo Wielkie
499.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	35	budynek mieszkalny	16 / 1	ok. 1860 r.	610	cz. 8 Nebrowo Wielkie
500.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska	47	budynek mieszkalny	59/6, 60	1912 r.	611	cz. 8 Nebrowo Wielkie
501.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska		kościół parafialny pw. NMP Królowej Polski	137/1	1747 r.	612	cz. 8 Nebrowo Wielkie
502.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska		kaplica pw św. Wojciecha	161	1928 r.	613	cz. 8 Nebrowo Wielkie
503.	Nebrowo Wielkie	Nadwiślańska		cmentarz d. katolicki	161	1928 r.		
504.	Nebrowo Wielkie			cmentarz wsi Nebrowo Wielkie i Małe	111, 112	1 poł. XIX w.	614	cz. 8 Nebrowo Wielkie
505.	Sadlinki	Grudziądzka	3	budynek mieszkalny	291/1 5	ok. 1910 r.	615	cz. 8 Sadlinki
506.	Sadlinki	Grudziądzka	4	budynek mieszkalny	296	ok. 1930 r.	616	cz. 8 Sadlinki
507.	Sadlinki	Grudziądzka	9	budynek mieszkalny	482/3	ok. 1920 r.	619	cz. 8 Sadlinki
508.	Sadlinki	Kwidzyńska	2	budynek mieszkalno - gospodarczy	19/2	ok. 1890 r.	621	cz. 8 Sadlinki
509.	Sadlinki	Kwidzyńska	5	budynek mieszkalny	71	ok. 1930 r.	622	cz. 8 Sadlinki
510.	Sadlinki	Kwidzyńska	3	budynek gospodarczy	25/2	ok. 1930 r.	623	cz. 8 Sadlinki
511.	Sadlinki	Kwidzyńska	6	budynek mieszkalny	77/3	ok. 1930 r.	624	cz. 8 Sadlinki
512.	Sadlinki	Kwidzyńska	6	budynek gospodarczy	77/3	ok. 1930 r.	625	cz. 8 Sadlinki
513.	Sadlinki	Kwidzyńska	10	budynek mieszkalny	92/4	ok. 1930 r.	626	cz. 8 Sadlinki
514.	Sadlinki	Kwidzyńska	10	budynek gospodarczy	92/4	ok. 1930 r.	627	cz. 8 Sadlinki
515.	Sadlinki	Kwidzyńska	10	budynek gospodarczy	92/4	ok. 1930 r.	628	cz. 8 Sadlinki
516.	Sadlinki	Kwidzyńska	13	budynek mieszkalny	203/4	ok. 1920 r.	629	cz. 8 Sadlinki
517.	Sadlinki	Kwidzyńska	14	budynek	197/2	ok. 1930 r.	630	cz. 8 Sadlinki

				mieszkalny				
518.	Sadlinki	Kwidzyńska	14	budynek gospodarczy	197/2	ok. 1930 r.	631	cz. 8 Sadlinki
519.	Sadlinki	Kwidzyńska	15	budynek mieszkalny	203/4	ok. 1910 r.	632	cz. 8 Sadlinki
520.	Sadlinki	Kwidzyńska	16	budynek mieszkalny	203/4	ok. 1910 r.	633	cz. 8 Sadlinki
521.	Sadlinki	Kwidzyńska	koło dworca PKP (19)	budynek mieszkalny	203/4	ok. 1890 r.	634	cz. 8 Sadlinki
522.	Sadlinki	Kwidzyńska	18	budynek biurowo - mieszkalny	205/1	ok. 1900 r.	635	cz. 8 Sadlinki
523.	Sadlinki	Kwidzyńska	22	plebania	174	ok. 1930 r.	636	cz. 8 Sadlinki
524.	Sadlinki	Kwidzyńska	22 B	budynek mieszkalny	176/2	ok. 1930 r.	637	cz. 8 Sadlinki
525.	Sadlinki	Kwidzyńska	koło 22B	Kuźnia	176/4	ok. 1930 r.	638	cz. 8 Sadlinki
526.	Sadlinki	Kwidzyńska	23	budynek mieszkalny	173/2	ok. 1910 r.	639	cz. 8 Sadlinki
527.	Sadlinki	Kwidzyńska	25	suszarnia tytoniu	287/1	ok. 1930 r.	641	cz. 8 Sadlinki
528.	Sadlinki	Kwidzyńska	29	budynek mieszkalny	277/1	ok. 1935 r.	643	cz. 8 Sadlinki
529.	Sadlinki	Kwidzyńska	24B	kościół	172	1930/1987	644	cz. 8 Sadlinki
530.	Sadlinki	Kwidzyńska	34	budynek mieszkalny	97/2	ok. 1930 r.	645	cz. 8 Sadlinki
531.	Sadlinki	Kwidzyńska	30	suszarnia tytoniu	278/8	ok. 1930 r.	646	cz. 8 Sadlinki
532.	Sadlinki	Kwidzyńska		suszarnia tytoniu		ok. 1930 r.	647	cz. 8 Sadlinki
533.	Sadlinki	Kwidzyńska		stodoła		ok. 1930 r.	648	cz. 8 Sadlinki
534.	Sadlinki	Kwidzyńska / Spółdzielcza		transformator	196/1	ok. 1920 r.	649	cz. 8 Sadlinki
535.	Sadlinki	Leśna	1	budynek mieszkalny	95/7	ok. 1910 r.	650	cz. 8 Sadlinki
536.	Sadlinki	Leśna	1	budynek gospodarczy	95/7	ok. 1920 r.	651	cz. 8 Sadlinki
537.	Sadlinki	Leśna	1	stodoła	95/7	ok. 1920 r.	652	cz. 8 Sadlinki
538.	Sadlinki	Leśna	2	budynek mieszkalny	95/10	ok. 1930 r.	653	cz. 8 Sadlinki
539.	Sadlinki	Leśna	3	budynek mieszkalny	95/11	ok. 1910 r.	654	cz. 8 Sadlinki
540.	Sadlinki	Leśna		budynek mieszkalny	94/2	ok. 1910/1995	656	cz. 8 Sadlinki

541.	Sadlinki	Piaski	1	budynek mieszkalny	446	ok. 1935 r.	657	cz. 8 Sadlinki
542.	Sadlinki	Piaski	2	budynek mieszkalny	461/1 1	ok. 1910 r.	658	cz. 8 Sadlinki
543.	Sadlinki	Piaski	3	budynek mieszkalny	445/3	ok. 1880 r.	659	cz. 8 Sadlinki
544.	Sadlinki	Piaski	6	budynek mieszkalny	458/2	ok. 1880 r.	660	cz. 8 Sadlinki
545.	Sadlinki	Piaski	7	budynek mieszkalny	96/38	ok. 1910 r.	662	cz. 8 Sadlinki
546.	Sadlinki	Piaski	8	budynek mieszkalno - gospodarczy	438/5	1937 r.	663	cz. 8 Sadlinki
547.	Sadlinki	Piaski	8	suszarnia tytoniu	438/5	ok. 1920 r.	664	cz. 8 Sadlinki
548.	Sadlinki	Polna	3	budynek mieszkalny	81/13	1937 r.	666	cz. 8 Sadlinki
549.	Sadlinki	Polna	4	budynek mieszkalny	122	ok. 1935 r.	667	cz. 8 Sadlinki
550.	Sadlinki	Polna	5	budynek mieszkalny	136/2	ok. 1935 r.	668	cz. 8 Sadlinki
551.	Sadlinki	Polna	6	budynek mieszkalny	114/4	ok. 1910 r.	669	cz. 8 Sadlinki
552.	Sadlinki	Polna	6	budynek gospodarczy	114/4	ok. 1920 r.	670	cz. 8 Sadlinki
553.	Sadlinki	Polna	7	suszarnia tytoniu	113	ok. 1920 r.	671	cz. 8 Sadlinki
554.	Sadlinki	Robotnicza	1	budynek mieszkalny	243/4, 243/2	ok. 1935 r.	673	cz. 8 część II
555.	Sadlinki	Robotnicza	2	budynek mieszkalny	242/1	ok. 1935 r.	674	cz. 8 część II
556.	Sadlinki	Robotnicza	3	budynek mieszkalny	241/1	ok. 1935 r.	675	cz. 8 część II
557.	Sadlinki	Robotnicza	4	budynek mieszkalny	240	ok. 1935 r.	676	cz. 8 część II
558.	Sadlinki	Robotnicza	5	budynek mieszkalny	239/2	ok. 1935 r.	677	cz. 8 część II
559.	Sadlinki	Robotnicza	6	budynek mieszkalny	238/2	ok. 1935 r.	678	cz. 8 część II
560.	Sadlinki	Robotnicza	7	budynek mieszkalny	237	ok. 1935 r.	679	cz. 8 część II
561.	Sadlinki	Robotnicza	8	budynek mieszkalny	236/1	ok. 1935 r.	680	cz. 8 część II
562.	Sadlinki	Robotnicza	9	budynek mieszkalny	232/3	ok. 1935 r.	681	cz. 8 część II
563.	Sadlinki	Robotnicza	10	budynek mieszkalny	234	ok. 1935 r.	682	cz. 8 część II
564.	Sadlinki	Robotnicza	11	budynek mieszkalny	230/2	ok. 1935 r.	683	cz. 8 część II

565.	Sadlinki	Robotnicza	12	budynek mieszkalny	231	ok. 1935 r.	684	cz. 8 część II
566.	Sadlinki	Robotnicza	13	budynek mieszkalny	229	ok. 1935 r.	685	cz. 8 część II
567.	Sadlinki	Robotnicza	14	budynek mieszkalny	228/2	ok. 1935 r.	686	cz. 8 część II
568.	Sadlinki	Robotnicza	17	budynek mieszkalny	217/3	ok. 1935 r.	689	cz. 8 część II
569.	Sadlinki	Robotnicza	18	budynek mieszkalny	219/2	ok. 1935 r.	690	cz. 8 część II
570.	Sadlinki	Robotnicza	21	budynek mieszkalny	225	ok. 1935 r.	693	cz. 8 część II
571.	Sadlinki	Robotnicza	22	budynek mieszkalny	224	ok. 1935 r.	694	cz. 8 część II
572.	Sadlinki	Robotnicza	23	budynek mieszkalny	223	ok. 1935 r.	695	cz. 8 część II
573.	Sadlinki	Robotnicza	24	budynek mieszkalny	222/1	ok. 1935 r.	696	cz. 8 część II
574.	Sadlinki	Robotnicza	25	budynek mieszkalny	221	ok. 1935 r.	697	cz. 8 część II
575.	Sadlinki	Spółdzielcza	4	budynek mieszkalny	207/2	ok. 1925 r.	701	cz. 8 część II
576.	Sadlinki	Spółdzielcza	4	budynek gospodarczy	207/2	ok. 1925 r.	702	cz. 8 część II
577.	Sadlinki	Spółdzielcza	4	suszarnia tytoniu	207/2	ok. 1925 r.	703	cz. 8 część II
578.	Sadlinki	Spółdzielcza	5	budynek mieszkalny	183/3	ok. 1925 r.	704	cz. 8 część II
579.	Sadlinki	Spółdzielcza	5	budynek gospodarczy	183/3	ok. 1925 r.	705	cz. 8 część II
580.	Sadlinki	Spółdzielcza	5	suszarnia tytoniu	183/3	ok. 1925 r.	706	cz. 8 część II
581.	Sadlinki	Spółdzielcza	7	budynek gospodarczy	182/7	ok. 1925 r.	710	cz. 8 część II
582.	Sadlinki	Spółdzielcza	7	suszarnia tytoniu	182/7	ok. 1925 r.	711	cz. 8 część II
583.	Sadlinki	Spółdzielcza	9	budynek mieszkalny	180/8	ok. 1925 r.	712	cz. 8 część II
584.	Sadlinki	Spółdzielcza	9	suszarnia tytoniu	180/8	ok. 1925 r.	713	cz. 8 część II
585.	Sadlinki	Spółdzielcza	10	budynek mieszkalny	179/2	ok. 1925 r.	714	cz. 8 część II
586.	Sadlinki	Spółdzielcza	10	budynek gospodarczy	179/2	ok. 1925 r.	715	cz. 8 część II
587.	Sadlinki	Spółdzielcza	11 - 12	budynek mieszkalny	178/2, 177/6	ok. 1925 r.	717	cz. 8 część II
588.	Sadlinki	Spółdzielcza	11 - 12	suszarnia tytoniu	178/2	ok. 1925 r.	718	cz. 8 część II
589.	Sadlinki	Szkolna	1	budynek mieszkalny	308/2, 308/2 2	ok. 1925 r.	719	cz. 8 część II
590.	Sadlinki	Szkolna	1	budynek toalety szkolnej	308/8	ok. 1925 r.	719	cz. 8 część II

591.	Sadlinki	Szkolna	2	szkoła	308/8	ok. 1910 r.	721	cz. 8 część II
592.	Sadlinki	Szkolna	3	budynek mieszkalny	307/1	ok. 1910 r.	722	cz. 8 część II
593.	Sadlinki	Szkolna	10	budynek administracyjny cegielni, mieszkanie właściciela	299/2 6, 229/2 1	ok. 1905 r.	723	cz. 8 część II
594.	Sadlinki	Szkolna	11	budynek gospodarczy	299/2 9, 299/3 3	ok. 1905 r.	724	cz. 8 część II
595.	Sadlinki	Szkolna	10 - 11	suszarnia tytoniu i magazyn	299/2 7	ok. 1910 r.	725	cz. 8 część II
596.	Sadlinki	Szkolna		zespół budynków cegielni	299/3 5	ok. 1905 r.	726	cz. 8 część II
597.	Sadlinki	Tartaczna	1	budynek mieszkalno - inwentarski	281	ok. 1935 r.	727	cz. 8 część II
598.	Sadlinki	Tartaczna	2	budynek mieszkalny	270/5	ok. 1935 r.	728	cz. 8 część II
599.	Sadlinki	Tartaczna	3	budynek mieszkalny	271	ok. 1935 r.	729	cz. 8 część II
600.	Sadlinki	Tartaczna	5	budynek mieszkalny	272	ok. 1935 r.	730	cz. 8 część II
601.	Sadlinki	Tartaczna	6	budynek mieszkalny	273/1	ok. 1935 r.	732	cz. 8 część II
602.	Sadlinki	Tartaczna	7	budynek mieszkalny	274/6	ok. 1935 r.	733	cz. 8 część II
603.	Sadlinki	Tartaczna	8	budynek mieszkalny	284/2, 284/5	ok. 1935 r.	734	cz. 8 część II
604.	Sadlinki	Tartaczna	9	budynek mieszkalny	285/1	ok. 1935 r.	735	cz. 8 część II
605.	Sadlinki	Zdrojowa	4	suszarnia tytoniu	80	ok. 1920 r.	736	cz. 8 część II
606.	Sadlinki	Zdrojowa	5	budynek mieszkalno - gospodarczy	310/1 9	ok. 1905 r.	738	cz. 8 część II
607.	Sadlinki	Kwidzyńska / Grudziądzka		magazyn	293/1	ok. 1915 r.	739	cz. 8 część II
608.	Sadlinki	Kwidzyńska / Grudziądzka		budynek dworca kolejowego	203/4	ok. 1890 r.	740	cz. 8 część II
609.	Sadlinki	Kwidzyńska		cmentarz	290	po 1850 r.	741	cz. 8 część II
610.	Sadlinki	Leśna		cmentarz	95/8	po 1850 r.	742	cz. 8 część II
611.	Sadlinki	Grudziądzka		most nr 1	480	ok. 1900 r.	743	cz. 8 część II
612.	Sadlinki	Leśna		most nr 2	484/1	ok. 1900 r.	744	cz. 8 część II
613.	Bronisławowo			układ ruralistyczny		ok. 1575 r.	745	

614.	Glina			układ ruralistyczny		2 poł. XIII w. (?)	746	
615.	Grabowo			układ ruralistyczny		2 poł. XIII w. (?)	747	
616.	Kaniczki			układ ruralistyczny		ost. ćw. XIV w.	748	
617.	Nebrowo Wielkie			układ ruralistyczny		k. XIII w.	749	
618.	Olszanica			układ ruralistyczny		1575 r.	750	
619.	Rusinowo			układ ruralistyczny		1365 r.	751	
620.	Wiśliny			układ ruralistyczny		przed 1375 r.	752	

5.4.2 Obiekty archeologiczne

Lp.	Miejscowość	Nr w miejscowości	Nr na obszarze	funkcja/kultura/chronologia
obszar AZP 25-45				
1.	Grabowo	1	1	śląd osadnictwa, średniowiecze, XIV-XV w.
2.	Grabowo	2	2	śląd osadnictwa, nowożytność, XVI-XVII w.
obszar AZP 26-45				
3.	Nebrowo Wielkie	1	1	znalezisko luźne, neolit
4.	Nebrowo Małe	1	3	śląd osadnictwa, średniowiecze, XVI – XV w.
5.	Nebrowo Małe	2	4	śląd osadnictwa, średniowieczna, XVI – XV w.
6.	Nebrowo Małe	3	5	śląd osadnictwa, średniowieczna, XVI – XV w.
7.	Wiśliny	1	2	osada, średniowiecze
obszar AZP 27-45				
8.	Okrągła Łąka	1	1	znalezisko luźne, okres lateński
9.	Okrągła Łąka	2	2	śląd osadnictwa, średniowiecze, XVI – XV w.
10.	Okrągła Łąka	3	3	śląd osadnictwa, średniowiecze, XVI – XV w.
11.	Glina	1	4	znalezisko luźne, neolit

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

5.5.1. Zabytki archeologiczne

Ze względu na brak stanowisk o własnej formie krajobrazowej ocenę znaczenia stanowisk archeologicznych dokonać można będzie po wykonaniu specjalistycznych badań.

5.5.2. Obiekty nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Kościół p.w. Matki Bożej Królowej Polski w Nebrowie Wielkim zbudowany został w latach 1746-1747 w miejscu starszego, XVII-wiecznego, wzniesiony w stylu barokowym. Usytuowany w centrum wsi, na prostokątnej parceli, po zachodniej stronie drogi, u stóp wału przeciwpowodziowego. Murowany z cegły, na otynkowanym cokole. Wzniesiony na planie prostokąta, z kwadratową wieżą od zachodu, ujętą prostokątnymi aneksami i prostokątną w rzucie zakrystią od wschodu. Korpus kościoła nakryty dachem czterospadowym, wieża nakryta dzwonowatym ośmiopłaciowym daszkiem, na nim wysoka ośmioboczna latarnia zwieńczona cebulastym hełmem. Wnętrze kościoła jednoprzestrzenne, przedzielone dwoma rzędami słupów, w północnej części – drewniana empora organowa.

Kaplica p.w. Św. Wojciecha Biskupa i Męczennika w Nebrowie Wielkim wzniesiona została w 1928 r., w stylu neobarokowym, orientowana, murowana, otynkowana, na planie prostokąta z pięciobocznym prezbiterium, do którego od południa przylega zakrystia. Korpus kryty dwuspadowy dachem, nad prezbiterium przechodzi w trójpłaciowy, nad prezbiterium sygnaturka przekryta cebulastym hełmem. Wnętrze kaplicy jednoprzestrzenne, z lekko przewężonym prezbiterium.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
<ol style="list-style-type: none">1. atrakcyjny krajobraz kulturowy i naturalny,2. duża liczba obiektów o walorach historycznych i kulturowych,3. dobre rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu gminy,4. dogodne położenie – bliskie sąsiedztwo z Kwidzynem, niewielka odległość do Sztumu i Malborka (centrum turystyczne),5. przez miejscowości gminy, przebiega międzynarodowa trasa rowerowa Euro Route R-1 prowadząca z Calais we Francji do Sankt Petersburga w Rosji,6. na terenie gminy wytyczone są szlaki wodne (szlak kajakowy rzeki Liwy).	<ol style="list-style-type: none">1. zły stan techniczny znacznej części obiektów zabytkowych,2. niewystarczające środki finansowe na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych,3. brak infrastruktury turystycznej,4. brak promocji zasobów dziedzictwa kulturowego gminy jako produktu turystycznego,5. niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki,6. peryferyjne położenie gminy z dala od dużych ośrodków miejskich (Trójmiasto, Elbląg, Olsztyn),7. brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,8. niewystarczająca ilość ścieżek pieszo – rowerowych.
SZANSE	ZAGROŻENIA

<ol style="list-style-type: none"> 1. rozwój turystyki i agroturystyki, 2. współpraca sąsiednich gmin np. przez wspólne inwestycje turystyczne: budowa tras turystycznych i szlaków z uwzględnieniem obiektów zabytkowych, 3. budowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych, 4. pozyskiwanie funduszy na działania strukturalne dotyczące ochrony zabytków, 5. inwestowanie w obiekty zabytkowe (ich konserwacja i restauracja) 6. edukacja w dziedzinie zarządzania dziedzictwem kulturowym, 7. budowa mostu na Wiśle na terenie sąsiedniej gminy Kwidzyn 	<ol style="list-style-type: none"> 1. pogarszający się stan techniczny obiektów zabytkowych, 2. samowolne działania na zabytkach bez uzgodnień i pozwoleń konserwatorskich, 3. brak działań w celu pozyskania środków z zewnątrz na ochronę zabytków, 4. brak katalogowych projektów budynków mieszkalnych i gospodarczych nawiązujących do miejscowej tradycji, które można by było wykorzystać przy realizacji kolejnych inwestycji.
---	--

7. Założenia programowe

Program Opieki ma służyć ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do różnych dziedzin życia społecznego.

Wynikiem realizacji celów określonych w Programie Opieki powinno być przejście od zaniechania lub co najwyżej pasywnej i biernej ochrony i cząstkowych działań konserwatorskich do stosowania zintegrowanego zarządzania zasobami dziedzictwa kulturowego.

Ramy programowe niniejszego Programu Opieki wyznaczają tezy problemowe, wskazujące na :

- ❖ umożliwienie finansowania i racjonalnego wykorzystania środków finansowych na utrzymanie krajobrazu kulturowego oraz ratowanie obiektów o szczególnych wartościach zabytkowych,
- ❖ wspieranie i kreowanie różnorodnych form i metod umożliwiających ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami – stymulowanie zasad partnerstwa oraz odpowiedzialności właścicieli obiektów o podstawowym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego na terenie gminy Sadlinki,
- ❖ podnoszenie walorów zabytkowych i wykorzystanie ich w promocji kultury i dla rozwoju turystyki w gminie, a zwłaszcza jako czynnika wpływającego na rozwój gospodarczy gminy,
- ❖ kreowanie modelu odpowiedzialności za zasoby dziedzictwa kulturowego w gminie wśród mieszkańców i we władzach samorządowych,
- ❖ wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu poszanowanie materialnego dziedzictwa oraz zachowanie własnej tożsamości
- ❖ poszukiwanie i wspieranie projektów związanych z kreowaniem i wdrażaniem nowych form opieki nad zabytkami i ich promocji /np. szlaki turystyczno-historyczne, ożywianie zabytków/,
- ❖ włączenie kultury i dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia zgodnie z zasadami planowania i wdrażania programów prorozwojowych, stosownie do oczekiwań mieszkańców gminy poprzez uznanie znaczenia dziedzictwa kulturowego w rozwoju społeczno-ekonomicznym Gminy Sadlinki.

Celem strategicznym Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Sadlinki na lata 2016-2019 jest:

Zachowanie dziedzictwa kulturowego służące rozwojowi gospodarczemu gminy i budowaniu tożsamości jej mieszkańców.

Realizacja celu strategicznego będzie odbywać się w oparciu o trzy Priorytety:

I. OCHRONA I REWALORYZACJA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY

II. ZARZĄDZANIE KRAJOBRAZEM KULTUROWYM GMINY

III. PROMOCJA I POPULARYZACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY

Priorytet I: OCHRONA I REWALORYZACJA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY	
kierunki działań	zadania
1. Ochrona dziedzictwa kulturowego jako podstawy służącej rozwojowi gospodarczemu gminy i budowaniu tożsamości jego mieszkańców. 2. Ochrona charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego gminy 3. Świadome kształtowanie struktur przestrzennych w oparciu o przesłanki historyczne 4. Kształtowanie spójnej przestrzeni gminnej sieci powiązań kulturowo-przyrodniczych 5. Ekspozycja najcenniejszych elementów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	<ul style="list-style-type: none"> • dążenie do opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, aby na podstawie ich zapisów objąć ochroną obiekty i obszary zabytkowe, • konsekwentne wdrażanie zapisów obowiązujących dokumentów programowych gminy w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego, • egzekwowanie zapisów określonych w dokumentach programowych gminy określających zasady działalności inwestycyjnej na obszarach i w strefach objętych ochroną konserwatorską odnoszących się do zabytków (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji), • rewaloryzacja ładu przestrzennego wsi oraz zapobieganie rozpraszaniu osadnictwa poprzez: <ul style="list-style-type: none"> - ochronę historycznie ukształtowanego układu dróg oraz relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy, - wypełnianie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach centrów wsi oraz historycznych siedlisk w zgodzie z historyczną kompozycją danego układu i gabarytami oraz formą architektoniczną tworzącej go zabudowy, - wyznaczanie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk • ochrona panoram oraz przedpoli widokowych najcenniejszych elementów krajobrazu i dziedzictwa kulturowego.

Priorytet II: ZARZĄDZANIE KRAJOBRAZEM KULTUROWYM GMINY

kierunki działań	zadania
<p>1. Podniesienie standardu przestrzeni publicznych</p> <p>2. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych.</p> <p>3. Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.</p>	<ul style="list-style-type: none">• opracowanie projektów rewaloryzacji przestrzeni publicznych,• prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych (w Gminnej Ewidencji Zabytków) stanowiących własność gminy - w ramach opracowanego planu remontów,• rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni (w tym parków, cmentarzy, obszarów nieczynnych cmentarzy),• dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością gminy na podstawie uchwały o udzielaniu dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych,• opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach komunalnych,• określenie zasad i konsekwentne ich wdrażanie w zakresie umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych,• współpraca z urzędami pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną,• szkolenie osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną,• wsparcie utrzymywania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów,• wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach,• wspieranie rozwoju regionalnych izb pamięci, skansenów itp.

Priorytet III: PROMOCJA I POPULARYZACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY

kierunki działań	zadania
<ol style="list-style-type: none"> 1. Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej. 2. Promowanie tradycyjnych form i cech lokalnej architektury (w zakresie bryły, detalu architektonicznego, materiału, kolorystyki, rozwiązań konstrukcyjnych). 3. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym 4. Szeroki dostęp do informacji o zabytkach gminy. 5. Rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym. 	<ul style="list-style-type: none"> • promocja najcenniejszych zabytków gminy, w szczególności obejmująca charakterystyczne zabytki świadczące o ich odrębności i specyfice, • promocja dziedzictwa materialnego i niematerialnego olędarów, • popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowaniu obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo, • organizacja i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych, • inicjowanie i organizacja obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa na obszarze gminy, • wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy, • współpraca z gminami sąsiednimi w kierunku utworzenia regionalnych szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, samochodowych) promujących dziedzictwo kulturowe gminy, • włączenie się do istniejących szlaków turystycznych m.in. „Rowerowego Szlaku Zamków Powiśla” poprzez współpracę z gminami sąsiednimi (w tym miasta Kwidzyn), • opracowanie mapy zabytków gminy, jako atrakcyjnej graficznie formy promocji, ułatwiającej dotarcie do atrakcyjnych obiektów i obszarów kulturowych, • udostępnianie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy, • wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji szkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć, • wykonywanie i wspieranie opracowywania prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego).

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

8.1. Instrumenty prawne

Problematyka zachowania dziedzictwa kulturowego będzie uwzględniana przez władze gminy w trakcie realizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Gmina nie jest właścicielem obiektów zabytkowych, wskazanych do wpisania do rejestru zabytków. Gmina planuje współdziałanie z właścicielami obiektów zabytkowych, wymienionych w niniejszym programie jako zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy, w działaniach związanych z objęciem ich ochroną prawną, m.in. związanych ze składaniem wniosków o wpis do rejestru zabytków i wykonywaniem odpowiednich decyzji administracyjnych związanych z ochroną i opieką nad tymi obiektami.

8.2. Instrumenty koordynacji

Realizacja Programu wymaga współpracy z instytucjami ochrony zabytków różnych szczebli, w tym z Muzeum w Kwidzynie (Oddział Muzeum Zamkowego w Malborku), organizacjami pozarządowymi oraz Diecezją Elbląską i parafią w Nebrowie Wielkim.

8.3. Instrumenty finansowe

Podstawowym narzędziem finansowym dla zachowania najcenniejszych zabytków gminy będą dotacje udzielane na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym celu podjęta zostanie uchwała w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

Planowane jest również wykorzystanie funduszy unijnych oraz dostępnych dofinansowań samorządu województwa pomorskiego.

8.4. Instrumenty społeczne

W działaniach Gminy przewidywane jest prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi oraz spółkami), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego gminy Sadlinki.

8.5. Instrumenty kontrolne

Zadania sformułowane w niniejszym programie przewidują stosowanie dwóch form monitoringu jego realizacji: monitoringu zasobów (weryfikacja i aktualizacja gminnej ewidencji zabytków) oraz monitoringu stanu środowiska kulturowego.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Za monitorowanie realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Sadlinki na lata 2016-2019 odpowiada Wójt Gminy Sadlinki, który co dwa lata będzie przedstawiał Radzie Gminy w Sadlinkach sprawozdanie z realizacji programu.

Kryteria prowadzenia oceny realizacji programu opieki:

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw i działań edukacyjnych na terenie gminy,
- liczba przygotowanych/wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników),
- liczba i długość (w km) utworzonych szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych,
- liczba szkoleń/liczba osób biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną i popularyzacją dziedzictwa kulturowego.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

10.1. Publiczne źródła finansowania

W celu właściwej i skutecznej ochrony zasobów kulturowych wykorzystane zostaną środki możliwe do zabezpieczenia z budżetu gminy na ten cel, jak również w miarę możliwości prowadzone będą programy czerpiące z budżetów innych publicznych źródeł, tj.: Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, samorządu województwa pomorskiego oraz z funduszy Unii Europejskiej, funduszy norweskich i EOG.

I. Gmina: w budżecie gminy w miarę możliwości finansowych zabezpieczane będą środki na zadania wynikające z niniejszego dokumentu.

II. Fundusze Samorządu Województwa Pomorskiego

Na podstawie Uchwały Nr 33/III/14 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 8 grudnia 2014 roku (Dz. Woj. Pom. z 13 stycznia 2015 r., poz. 55) w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa pomorskiego, Samorząd Województwa Pomorskiego przyznaje co roku dotacje celowe na prace przy zabytkach objętych ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków województwa pomorskiego.

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenia w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i detali architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego budynku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe lub przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnienie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7 – 15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie w danym roku budżetowym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Dotacja może być udzielona w zależności od środków zaplanowanych w budżecie Województwa Pomorskiego, w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

W szczególnych przypadkach, jeżeli zabytek:

- 1) posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych;
- 3) jeżeli stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy nim
- dotacja może być udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Wnioski o dotację należy składać do dnia 30 października każdego roku poprzedzającego rok realizacji prac lub robót.

III. Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2016¹³³

Program „Dziedzictwo Kulturowe”

Priorytet 1 – Ochrona Zabytków

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Departament Ochrony Zabytków

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Kluczowe dla realizacji celów priorytetu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku, w ramach priorytetu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony będzie na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem priorytetu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście ogólnoswiatowym, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków).
- 3) Do priorytetu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego – osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie. W przypadku zadań określonych w pkt. 2 o dofinansowanie ubiegać mogą się wyłącznie wnioskodawcy, których działalność nie jest finansowana ze środków publicznych. O dofinansowanie w ramach priorytetu nie mogą ubiegać się państwowe instytucje kultury, publiczne szkoły oraz uczelnie wyższe, uczelnie artystyczne oraz inne podmioty zaliczane do sektora finansów publicznych.

Priorytet 2 – Wspieranie działań muzealnych.

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

¹³³ <http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/finanse/programy-ministra/programy-mkidn-2016.php> [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 7.09.2016 r.];

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także – prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) organizacja czasowych wystaw muzealnych;
- 2) modernizacja stałych wystaw muzealnych;
- 3) tworzenie stałych wystaw muzealnych;
- 4) publikacja katalogów do wystaw muzealnych;
- 5) konserwacja muzealiów, archiwaliów, starych druków, rękopisów, kartografii, muzykaliów, ikonografii, grafiki artystycznej, dokumentów życia społecznego;
- 6) zakup wyposażenia pracowni konserwatorskich.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury - z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;
- 2) organizacje pozarządowe;
- 3) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Priorytet 3 - Kultura ludowa i tradycyjna

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Departament Narodowych Instytucji Kultury

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane będą zadania dotyczące przedsięwzięć związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych, tradycji środowiskowych (w tym zawodowych i wiekowych np. zjawisk folkloru dziecięcego i młodzieżowego). Inicjatywy te mają przyczyniać się do integracji członków społeczności, wśród których dane zjawiska funkcjonują i w ramach których są przekazywane (transmitowane). W ramach priorytetu będą wspierane działania związane z materialnym oraz niematerialnym wymiarem dziedzictwa kulturowego, co wpisuje się w założenia ratyfikowanej w 2011 roku przez Rzeczpospolitą Polską Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

W roku 2016 zakres priorytetu zostaje rozszerzony o zadania, realizowane w trybie pilotażowym, związane w sposób bezpośredni z międzypokoleniowym przekazem unikatowej wiedzy i umiejętności kulturowych i adresowane do „mistrzów tradycji”, będących depozytariuszami wiedzy lokalnej i regionalnej. Zakres podejmowanych działań jest zgodny z założeniami Konwencji UNESCO z 2003 roku.

Głównym celem tego trybu dofinansowania jest wspieranie procesu transmisji w obrębie danej wspólnoty kulturowej, przejawiającego się w bezpośrednim przekazie wiedzy, umiejętności, funkcji – ze szczególnym naciskiem na ich unikatowość, bądź zagrożenie zanikiem. Istotnym jest przy tym czynnik *in situ* – przekaz winien odbywać się pomiędzy osobami wywodzącymi się z tej samej wspólnoty i kultury lokalnej, bądź możliwie najbliższej. Sposób przekazywania powinien odbywać się w jak najbardziej naturalny sposób, z uwzględnieniem lokalnie rozwijających się technik i sposobów transmisji, będących integralną częścią tradycji. O dofinansowanie mogą ubiegać się także przedstawiciele mniejszości narodowych, etnicznych i wyznaniowych, których kultura lokalna stanowi integralną część niematerialnego dziedzictwa kulturowego Polski.

Najbardziej pożądanym efektem priorytetu ma być wypracowanie wzorców ochrony oraz twórczego inspirowania się elementami kultur tradycyjnych zarówno w wymiarze materialnym jak i niematerialnym, z uwzględnieniem społecznego kontekstu ich funkcjonowania.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

1) zadań badawczo-dokumentacyjnych, edukacyjnych i popularyzatorskich:

a) projektów badawczych i popularyzatorskich z zakresu antropologii kulturowej, etnologii i etnografii, etnomuzykologii i etnochoreologii, folklorystyki i dialektologii,

b) dokumentacji, archiwizacji i jak najszerszego udostępniania unikalnych zjawisk z zakresu dziedzictwa kultur tradycyjnych, w tym sztuki, rękodzieła i rzemiosła; gwary i języka regionalnego; muzyki, tańca, śpiewu; obrzędowości dorocznej i rodzinnej; obyczajowości, w tym zwyczajów środowiskowych,

c) przygotowania i opracowania ekspertyz, opinii oraz programów ochrony dotyczących zjawisk kultur tradycyjnych, w tym przeprowadzenia ewaluacji konsultacji społecznych związanych z realizacją postulatów Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego,

d) wydania publikacji związanych z dokumentacją kultur tradycyjnych oraz współczesnych kontekstów ich funkcjonowania,

e) szeroko pojętej animacji kulturowej i społecznej prowadzonej w oparciu o materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe, wspomagających lokalne społeczności w twórczych działaniach nawiązujących do miejscowych tradycji,

f) działań edukacyjnych, w tym warsztatów, kursów i szkoleń dotyczących zagadnień szeroko pojętej kultury tradycyjnej, w jej materialnym i niematerialnym wymiarze,

g) działań popularyzujących unikalne i żywe elementy kultur tradycyjnych, w tym konkursy, przeglądy, festiwale, seminaria i konferencje,

h) zadań o charakterze artystycznym i użytkowym, inspirowanych tradycyjną twórczością, o charakterze interdyscyplinarnym i międzyśrodowiskowym;

2) zadań realizujących projekty „mistrz tradycji”, związanych w sposób bezpośredni z międzypokoleniowym przekazem unikatowej wiedzy i umiejętności kulturowych w następujących dziedzinach objętych ochroną w ramach Konwencji UNESCO:

a) literatura (np. proza i poezja, opowiadanie, oracje),

b) muzyka (np. śpiew solowy i grupowy a cappella, śpiew z akompaniamentem, gra na instrumencie solo, gra w kapeli, taniec w parach, taniec grupowy),

c) sztuka, rękodzieło i rzemiosło ludowe (np. rzeźbiarstwo, malarstwo, drzeworytnictwo, kowalstwo, garncarstwo, plastyka obrzędowa, stolarstwo i zdobnictwo w drewnie, krawiectwo strojów ludowych, koronczarstwo, tkactwo, hafciarstwo, zabawkarstwo, wycinankarstwo, rymarstwo, powroźnictwo),

d) rzemiosło artystyczne (np. pozłotnictwo, zegarmistrzostwo, lutnictwo, płatnerstwo, złotnictwo, introligatorstwo, brązownictwo, kowalstwo, sztukatorstwo, rusznikarstwo),

e) praktyka obrzędowa związana z cyklem świąt dorocznych i rodzinnych oraz innymi zwyczajami praktykowanymi przez społeczności lokalne,

f) tradycyjna uprawa i hodowla, przetwórstwo żywności oraz potrawy obrzędowe,

g) inne przejawy kultury spełniające kryteria niematerialnego dziedzictwa.

Z priorytetu wyłączone są zadania archeologiczne, zadania o tematyce historycznej, w tym również rekonstrukcje wydarzeń historycznych i turnieje rycerskie, festyny, zloty i zawody regionalne oraz zakupy strojów ludowych.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

1) samorządowe instytucje kultury - z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;

2) organizacje pozarządowe;

3) podmioty prowadzące działalność gospodarczą;

4) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Priorytet 5 – Ochrona zabytków archeologicznych.

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Narodowy Instytut Dziedzictwa

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Cel ten został sformułowany w oparciu o fundamentalną dla ochrony dziedzictwa kulturowego zasadę zrównoważonego rozwoju, która dopuszcza inwazyjne metody badawcze jedynie w ostateczności, gdy stanowisko (zabytek archeologiczny) narażone jest na bezpośrednie zniszczenie spowodowane oddziaływaniem przyrodniczym, bądź działaniami człowieka. Stąd zadaniem priorytetu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także opracowanie i publikacja ich wyników. W obu grupach zadań na wsparcie mogą liczyć przede wszystkim projekty, które zakładają prowadzenie badań na obszarach (lub w dziedzinach) niewystarczająco rozpoznanych lub upowszechnionych, promujących nowe kierunki badawcze, a także opracowanie i publikację wyników badań archeologicznych zakończonych przed 2005 r. Nie będą natomiast wspierane projekty, które prowadzą do niszczenia stanowisk archeologicznych (np. poprzedzające rekonstrukcje na stanowisku archeologicznym) lub służące planowaniu dalszych badań wykopaliskowych.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań, służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- 1) niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;
- 2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury;
- 2) państwowe instytucje kultury;
- 3) organizacje pozarządowe;
- 4) publiczne uczelnie akademickie;
- 5) niepubliczne uczelnie akademickie;
- 6) podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Priorytet 6 – Miejsca Pamięci Narodowej

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Departament Dziedzictwa Kulturowego

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. W sposób szczególny dotyczy to miejsc noszących ślady masowych zbrodni reżimów totalitarnych.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prace mające na celu zachowanie autentyczności terenu miejsca pamięci oraz związanych z nim obiektów w tym:
 - a) działania o charakterze remontowo-konserwatorskim i/lub przygotowanie dokumentacji technicznej z tym związanej,
 - b) konserwacja muzealiów i archiwaliów i/lub przygotowanie dokumentacji technicznej z tym związanej,

- c) utrzymywanie porządku na terenie miejsca pamięci;
 - 2) zadania związane z infrastrukturą miejsca pamięci, w tym
 - a) zakup sprzętu,
 - b) zakup nieruchomości,
 - c) roboty budowlane, przebudowa i/lub przygotowanie dokumentacji technicznej na cele:
 - zabezpieczenia i udostępnienia miejsca pamięci,
 - upamiętnienia ofiar zbrodni,
 - edukacji na terenie miejsca pamięci,
 - d) oznakowanie drogi do miejsca pamięci oraz obiektów i miejsc związanych z jego historią, w tym znajdujących się poza terenem należącym do wnioskodawcy;
 - 3) zadania badawcze i dokumentacyjne, w tym:
 - a) badania archeologiczne, w tym ekshumacje, których przeprowadzenie jest niezbędne do realizacji badań,
 - b) gromadzenie danych ofiar i innego rodzaju danych historycznych oraz tworzenie baz danych i inwentaryzacja;
 - 4) zadania popularyzatorsko-edukacyjne, w tym:
 - a) działania wystawiennicze,
 - b) działania wydawnicze,
 - c) organizowanie uroczystości rocznicowych i upamiętniających,
 - d) organizacja lekcji muzealnych i lekcji w szkołach,
 - e) włączenie wolontariuszy i lokalnej społeczności do opieki lub prac badawczych nad miejscem pamięci,
 - f) opracowanie stron internetowych;
 - 5) zadania multidyscyplinarne łączące wybrane spośród działań określonych w pkt. 1-4.
- O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:
- 1) samorządowe instytucje kultury sprawujące opiekę nad przynajmniej jednym miejscem pamięci.

Program „Kolekcje”

Priorytet 4 – Kolekcje muzealne

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest wspieranie działalności muzeów poprzez tworzenie oraz systematyczne wzbogacanie zbiorów i kolekcji o randze narodowej i regionalnej.

Priorytet ma za zadanie utrwalanie wysokich standardów w zakresie opracowywania, przechowywania, konserwowania i popularyzowania obiektów i kolekcji muzealnych. Decyzje o wytypowaniu obiektów do dofinansowania w ramach priorytetu powinny być elementem konsekwentnie realizowanego i długofalowego planu rozwoju kolekcji. Ze względu na powyższe wymagania priorytet skierowany jest wyłącznie do instytucji kultury wpisanych do Państwowego Rejestru Muzeów, które są w szczególności zobligowane do zachowania wysokiej wartości merytorycznej realizowanych przedsięwzięć oraz do stosowania właściwych reguł opieki nad gromadzonymi zbiorami.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) zakup obiektu do zbiorów muzeum oraz pokrycie kosztów niezbędnych do dokonania przedmiotowego zakupu;
- 2) zakup kolekcji do zbiorów muzeum oraz pokrycie kosztów niezbędnych do dokonania przedmiotowego zakupu.

W ramach jednego wniosku można ubiegać się wyłącznie o zakup pojedynczego obiektu lub spójnej kolekcji. Przedmiotem zakupu nie może być grupa obiektów niestanowiących kolekcji. Z priorytetu wyłączone są zadania związane z zakupem obiektów i kolekcji sztuki współczesnej, o których dofinansowanie można

ubiegać się w ramach priorytetów *Narodowe kolekcje sztuki współczesnej* i *Regionalne kolekcje sztuki współczesnej*.

O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się państwowe i samorządowe instytucje kultury, będące muzeami wpisanymi do Państwowego Rejestru Muzeów.

Program „Rozwój infrastruktury kultury”.

Priorytet 1 – Infrastruktura kultury

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Departament Szkolnictwa Artystycznego i Edukacji Kulturalnej

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze. Katalog działań priorytetu, obejmujący prace budowlane, zakup wyposażenia niezbędnego dla realizacji celów statutowych, czy sporządzanie dokumentacji technicznej, daje możliwość finansowania zadań generujących istotne zmiany jakościowe, w zakresie sprawności i efektywności funkcjonowania zaplecza materialno-technicznego, podmiotów objętych priorytetem.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań inwestycyjnych służących prowadzeniu działalności kulturalnej:

- 1) budowa, roboty budowlane, przebudowa, remont wraz z zakupem niezbędnych urządzeń budowlanych i wyposażenia na potrzeby działalności kulturalnej;
- 2) zakup wyposażenia na potrzeby działalności kulturalnej;
- 3) przygotowanie dokumentacji technicznej niezbędnej do prowadzenia inwestycji, w tym projektów architektonicznych, studiów wykonalności, analizy oddziaływania na środowisko;
- 4) zadania dotyczące budowy, rozbudowy i przebudowy obiektów budowlanych wraz z zakupem niezbędnych urządzeń budowlanych, współfinansowanych w ramach programów europejskich.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem domów kultury, centrów kultury oraz ośrodków kultury;
- 2) państwowe instytucje kultury;
- 3) jednostki samorządu terytorialnego;
- 4) organizacje pozarządowe;
- 5) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Priorytet 3 – Infrastruktura domów kultury

I. INSTYTUCJA ZARZĄDZAJĄCA PRIORYTETEM:

Narodowe Centrum Kultury

II. STRATEGICZNE CELE PRIORYTETU:

Strategicznym celem priorytetu jest zapewnienie optymalnych warunków dla działalności domów i ośrodków kultury oraz centrów kultury i sztuki w zakresie edukacji kulturalnej i animacji kultury poprzez modernizację i rozbudowę ich infrastruktury. Szeroki katalog działań, obejmujący prace budowlane, opracowywanie dokumentacji technicznej czy zakup wyposażenia niezbędnego dla realizacji celów statutowych, daje możliwość finansowania zadań w obszarze sprawności i efektywności funkcjonowania zaplecza materiałowo-technicznego podmiotów objętych zakresem priorytetu.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań inwestycyjnych służących prowadzeniu edukacji kulturalnej:

- 1) robót budowlanych, w tym rozbudowy, nadbudowy, przebudowy, remontu, wraz z zakupem niezbędnych urządzeń budowlanych, realizowanych wyłącznie w już istniejących obiektach budowlanych oraz zakupu wyposażenia na potrzeby prowadzenia edukacji kulturalnej;
- 2) zakupu wyposażenia na potrzeby prowadzenia edukacji kulturalnej;

3) przygotowania dokumentacji technicznej niezbędnej do prowadzenia inwestycji, w tym projektów architektonicznych, studiów wykonalności, analizy oddziaływania na środowisko;

4) zadań dotyczących budowy, rozbudowy i przebudowy obiektów budowlanych, wraz z zakupami niezbędnych urządzeń budowlanych, współfinansowanych w ramach programów europejskich.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

1) domy kultury, ośrodki kultury oraz centra kultury i sztuki posiadające status samorządowej instytucji kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego;

2) biblioteki posiadające status samorządowej instytucji kultury, w skład których wchodzi domy kultury, ośrodki kultury lub centra kultury i sztuki;

3) jednostki samorządu terytorialnego – wyłącznie jako organy prowadzące dla podmiotów wymienionych powyżej.

10.2. Fundusze strukturalne.

Fundusze Strukturalne Unii Europejskiej¹³⁴

Program Operacyjny: Infrastruktura i Środowisko. VIII oś priorytetowa.

Działanie 8.1. Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury¹³⁵.

Operator: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W ramach działania realizowane będą inwestycje dotyczące zarówno ochrony zabytków, jak też rozwoju zasobów kultury.

Wsparcie ukierunkowane na zachowanie dziedzictwa będzie dotyczyło prac związanych z renowacją, konserwacją, rewaloryzacją i restauracją obiektów zabytkowych (i ich zespołów), jak również przebudowy i rozbudowy obiektów zabytkowych. Dofinansowanie będą mogły otrzymać także projekty związane z konserwacją i restauracją zabytków ruchomych (w tym ich ochrona i udostępnienie poprzez proces digitalizacji). Zakres wsparcia w ramach osi priorytetowej VIII obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów, jak również zabytkowych parków i ogrodów. W zakresie rozwoju zasobów kultury o dofinansowanie będą mogły ubiegać się przedsięwzięcia polegające na rozbudowie, przebudowie i remoncie niezabytkowej infrastruktury kultury i edukacji artystycznej z przeznaczeniem na cele kulturalne, jako miejsc prezentacji dziedzictwa kulturowego.

W celu zwiększenia dostępu do zasobów kultury możliwe będą także inwestycje dotyczące przebudowy pomieszczeń z przeznaczeniem na magazyny studyjne i modernizacji wystaw stałych, jak też zabezpieczenie obiektów przed kradzieżą i zniszczeniem.

Dodatkowo, w ramach działania możliwe będzie wsparcie zakupu wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej, w tym edukacji artystycznej. W ramach działania finansowany będzie także zakup aparatury specjalistycznej na cele działalności związanej z ochroną i zachowaniem dziedzictwa kulturowego i rozwojem zasobów kultury.

W odniesieniu do projektów szkół i uczelni artystycznych możliwe będzie wsparcie w zakresie związanym z prowadzoną działalnością kulturalną i artystyczną, przy czym wsparcie to nie obejmuje działalności stricte dydaktycznej.

W przypadku projektów realizowanych w ramach VIII osi priorytetowej warunki udzielania wsparcia uzależnione będą od miejsca realizacji inwestycji, a nie od miejsca lokalizacji siedziby beneficjanta projektu.

Biorąc pod uwagę cele VIII osi priorytetowej realizowane będą projekty dotyczące: obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO lub uznanych przez Prezydenta RP za Pomniki Historii oraz obiektów zlokalizowanych na obszarach objętych wpisem na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO lub położonych na obszarach uznanych za Pomniki Prezydenta RP. Ponadto za kluczowe uznano inwestycje dotyczące zabytków drewnianych (zarówno nieruchomych, jak i ruchomych); rozwoju czytelnictwa i sztuki współczesnej w miastach wojewódzkich; a także inwestycje dotyczące zabytków techniki oraz projekty

¹³⁴ http://www.pois.gov.pl/media/6915/SzOOP_POIS_2015-07-23.pdf [strona Ministerstwa Rozwoju, 7.09.2016 r.];

¹³⁵ <http://pois.mkidn.gov.pl/skorzystaj-z-viii-osi/nabory-wnioskow> [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 7.09.2016 r.];

wynikające z Kontraktów Terytorialnych, które będą mogły otrzymać wsparcie z zachowaniem zasad interwencji określonych w Programie Operacyjnym Infrastruktura i Środowisko 2014-2020.

Efekty realizowanych przedsięwzięć będą sprzyjać realizacji celów osi priorytetowej VIII: zachowaniu dziedzictwa kulturowego Polski, jak również stworzeniu i poprawie warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej i edukacyjnej w obszarze kultury.

Beneficjentami mogą być m.in. jednostki samorządu terytorialnego.

Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweski Mechanizm Finansowy¹³⁶

Nazwa programu: Konserwacja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego.

Operator: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Typy działań współfinansowanych w ramach Programu:

- rewitalizacja, konserwacja, renowacja i adaptacja na cele kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z otoczeniem (zakup wyposażenia może stanowić integralną część projektu);
- budowa, rozbudowa, remonty i przebudowa instytucji kultury o znacznym potencjale wpływu na społeczno-ekonomiczny rozwój regionu (zakup wyposażenia może stanowić integralną część projektu);
- konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audiowizualnych, w tym filmowych (zakup wyposażenia i sprzętu służącego do konserwacji może stanowić integralną część projektu);
- rozwój zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury, w tym: digitalizacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audio, audiowizualnych i filmowych oraz tworzenie wirtualnych instytucji kultury (zakup wyposażenia i sprzętu służącego do digitalizacji może stanowić integralną część projektu).

Wsparcie w ramach programu skierowane jest m.in. do jednostek samorządu terytorialnego, samorządowych instytucji kultury.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Cele określone w Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Sadlinki na lata 2016-2019 będą osiągnięte poprzez:

- wspólne działania władz Gminy Sadlinki z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Urzędem Marszałkowskim Województwa Pomorskiego, wojewódzkim konserwatorem zabytków, władzami kościelnymi oraz innymi jednostkami samorządu terytorialnego na zasadach porozumień, umów, wspólnych podmiotów,
- inicjatywy własne władz Gminy Sadlinki,
- stosowanie instrumentów finansowych /dotacje, prowadzenie instytucji, nagrody, zachęty, itp./,
- funkcje programowe /programy lokalne i projekty, kontrakty, itp./,
- inne działania stymulujące.

¹³⁶ <https://www.eog.gov.pl/> [strona Ministerstwa Rozwoju, 7.09.2016 r.];

Uzasadnienie

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami nakłada na gminę art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (jt. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 ze zm.).

Program ma na celu:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków i jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Dokument podpisany bezpiecznym podpisem elektronicznym

Podpis: Signature-1622505740

Imię: Wojciech

Nazwisko: Berent

Instytucja:

Województwo:

Miejscowość:

Data podpisu: 17 listopada 2016 r.

Zakres podpisu: Cały dokument